

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 34(575,3)+342+343+344

ТБК: 67,99(2тоҷик)93+67,99(2)3+67,99(2)9

Ш – 52

ШЕРАЛИЗОДА МИРАЛӢ ШЕРАЛИ

ПРИНЦИПИ ЭҶТИМОЛИЯТИ БЕГУНОҶӢ: АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ-
ҲУҚУҚӢ ВА ТАЪМИНИ АМАЛӢ НАМУДАНИ ОН ДАР МУРОФИАИ
ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 12.00.09 – Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ

РОҶБАРИ ИЛМӢ:

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Маҳмудов И.Т.

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИЧА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4-20
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ-ҶУҚУҚИИ ПРИНСИПИ ЭҶТИМОЛИЯТИ БЕГУНОҶӢ.....	21-93
1.1. Мафҳум, моҳият ва аҳаммияти принципи эҷтимолияти бегуноҳӢ.....	21-41
1.2. Таърихи пайдоиш ва инкишофи принципи эҷтимолияти бегуноҳӢ.....	41-60
1.3. Ҷойи принципи эҷтимолияти бегуноҳӢ дар низоми принципҳои муурофиявии ҷиноятӢ ва алоқамандии он бо дигар принципҳо.....	60-93
БОБИ 2. ТАЪМИНИ АМАЛӢ НАМУДАНИ ПРИНСИПИ ЭҶТИМОЛИЯТИ БЕГУНОҶӢ ДАР ДАВРАҶОИ АЛОҶИДАИ МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ: МУШКИЛОТ, РОҶУ ВОСИТАҶОИ ҶАЛЛИ ОН ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФ.....	94-168
2.1. Амалишавии принципи эҷтимолияти бегуноҳӢ дар давраи тосудии муурофияи ҷиноятӢ.....	94-119
2.2. Амалишавии принципи эҷтимолияти бегуноҳӢ дар давраи судии пешбурди парвандаҳои ҷиноятӢ.....	119-148
2.3. Таҳлили муқоисавӢ-ҳуқуқии принципи эҷтимолияти бегуноҳӢ дар Кодекси муурофиявии ҷиноятӢи давлатҳои узви ИДМ.....	149-168
ХУЛОСАҶО.....	169-171
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	172-173
РӢҶАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО).....	174-196
ФЕҶРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ.....	197-200

НОМГЀИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТЀ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМҶ – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀ

КМҶ ҶТ – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМҶМ ҶТ – Кодекси муурофиавии ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ВАО – Вазорати ахбори омма

РСФСР – Республикаи советии федеративии сотсиалистии Россия

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии СотсиалистЀ

ҶШС Тоҷикистон – Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

КМҶ ҶА – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Ҷумҳурии Арманистон

КМҶ ҶЎ – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Ҷумҳурии Ўзбекистон

КМҶ ҶО – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Ҷумҳурии Озорбойҷон

КМҶ ҶР – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Федератсияи Россия

КМҶ ҶМ – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Ҷумҳурии Молдова

КМҶ ҶҚ – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Ҷумҳурии Қазоқистон

КМҶ ҶҚ – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Ҷумҳурии Қирғизистон

КМҶ У – Кодекси муурофиавии ҷиноятЀи Украина

с. – саҳифа

қ. – қисм

м. – модда

ғ. – ғайра

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ҳокимияти судӣ ва адолати судӣ дар асоси принципу стандартҳои демократии конституционии мурофияи судӣ ташкил ёфта, баҳри таъмини баробарии ҳама дар назди қонун ва суд, риояи баробарии тарафҳо дар муҳокимаи судӣ ва ба тарзи ошкорову шаффоф ба амал баровардани адолати судӣ равона гардидааст. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, қайд менамояд «ин меъёрҳои қонун кафили воқеии ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, дар маҷмуъ, нишонаи муҳимтарини ҷомеаи адолатпарвар, демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявию иҷтимоӣ мебошад»¹.

Мутобиқи м.5-и Конституцияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ) «инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии буда», ҳар давлати соҳибхитӣ ин ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро эътироф ва қафолат медиҳад.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ва муҳим дар ақсои олам ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ба ҳисоб рафта, ба раҳнашавӣ ва аз байн бурдани иҷбории он иҷозат дода намешавад. Ин арзишҳои олии башарӣ ҳам дар Конституцияи ҶТ ва ҳам Кодекси мурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КМҶ ҶТ)² ба таври пурра ва ҳамаҷониба инъикос ёфтааст.

Дарвоқеъ, яке аз роҳҳои ҳифз ва амалигардонии ҳуқуқу озодиҳои шахс меъёрҳои КМҶ ҶТ мебошанд, ки миёни онҳо принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ назаррас аст. Принципи мазкур яке аз принципҳои асосии адолати судӣ ба шумор рафта, дар низоми ҳуқуқии давлатӣ, риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро таъмин менамояд. Бешубҳа, он ба ҳолисона бурдани мурофияи ҷиноятӣ мусоидат менамояд.

¹ Ниг.: Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ аз 21-уми ноябри соли 2019 [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/21842> (санаи муроҷиат: 24.09.2023).

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси мурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 декабри соли 2009, №564 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – м.819; – 2010. – №7. – м.551; – 2011. – №3. – м.159; – №7-8. – м.626; ҚҶТ аз 16. 04. 2012. – №809; ҚҶТ аз 03.07.2012. – №864; ҚҶТ аз 01.08.2012. – №878; ҚҶТ аз 28.12.12. – №927. – №932).

Гузаштаи дури мо собит месозад, ки меъёрҳои бегуноҳӣ ва ё исботи гуноҳи шахс дар ҳар кирдори содиршуда, таърихи чандинасра дошта, ҳам дар сарзамини ғарб ва ҳам дар сарчашмаҳои таърихии форсу тоҷик васеъ истифода мегардид ва онро ҷомеа ҳамчун ҳақиқати баҳснопазир қабул намудааст. Ҳарчанд, оид ба масъалаи бегуноҳӣ ва исботи гуноҳи шахс замоне табъиз аз рӯйи мақому манзалат ба роҳ монда мешуд ва баъзан мавридҳо ҳуқуқу озодиҳои шахс поймол мегардиданд. Феълан бо кӯшишу заҳматҳои олимону муҳаққиқон ин принцип хусусияти умумиро касб намуда, ҳам дар санадҳои миллӣ ва ҳам дар санадҳои байналмилалӣ инъикоси воқеии худро пайдо намуд.

Дар шароити муосир принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ҳуқуқи мувофиқаи ҷиноятӣ ҳамчун механизми муҳофизатӣ хидмат намуда, риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро таъмин менамояд. Мутобиқи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ҳамчун принципи мувофиқаи судии ҷиноятӣ шахси дастгиршуда аз ибтидо бегуноҳ пиндошта мешавад. Конститутсияи ҚТ ва КМҚ ҚТ риояи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшавандаҳоро кафолат медиҳанд ва намегузоранд, ки ин принцип ва арзишҳои умумибашарӣ мавриди таҷовуз қарор дода шаванд.

Шахсони дахлдоре, ки дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ қарор доранд дар фаъолияти худ бояд аз рӯйи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ амал намоянд ва тамоми ҳолатҳои исботи гуноҳи шахсро ҳамачониба омӯзанд.

Дарвоқеъ, хеле олист, агар муфаттиш ба ҳар як ҷузъи парванда аҳаммияти махсус дода, аввалан бегуноҳии шахс ва сипас гунаҳкориҳои ӯро ба инобат гирад.

Яке аз роҳҳои дигари амалигардонии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ин барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар кишвар мебошад. Барномаи мазкур ки маротибаи чорум, яъне солҳои 2019-2021 қабул гардидааст, принципи конститутсионии ошкоро будани муҳокимаи судӣ, дастрасии ҷомеа ба фаъолияти судҳо, кафолати муҳокимаи одилонаи судӣ, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии содиршавии ҷиноят,

риояи қонун ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд яке аз мақсадҳои асосии он пазируфта шудааст³.

Ҳамзамон дар ин миён нақши Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028-ро низ набояд фаромӯш сохт. Дар он аз муҳимияти эҳтимолияти бегуноҳии шахс ишора шуда, зикр мегардад, ки мурофияи ҷиноятӣ дар асоси принципҳои ҳимояи судӣ, ба монанди эҳтимолияти бегуноҳӣ, мубоҳиса ва баробарии тарафҳо, ошкоро будани муҳокимаи судӣ ва дигарҳо ба роҳ монда шудааст⁴.

Мувофиқан ба амалияи ҳуқуктатбиқнамоӣ, дар мурофияи судии ҷиноятӣ принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ асосӣ ба шумор меравад.

Албон, эҳтимолияти бегуноҳӣ аз ҷониби давлатҳои соҳибхитиёру демократӣ ҳамчун принципи калидӣ дар мурофияи ҷиноятӣ пазируфта шуда, ба тӯфайли он ҳама намуди дастгиркуниҳои беасос ва маҳкумкуниҳои ғайриқонунӣ аз байн бурда мешаванд. Масъалаи мазкур аз ҷониби олимону муҳаққиқони ватанӣ пурра таҳқиқ нашудааст. Бинобар ин, месазад паҳлуҳои гуногуни ин принципи муҳим ва зарурӣ дар мурофияи ҷиноятӣ мавриди баррасии амиқ қарор гирад.

Аз рӯйи таҳқиқот дар давраҳои алоҳидаи мурофияи ҷиноятӣ принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ амал намекунад. Дар ҳолатҳои муайян зимни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ агар гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда нишондоди бардурӯғ диҳанд ва ё аз додани нишондод саркашӣ намоянд шахсони салоҳиятдор гуноҳро исботшуда меҳисобанд, ки ин ба принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ мутобиқат намекунад. Дар баъзе ҳолатҳои дигар то баровардани ҳукми суд мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бармаҳал маълумот медиҳанд, ки шахс гунаҳкор аст ва ё чунин ҷазо нисбати ӯ имконпазир аст.

Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ инсонро аз ҳар гуна айбдоркунии беасосу ғайриқонунӣ эмин нигоҳ дошта, ҳамчун кафили ҳуқуқу озодиҳояш

³ Ниг.: Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2021 аз 19 апрели соли 2019, №1242 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https:// www.sud.tj/sanadho/barnomai-2019-2021/](https://www.sud.tj/sanadho/barnomai-2019-2021/) (санаи мурочиат: 16.12.2023).

⁴ Ниг.: Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 / Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj/node/843> (санаи мурочиат: 13.01.2024).

баромад менамояд. Шахс наметавонад барои гуноҳи исботнашуда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуда ва ё аз озодӣ маҳрум карда шавад. Маҳз тавассути ин принцип тавозун миёни тарафи айбдоркунӣ ва ҳимоя баробаргардида, ба ҳар ду тараф барои исботи мавқеашон шароиту имкониятҳои баробар фароҳам оварда мешавад. Танҳо бо дарназардошти ин ҳолатҳо парванда метавонад одилона ва ба таври қатъӣ баррасӣ карда шавад ва суд бояд ҳукми одилона ва қонунӣ барорад. Дар сурати ғайр, риштаҳои гусехтанашавандаи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ канда мешаванд, ки ин ба вайроншавии муурофияи ҷиноятӣ ва дар маҷмӯъ ба ғайриқонунӣ ва беасос маҳрум гардидани шахс аз озодӣ, бурда мерасонад.

Ҳамаи ин, ба муобрамияти таҳқиқоти назариявӣ ва амалии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ишора менамояд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳанӯз аз аҳди қадим то имрӯз аз ҷониби як қатор олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, ҳар кадоме аз онҳо ба тарзҳои мухталиф фикру андешаҳои худро дар бобати бегуноҳии шахс ва исбот гардидани гуноҳи ӯ дар содир намудани ҷиноят иброз доштаанд. Новобаста ба он ки олимони кӯшиш ба харҷ доданд то ки таъмини эҳтимолияти бегуноҳӣ риоя карда шавад, вале дар иҷроишу риояи принципи мазкур ҳанӯз баъзе мушкилиҳо ҷой доранд. Гузашта аз ин, бояд қайд намуд, ки дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ то ҳол вобаста ба принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ва шаклҳои амалишавии он таҳқиқоти пурра ва ҳамачониба гузаронида нашудааст. Танҳо як зумра олимони хориҷӣ вобаста ба паҳлуҳои гуногуни он рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дифоъ намуданд, вале онҳо махсусияти принципи мазкурро дар шароити Тоҷикистон ифода наменамоянд.

Пас аз касби Истиқлоли давлатӣ ва қабули КМҶ ҚТ гурӯҳе аз олимони ватанӣ ба монанди Н.А. Абдуллоев⁵, П.С. Абдуллозода⁶, И.Ҳ. Бобочонзода⁷,

⁵ Ниг.: Абдуллоев Н.А. Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда ҳамчун принципи муурофияи судии ҷиноятӣ дар партави лоиҳаи Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ / Н.А. Абдуллоев // Давлат ва ҳуқуқ. – 2008. – №2. – С. 49-53.

З.Х. Искандаров⁸, К.Ш. Қурбонов⁹, И.Т. Маҳмудов¹⁰, Х.М. Мирзамонзода¹¹, Б.С. Негматов¹², Р.Р. Раҳмадҷонзода¹³, А.Ф. Холикзода¹⁴ ва дигарон то андозае масъалаи эҳтимолияти бегуноҳиро ба риштаи таҳлил кашидаанд.

Аз олимони хоричӣ В.М. Абдрашидов¹⁵, М.А. Дрягин¹⁶, А.Е. Епифанов¹⁷, Ч.С. Касумов¹⁸, А.М. Ларин¹⁹, М.К. Нуркаева²⁰, А.Н. Омариева²¹, И.Ю. Панкина²², Т.Н. Радко²³, В.М. Савитский²⁴, М.С. Строгович²⁵, О.И. Тсибулевская²⁶, Ф.Г. Шахкелдов²⁷, Г.А. Шумский²⁸, С.В.

⁶ Ниг.: Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар муҳофизатии ҷиноятӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 252 с.

⁷ Ниг.: Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ., Рустамзода М.Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: ҷиноят ва ҷазо (дар саволу ҷавобҳо). Дар ду қисм. Қисми якум. Ҷиноят. Васоити илмӣ амалӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 280 с.

⁸ Ниг.: Искандаров З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 368 с.

⁹ Ниг.: Курбонов К.Ш. Добросовестность в гражданских правоотношениях и её правовой эффект / Под ред. д.ю.н., профессора Дж.С. Муртазакулова. – СПб.: Питер, 2018. – 340 с.

¹⁰ Ниг.: Маҳмудов И.Т. Иштироки прокурор дар муҳофизатии ҷиноятӣ омили муҳими таъмини қонуният, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва принсипи муҳофизати / И.Т. Маҳмудов // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурномаи илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – 740 с.

¹¹ Ниг.: Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дис. ... д-ра. юрид. наук. – Душанбе, 2021. – 378 с.

¹² Ниг.: Негматов Б.С. Принципы эҳтимолияти бегуноҳӣ дар муҳофизатии ҷиноятӣ: назария ва амалияи татбиқи он / Б.С. Негматов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ бахшида ба 40-солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ. – Душанбе: Сино, 2014. – С. 172-179.

¹³ Ниг.: Раҳмадҷонзода Р.Р. Учение об уголовном преследовании в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – 2022. – 984 с.

¹⁴ Ниг.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.

¹⁵ Ниг.: Абдрашитов В.М. Теоретические основы презумпции невиновности: дис. ... д-ра. юрид. наук. – Казань, 2017. – 500 с.

¹⁶ Ниг.: Дрягин М.А. Презумпция невиновности в российском уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2004. – 208 с.

¹⁷ Ниг.: Епифанов А.Е. Презумпция невиновности в ракурсе мировых процессов по обеспечению прав человека / А.Е. Епифанов // Юридический Вестник ДГУ. – 2014. – №1. – С. 20-25.

¹⁸ Ниг.: Касумов Ч.С. Презумпция невиновности в советском праве. – Баку: Элм, 1984. – 140 с.

¹⁹ Ниг.: Ларин А.М. Презумпция невиновности. – М.: Наука, 1982. – 152 с.

²⁰ Ниг.: Нуркаев М.К. Презумпция невиновности по УПК РФ в свете международных стандартов уголовного судопроизводства / М.К. Нуркаев // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России: межвузовский сборник научных трудов. – Уфа, 2003. – С. 24-38.

²¹ Ниг.: Омариева А.Н. Презумпция невиновности и ее значение в отправлении правосудия / А.Н. Омариева // Вестник Поволжского института управления. – 2019. – Том 19. – №2. – С. 72-78.

²² Ниг.: Панкина И.Ю. Реализация принципа презумпция невиновности на досудебных стадиях уголовного процесса: дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2001. – 216 с.

²³ Ниг.: Презумпция невиновности и юридическая ответственность: Лекция. – М.: Московская академия МВД России, 2001. – 54 с.

²⁴ Ниг.: Савицкий В.М. Презумпция невиновности. – М.: Норма, 1997. – 120 с.

²⁵ Ниг.: Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / Под ред. проф. Савицкого В.М. – М.: Издательство «Наука», 1984. – 141 с.

²⁶ Ниг.: Цыбулевская О.И. Презумпция невиновности: нравственный аспект / О.И. Цыбулевская // Юридическая техника. – 2010. – №4. – С. 571-573.

²⁷ Ниг.: Шахкелдов Ф.Г. Концептуальные аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе: генезис и тенденции совершенствования: дис. ... д-ра. юрид. наук. – Майкоп, 2006. – 379 с.

Эсаулов²⁹ ва дигарон пахлуҳои мухталифи эҳтимолияти бегуноҳиро мавриди таҳқиқот қарор дода, дар ин замина рисолаҳои илмӣ ба анҷом расонидаанд.

Ҳарчанд олимони болозикр оид ба баъзе пахлуҳои принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ то андозае таҳқиқоти илмӣ бурдаанд, вале онҳо ҳамаҷониба пахлуҳои мухталифи принсипи мазкурро, ки имрӯз зарур аст, муайян накардаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Рисолаи илмии мазкур дар доираи татбиқи нақшаҳои дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурории факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи «Муаммоҳои такмили назария ва амалияи ҳуқуқи муҳофизатии ҷиноятӣ, ҳуқуқи муҳофизатии граждани, муҳофизат дар судҳои иқтисодӣ, фаъолияти прокурорӣ, фаъолияти дигари ҳуқуқмуҳофизавӣ, омӯзиши ҷинояткорӣ ва коркарди роҳҳои пешгирии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ва «Масъалаҳои инкишофи назария ва такмили амалияи ҳуқуқи муҳофизатӣ, тақвияти ҳокимияти судӣ, самаранокии ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, фаъолияти прокурорӣ, фаъолияти дигар оид ба ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқ, омӯзиши ҷинояткорӣ ва коркарди роҳҳои пешгирии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсад аз таҳқиқоти мазкур, коркард ва манзур намудани як қатор ҳуҷҷатҳои пешниҳодҳои илман асоснок дар самти ислоҳ намудани мушкилоти назариявии мафҳум ва мазмуни муносиб ба ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, мувофиқат намудани меъёрҳои дигари муҳофизатӣ ба мазмуни ин принсип, ҳанӯз ҳам мавҷуд будани татбиқи нодурусти ин принсип, ки дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ ва судӣ ба назар мерасад, маҳсуб меёбад. Зеро, риоя ва амалишавии ин принсип вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд ба ҳисоб меравад.

²⁸ Ниг.: Шумский Г.А. Презумпция невиновности и обязанность доказывания на предварительном следствии: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2000. – 170 с.

²⁹ Ниг.: Эсаулов С.В. Реализация принципа презумпции невиновности в доказывании на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2013. – 225 с.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда, вазифаҳои зерин бояд ҳал карда шаванд:

- таҳлил ва омӯзиши ҳамаҷонибаи мафҳуми принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ;
- муайян намудани таърихи пайдоиш ва ташаккули эҳтимолияти бегуноҳӣ;
- омӯзиши ҷой ва нақши принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принсипҳои муурофияи ҷиноятӣ;
- муайян намудани амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тосудии муурофияи ҷиноятӣ;
- амалишавӣ ва риояи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи судии муурофияи ҷиноятӣ;
- омӯзиши корбурди принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ муурофияи ҷиноятӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқотро он муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд, ки дар ҷараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар муурофияи ҷиноятӣ аз мазмуни принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бармеоянд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Аз меъёрҳои Конститутсияи ҚТ, КМҚ ҚТ, санадҳои байналмилалӣ, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ, Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ моделӣ барои давлатҳои узви ИДМ, фикру андешаҳои олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, таҷрибаи судӣ ва таъмини кафолати принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба ҳар нафаре, ки дар қаламрави ҚТ қарор дорад, иборат мебошад.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқи рисолаи илмӣ дар заминаи кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ факултети ҳуқуқшиносӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба анҷом расидааст. Хотирнишон бояд сохт, ки таҳқиқи рисолаи илмӣ аз соли 2018 оғоз гардида, соли 2024 ба анҷом расидааст.

Ҷараёни пешбурди таҳқиқоти илмӣ 5 давраи инкишофро дар бар мегирад. Аз сабаби он ки масъалаи бегуноҳӣ ва ё исботи гуноҳӣ шахс дар ҳар кирдори содиршуда, муҳим арзёбӣ мегардад, аз ҷониби мо 5 марҳилаи

ташаккул ва инкшофи принципи мазкур мавриди омӯзиш қарор дода шуд: 1) марҳилаи низоми ҳуқуқии зардуштӣ; 2) низоми ҳуқуқи мусалмонӣ дар сарзамини тоҷикон; 3) тамаддуни ғарбӣ; 4) замони шуравӣ; 5) замони соҳибистиклолии ҶТ. Ҳамчунин, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ намудани КМЧ давлатҳои узви ИДМ ба самаранокӣ ва мукаммалии таҳқиқоти илмӣ мо мусоидат намуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии рисолаи илмиро таҳқиқотҳои олимони ватаниву хориҷӣ, ки ба таври пурра ва ё қисман ба принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд. Дар чараёни оmodасозии рисолаи илмӣ, муаллиф бевосита ба осори илмӣ муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ аз қабиле В.М. Абдрашидов, Н.А. Абдуллоев, П.С. Абдуллозода, Ч. Бекқария, И.Ҳ. Бобочонзода, О.Б. Виноградова, А.Я. Вишинский, А.В. Гриненко, М.А. Дрягин, А.Е. Епифанов, З.Ҳ. Искандаров, Ч.С. Касумов, К.Ш. Қурбонов, А.М. Ларин, И.А. Либус, И.Т. Маҳмудов, Х.М. Мирзамонзода, В.А. Моркин, А.А. Муҳитдинов, Б.С. Негматов, В.А. Ойгензихт, А.Н. Омариёва, И.Ю. Панкина, С. Раджабов, Т.Н. Радко, М.С. Раҳимзода, Р.Р. Раҳмадҷонзода, В.М. Савитский, М.С. Строгович, Ф.Т. Тоҳиров, А.И. Трусков, О.И. Тсибулевская, А.Ғ. Холиқзода, Ф.Ғ. Шаҳкелдов, Г.А. Шумский, С.В. Эсаулов ва дигарон таъя намудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси методологии рисоларо чунин усулҳои илмӣ ба монанди усули омӯзиши диалектикӣ, мантиқӣ-забонӣ, таърихӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва ғ. ташкил медиҳанд.

Ба василаи усули диалектикӣ пайдоиш, ташаккул ва инкишофи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳанӯз аз аҳди қадим то имрӯз мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бо усули мантиқӣ-забонӣ истилоҳҳо ва мафҳуми принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, аз нигоҳи мантиқӣ ва забонӣ шакли дурустгари он пешниҳод гардидааст. Усули таърихӣ зимни пажӯҳиш ба мо имкон дод, ки марҳилаҳои гуногуни пайдоиш ва рушду такомули эҳтимолияти бегуноҳӣ муайян карда шаванд. Дар заминаи усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузориҳои ватанӣ, Кодекси мувофиқи чиниятии давлатҳои узви ИДМ, Кодекси мувофиқи чиниятии моделӣ

барои давлатҳои узви ИДМ, санадҳои байналмилалӣ роҷеъ ба эҳтимолияти бегуноҳӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, ҳамзамон монандӣ ва фарқияти онҳо муқаррар карда шудааст.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар чараёни гузаронидани таҳқиқот, амалияи мақомоти тафтиши пешакӣ ва тафтиши судии кишвар, таҳлили парвандаҳои баррасинамудаи судҳои ноҳияҳои шаҳри Душанбе ва суди шаҳри Душанбе ва инчунин дигар ҳуҷҷатҳои зарурӣ, ки барои такмил додани кори таҳқиқоти мо вобаста ба эҳтимолияти бегуноҳӣ мусоидат менамоянд, мавриди омӯзиш қарор дода шуданд.

Зимни оморасозии рисолаи илмӣ, муаллиф зиёда аз 167 парвандаҳои ҷиноятиро барои солҳои 2018-2023 мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Ҳамчунин ҳангоми таҳияи рисолаи илмӣ, диққати махсус ба меъёрҳои Конститутсияи ҚТ, КМҚ ҚТ, санадҳои байналмилалӣ, қонунгузорию мувофиқаи ҷиноятии давлатҳои хориҷа ва узви ИДМ ва ғ. дода шудааст.

Навгонию илмӣ таҳқиқот. То ба имрӯз аз ҷониби ҳеҷ як муҳаққиқе дар фазои илми ватанӣ эҳтимолияти бегуноҳӣ зери пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Дар рисола тартиби назариявӣ ва амалии риоя ва иҷроиши принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳам дар давраи тосудӣ ва ҳам дигар давраҳо бо асоснокӣ нуктаҳои зарурӣ дар самти мазкур муқаррар гардидааст. Зимни пажӯҳиш ва таҳлили ҳамаҷониба оид ба ибораи ҷадиди эҳтимолияти бегуноҳӣ, мафҳуми он, такмили қонунгузорӣ, мувофиқати меъёрҳо, татбиқи таъмини ин принсип аз ҷониби мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд, мушкилот ва роҳҳои ҳалли он, пешниҳодҳои судманд оварда шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Муаллиф зимни анҷоми таҳқиқоти илмӣ худ чунин нуктаҳоро ба ҳимоя пешниҳод менамояд:

I. Пешниҳодҳои, ки хусусияти назариявӣ доранд:

1) Эҳтимолияти бегуноҳӣ – фарзияест, ки шаҳрвандонро аз айбдоркуноҳии ғайриқонунӣ нигоҳ дошта, кафили ҳуқуқи озодиҳояшон маҳсуб меёбад ва дар мувофиқаи ҷиноятӣ ба ҳар шахс воситаҳои қонунӣ ва роҳҳои ҳимояро аз ҳар гуна айбдоркуноҳии хилофи қонун пешбарӣ

менамояд. Дарвоқеъ, тавозунро миёни тарафи айбдоркунӣ ва химоя баробар намуда, моҳияти корро муайян мекунад, ки ин метавонад минбаъд барои баровардани ҳукми одилонаи суд мусоидат намояд.

2) Зимни таҳлили ҳамаҷонибаи мавзуи мазкур муайян карда шуд, ки масъалаи бегуноҳии шахс ҳанӯз аз замонҳои қадим дар тамаддуни форсу тоҷик ба таври васеъ истифода карда мешуд. Дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии тоҷикон аз қабилҳои Авастро, ки ҳанӯз дар ҳазораи II пеш аз мелод арзи ҳастӣ дошт, вожаи росткориву покқичдонӣ, ки дарбаргирандаи масоили бегуноҳии шахс низ буд, фарроҳ истифода мегардид. Ҳамчунин дар Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир, Қонунномаи Сосониён ва якҷанд сарчашмаҳои мӯътамади дигар низ ин масъала шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Яъне зимни таҳлили масъалаи мазкур муайян карда шуд, ки вожаҳои зикргардида то пайдоиши ҳуқуқи римӣ дар сарчашмаҳои тамаддуни форсу тоҷик истифода мешуд. Ҳуқуқи римиро мумкин аст, танҳо ҳамчун заминаи мустақамнамоии минбаъдаи эҳтимолияти бегуноҳӣ эътироф намуд.

3) Мазмуни эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки гуё бавосита ба гунаҳкории шахс ишора менамояд, мувофиқи мақсад нест. Истилоҳи презумпсия (praesumptio) бо забони тоҷикӣ «эҳтимолият» ва ё «фарзия» тарҷума шудааст. Таҳлили мазмуни мантиқӣ, таъйиноти мурофиавиву иҷтимоӣ ва аҳаммияти амалии он, нишон медиҳад, ки шахси нисбатан таъқиботи ҷиноятӣ равонагардида, бегуноҳ эътироф карда мешавад, то замоне ки гунаҳкорӣ ӯ бо ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд исбот нашуда бошад.

4) Ба андешаи муаллиф, муодили тадричан дурусттари истилоҳи «эҳтимолият» «фарзия» аст, зеро «эҳтимолият» маънои онро дорад, ки шахс метавонад ҳам бегуноҳ бошад ва ҳам гунаҳкор. Ҳол он ки, принсипи мазкур то эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд шахсро бегуноҳ меҳисоб. «Фарзия», ин қоидаи умумиест, ки бегуноҳ будани шахсро то замони муайянгардида, ҳатмӣ медонад. Аз ин рӯ, истифодаи ибораи «фарзия» мувофиқи мақсад аст. Зеро, ин вожа то замоне, ки ҳукми айбдоркунандаи суд ба қувваи қонунӣ надарояд, бегуноҳ будани шахсро вочиб медонад.

5) Амалишавии эҳтимолияти бегуноҳӣ бо як иштирокчии муайян, яъне гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда маҳдуд намегардад. Баръакс амали он дар баробари иштирокчиёни болозикр, ҳамчунин ба судшаванда низ татбиқ карда мешавад. Чунки, дар Конститутсияи ҚТ, КМҚ ҚТ ва якчанд санадҳои байналмилалӣ мафҳуми «ҳеч кас» ва ё «ҳар шахс» истифода шудааст, ки дарбаргирандаи ҳамаи субъектон мебошад.

II. Пешниҳодҳое, ки ба такмили қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ равона гардидаанд:

1) Бинобар сабаби он, ки принсипи эҳтимолияти бегуноҳиро ба ҳар шахси нисбатан таъқиботи ҷиноятӣ равона гардида татбиқ менамоем ва ин далелҳои раднашавандаи исботи гуноҳӣ ўро тақозо менамояд, бояд мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ дар қ.1-и м.15-и КМҚ ҚТ чунин инъикос карда шавад:

«Шахсе, ки нисбатан таъқиботи ҷиноятӣ равона мегардад, бегуноҳ ҳисобида мешавад, то ба мавриде ки гунаҳкориӣ ў бо ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд муқаррар карда нашавад».

2) Дар қисми 4-и м.15-и КМҚ ҚТ бо дарназардошти қисми 1-и моддаи мазкур, месазад тағйирот дароварда шавад: «ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳкориӣ айбдоршаванда, ки бо тартиби пешбининамудаи Кодекси мазкур бартарарф карда намешаванд, ба фоидаи айбдоршаванда маънидод карда мешавад». Дар қисми 3-и моддаи мазкур истилоҳоти «гумонбаршуда», «айбдоршаванда» ва «судшаванда» пешбинӣ мегардад.

Аз ин рӯ, қ.1 ва 4-и м.15-и КМҚ ҚТ бояд дар таҳрири нав пешниҳод карда шаванд:

«Шахсе, ки нисбатан таъқиботи ҷиноятӣ равона мегардад, бегуноҳ ҳисобида мешавад, то ба мавриде ки гунаҳкориӣ ў бо ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд муқаррар карда нашавад».

«Ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳкориӣ гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда, ки бо тартиби пешбининамудаи кодекси мазкур бартарарф карда намешаванд, ба фоидаи онҳо маънидод карда мешаванд».

3) Боби 2-юми КМЧ ҚТ «Принсипҳои қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ» номгузорӣ шудааст, ки мувофиқи мақсад нест, зеро қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ бо Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ маҳдуд намешавад. Мафҳуми қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ васеъ буда, мазмуни он дар баробари КМЧ ҚТ, инчунин дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки дар низоми ҳуқуқии кишвар аз қонун паст намеистанд, фаро мегирад.

Дар робита бо гуфтаҳои боло, пешниҳод менамоем, ки номи боби 2-юми КМЧ ҚТ, ки «Принсипҳои қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ» ном гирифтааст, ба «Принсипҳои Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ» иваз карда шавад.

4) Тавре аз моддаи 112-и КМЧ ҚТ маълум аст, муҳлати нигоҳ доштан дар ҳабс дар ҷараёни тафтишот аз 2 моҳ зиёд буда наметавонад ва ба таври истисно то 18 моҳ тамдид карда мешавад. Рисоланавис инро ғайриқонунӣ мешуморад, зеро 18 моҳ дар ҳабс нигоҳ доштани шахсе, ки гуноҳи ӯ исбот нашудааст ва аз рӯи воқеъият ӯ бегуноҳ ҳисобида мешавад қобили қабул нест. Зимни таҳлили Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ баъзе давлатҳои узви ИДМ муайян карда шуд, ки муҳлати ниҳоии дар ҳабс нигоҳ доштани шахс дар Қазоқистон ва Арманистон 12 моҳ аст. Дар Украина низ ин муҳлат то 12 моҳ муқаррар гардидааст. Дар Ҷумҳурии Озорбойҷон 9 моҳ ва дар Ҷумҳурии Ўзбекистон бошад 7 моҳ пешбинӣ гардидааст. Дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ҳамаи ин давлатҳо гуфта мешавад, ки минбаъд ба дароз намудани ин муҳлат иҷозат дода намешавад.

Бинобар ин, бо мақсади риояи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар қ.4-и м.112 КМЧ ҚТ бояд «муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан зиёда аз 12 моҳ» хориҷ карда шуда, меъёрҳои зарурии он ба қ.3-и м.112 илова карда шавад. Яъне, муҳлати ниҳоии дар ҳабс нигоҳ доштан на зиёда аз 12 моҳ муқаррар карда мешавад. Дар чунин сурат шахсони ваколатдор кори худро зудтар ва босамар анҷом медиҳанд ва ба эҳтимолияти бегуноҳии шахс хатар камтар мешавад. Ҳамчунин, пешниҳоди мазкур барои сӯиистифода нанамудани шахсони дахлдор аз муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштани шахс бисёр зарур аст. Сабаби дигари пешниҳоди мо дар он аст, ки муҳлати барзиёди дар ҳабс нигоҳ

доштани инсон моҳияти эҳтимолияти бегуноҳии ӯро аз байн мебарад. Аз ин хотир, дар камтарин муҳлат баррасӣ намудани гуноҳи шахс қобили пазириш аст.

5) Яке аз омилҳои муҳими риояи эҳтимолияти бегуноҳӣ муносибати дуруст ва одилона намудан бо шахс ба ҳисоб меравад. Зимни таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ намудани КМЧ давлатҳои узви ИДМ муайян гардид, ки ба ғайр аз КМЧ Украина дигар дар ҳеҷ як давлате, вобаста ба тарзи муносибат бо шахс меёри мушаххасе ҷой надорад. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки дар қисми 6-и моддаи 15-и КМЧ ҚТ чунин меёр илова карда шавад: «То эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд бояд нисбат ба шахс муносибати дуруст ва инсондӯстонаро ба роҳ монанд».

Ҳамин тариқ, зимни таҳлили пурра ва ҳамачонибаи меёрҳои моддаи 15-и КМЧ ҚТ ва як қатор пешниҳодҳо ҷиҳати тақмили он зарур мешуморем, ки моддаи 15-и КМЧ ҚТ дар таҳрири зерин ҷойгузори карда шавад:

«Шахсе, ки нисбаташ таъқиботи ҷиноятӣ равона мегардад, бегуноҳ ҳисобида мешавад, то ба мавриде ки гунаҳкориӣ ӯ бо ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд муқаррар карда нашавад»;

«Уҳдадориӣ исботи айб ба зиммаи айбдоркунанда гузошта мешавад»;

«Гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда уҳдадор нестанд, ки бегуноҳии худро исбот намоянд»;

«Ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳкориӣ гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда, ки бо тартиби пешбиниамудаи кодекси мазкур бартараф карда намешаванд, ба ғайри онҳо маънидод карда мешаванд»;

«Ҳукми айбдоркуниро бо тахмин асоснок кардан мумкин нест»;

«То эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд бояд нисбат ба шахс муносибати дуруст ва инсондӯстонаро ба роҳ монанд».

III. Пешниҳодҳо, ки хусусияти амалӣ доранд:

1. Дар ҳар як ҳолати алоҳида мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бояд аввал бегуноҳии шахс ва сипас гунаҳкориӣ ӯро эътироф кунад, зеро гумон бурдан

ва айбдор намудани шахс маъноӣ гунаҳкориӣ ӯро надорад. Инчунин, онҳо бояд дарк кунанд, ки гуноҳӣ исботнашудаи шахс дар содир кардани ҷиноят баробар ба бегуноҳӣ ӯ аст.

2. Татбиқи санади авф ба принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба таври дахлдор мувофиқат намекунад. Татбиқи санади авф ин маъноӣ онро дорад, ки шахс аллақай гунаҳкор аст. Яъне, шахс гунаҳкор асту, давлат гуноҳӣ ӯро мебахшад. Ҳарчанд чунин нест. Амали мазкур чараёни амалҳои тафтишӣ, ибрази андешаи шахс оид ба эҳтимолияти бегуноҳӣ ӯ, то ба суд бурдани парвандаи ҷиноятӣ ва дигар ҳолатҳоро ба коми нобудӣ мекашад. Ҳамчунин, ин кирдор таъкиботи ҷиноятиро аз байн мебарад ва ниёз ба ҳифз ҳам намемонад. Бинобар ин, агар шахс дар чунин ҳолат изҳори норозигӣ намояд, мутобиқи қисми 3-и моддаи 27-и КМҶ ҚТ пешбурди парванда то баровардани ҳукм идома меёбад.

3. Таҳлил ва мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар баъзе мавридҳо мақомоти таъкиби ҷиноятӣ аз додани нишондод саркашӣ намудани гумонбаршуда ва айбдоршавандаро далели гунаҳкориӣ онҳо меҳисобанд. Дар робита ба он, ки гумонбаршуда ва айбдоршаванда уҳдадор нестанд, ки бегуноҳӣ ва ё гунаҳкориӣ худро шаҳодат дода, нишондоди муносиб диҳанд, ин қобили қабул аст. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ нахуст бегуноҳӣ шахсро кафолат медиҳад ва ба додани нишондоди дуруст, бардурӯғ ва ё саркашӣ кардан аз он рабт надорад, балки новобаста ба нишондоди додаи онҳо аз субъектони чараёни исботкунӣ ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона исботи гуноҳӣ шахсро талаб мекунад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он зоҳир меёбад, ки дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ хулосаҳо ва пешниҳодҳои ба миён гузошташуда, метавонанд барои рафъи камбудии дар КМҶ ҚТ ҷойдошта кумак расонанд ва дар ин замина барои такмили он аз ҳар ҷониб мусоидат намоянд. Ҳамчунин, бо дарназардошти натиҷаҳои таҳқиқот, мумкин аст ҷамъи онҳоро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҳуқуқӣ ҳангоми тадриси фанҳои

таълимии» ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ», «назорати прокурорӣ» ва «мақомоти ҳифзи ҳуқук» мавриди истифода қарор дод.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки муаллиф зимни таҳияи рисолаи илмӣ таъба қонунгузори кишвар, давлатҳои хориҷа ва санадҳои байналмилалӣ намуда, ба таври пурра ва ҳамаҷониба паҳлуҳои мухталифи принсипи эҳтимолияти бегуноҳиро аз қабилӣ: мафҳум ва моҳият, таърихи пайдоиш ва инкишофи принсипи мазкур, нақши он дар низоми принсипҳои мурофиаи ҷиноятӣ ва алоқамандӣ бо онҳо, амалишавии принсипи мазкур дар давраҳои то судӣ ва судӣ, таҷрибаи байналмилалӣ ва дигар ҷанбаҳои зарурӣ аз нигоҳи назариявӣ ва амалӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Дар ниҳоят ҳалли мушкилиҳо, роҳу воситаҳо ва дурнамои принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар фазои ҳуқуқии кишвар муайян карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Рисолаи илмӣ ба шиносномаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 12.00.09 – Ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф ба сатҳи нағзони илмӣ таҳқиқоти диссертатсия, нуқтаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар семинарҳо ва конференсияҳои илмӣ-назариявӣ сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ асоснок гардидааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Рисолаи номзадӣ дар кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, чандин маротиба дар ҷаласаҳои кафедра муҳокима гардидааст ва сипас ба ҳимоя пешниҳод шудааст. Вобаста ба нуқтаҳои асосии таҳқиқот, муаллиф дар семинару конференсияҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ бевосита иштирок намудааст. Аз ҷумла:

А) Байналмилалӣ:

1) «Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва равандҳои муосири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо» дар мавзуи «Эҳтимолияти бегуноҳӣ – принсипи таъминсозандаи ҳуқуқи инсон дар муруфиаи ҷиноятӣ» (Душанбе, соли 2019);

2) «Конференсияи 11-уми байналмилалӣ илмӣ-амалии хониши Ледентсовский» «Тичорат. Илм. Таҳсилот»: масъалаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ дар мавзуи «Эҳтимолияти бегуноҳӣ: принсипи муруфиаи ҷиноятӣ» (Вологда, соли 2023);

3) «Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» дар мавзуи «Эҳтимолияти бегуноҳӣ ва ҷилваҳои адолати судӣ» (Душанбе, соли 2023);

4) «Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо» дар мавзуи «Алоқамандии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принсипи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ» (Душанбе, соли 2023).

Б) Ҷумҳуриявӣ:

1) «Рушди падидаҳои адолати судӣ ва назорати прокурорӣ дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар мавзуи «Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда аз нигоҳи устои хирадманду оянданигор Неъмат Абдуллоев» (Душанбе, соли 2019);

2) «Кодекси муруфиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: 10-соли амал, мушкилот ва дурнамо» дар мавзуи «Мулоҳизае чанд оид ба амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар муруфиаи ҷиноятӣ» (Душанбе, соли 2020);

3) «Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ» дар мавзуи «Эҳтимолияти бегуноҳӣ ва баъзе мушкилотҳои он дар самти ҳуқуқи инсон» (Душанбе, соли 2021).

4) «Рушди фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар мавзуи «Нақши принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принсипҳои муруфиаи ҷиноятӣ» (Душанбе, соли 2022).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвончӯ 2 воситаи таълимӣ, 14 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 адади он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 10 мақола дар нашрияҳои дигар ба нашр расонидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисолаи илмӣ аз номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмии доғалаби дараҷаи илмӣ иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 200 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚИИ ПРИНСИПИ ЭҲТИМОЛИЯТИ БЕГУНОҲӢ

1.1. Мафҳум, моҳият ва аҳаммияти принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ

Дар адабиёти ҳуқуқӣ зимни истифодабарии истилоҳи эҳтимолияти бегуноҳӣ бештар презумпсияи бегуноҳӣ истифода бурда мешавад, зеро ин истилоҳ умумиэътирофшуда буда, аз ҷониби аксарияти давлатҳо ба ҳамин шаклу тартиб қабул гардидааст. Хотирнишон бояд сохт, ки презумпсия аз калимаи латинии – «praesumptio» гирифта шуда, ба таъбири ҳуқуқӣ, феълан ҳамчун фарзия, тахмин намудан, гумон бурдан ва ӯ шубҳа кардан фаҳмида мешавад. Агар ба адабиёт ва луғатҳои замони гузашта назар намоем, вожаи мазкурро олимону муҳаққиқон ба ҳар мазмуну мундариҷа ифода намудаанд. Масалан дар луғати латинӣ-русӣ истилоҳи «презумпсия» ба чунин маъноҳо шарҳ дода шудааст:

- 1) истифодабарии бармаҳал;
- 2) эътироз;
- 3) тахмин;
- 4) орзу;
- 5) интизорӣ ва ғайра³⁰.

Дар луғати русӣ-тоҷикӣ бошад, вожаи «презумпсия» дар чунин шакл маънидод карда мешавад:

- 1) Эҳтимол, фарзия;
- 2) Расман дуруст шумурдани далел, то вақте ки нодурустиаш исбот нагардидааст³¹.

Дар фарҳанги русӣ-тоҷикии истилоҳоти ҳуқуқ «презумпсия» ҳамчун «эҳтимолият» оварда шудааст³². Дигар фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ презумпсияро ҳамчун «эҳтимолият» ва «фарзия» нишон додааст³³.

³⁰ Ниг.: Латинско-русский словарь / Под ред. проф. С.И. Соболевского. – М., 1949. – С. 697.

³¹ Ниг.: Луғати русӣ-тоҷикӣ / Зери таҳрири М.С. Осимӣ. – М., 1985. – С. 833.

³² Ниг.: Фарҳанги русӣ ба тоҷикии истилоҳоти ҳуқуқ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – С. 229.

³³ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ: нашри чорум / Зери таҳрири академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Маҳмудзода М.А. ва номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Саидзода И.Ҳ. – Душанбе: Меҳроҷ-граф. – 2022. – С. 433.

Ба андешаи В.П. Абдрашитов презумпсия ин ҳолати воқеии кор бе маҷмуи далелҳои кофӣ аст. Ӯ презумпсияро ҳамчун «фарз намудан» ва «қаблан дуруст шуморидан» мепиндорад. Ба андешаи ӯ презумпсия ин тахминест, ки рӯйдоди бавуқуьомадаро, то замоне ки баръакси он муайян карда нашавад, ҳақиқат мешуморад³⁴. Дар луғати дигари русӣ презумпсия ба маънои «ҳақиқат шуморидан то замоне ки баръакси он исбот нашавад» ва ё худ «эҳтимолияти бегуноҳӣ» (дар муруфиаи ҷиноятӣ: ҳолате, ки мутобиқи он, то замоне ки гуноҳи шахс тибқи қонун исбот нашавад, бегуноҳ ҳисобида мешавад) оварда шудааст³⁵.

Аз таҳлил ва омӯзиши ҳамаҷонибаи ин истилоҳ ба мо маълум гардид, ки оид ба маънои таҳтуллафзии ин вожа дар дигар адабиёту луғатҳо низ калимоти гуногун истифода гардидаанд, вале имрӯз ин ибораҳо куллан мансӯх шудаанд ва мо онро ба мазмуни ҷадидаш, яъне ҳамчун «фарзия», «эҳтимолият», «тахмин намудан», «гумон бурдан» ва ё «шубҳа кардан» истифода мебарем. Ба андешаи мо, шакли тадриҷан дурустгари истифодабарии ин истилоҳ «фарзияи бегуноҳӣ» аст. Зеро, эҳтимолият маънои онро дорад, ки шахс ҳам бегуноҳ ва ҳам гунаҳгор аст. Ҳол он ки, принципи мазкур то эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд шахсро бегуноҳ меҳисобад. Фарзияи бегуноҳӣ, ин қоидаи маъмулест, ки фаризатан шахсро бегуноҳ мепиндорад, яъне фарз аст, ки шахс бегуноҳ бошад. Аз ин рӯ, истифодаи истилоҳи «фарзияи бегуноҳӣ» мувофиқи мақсад аст. Вожаи мазкур, то замоне ки ҳукми суд ба қувваи қонунӣ надарояд, бегуноҳ будани шахсро вочиб медонад.

Дарвоқеъ, вобаста ба ин истилоҳ дар замони гузашта андешаҳои мухталиф чой доштанд ва танҳо бо мурури замон ин вожа мазмуни имрӯзаашро касб намуд.

³⁴ Ниг.: Абдрашитов В.М. Теоретические основы презумпции невиновности: дис. ... д-ра юрид. наук. – Казань, 2017. – С. 121.

³⁵ Ниг.: Ожегов С.И., Шведов Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1992. – С. 600.

Зимнан бояд зикр намуд, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ олимони шаклҳои гуногуни презумпсияро истифода намуда, презумпсияи бегуноҳиро як намуди презумпсияи ҳуқуқӣ маҳсуб медонанд.

Ба андешаи О.Е. Зацепина чунин намуди презумпсияҳо вучуд доранд:

- а) презумпсияи ҳуқуқи маданӣ;
- б) презумпсияи ҳуқуқи оилавӣ;
- в) презумпсияи муҳофизати маданӣ;
- г) презумпсияи ҳуқуқи андоз;
- д) презумпсияи ҳуқуқи ҷиноятӣ;
- е) презумпсияи муҳофизати ҷиноятӣ;
- ё) презумпсияи ҳуқуқи конституционӣ;
- ж) презумпсияи ҳуқуқи меҳнатӣ³⁶.

Дар муҳити илми ватанӣ профессор Н.А. Абдуллоев презумпсияро ҳамчун эҳтимолият истифода намуда, изҳор медорад, ки эҳтимолияти ҳуқуқӣ бевосита ва ё бавосита дар меъёрҳои ҳуқуқӣ мустақкам гардида, ба намудҳои зерин ҷудо карда мешавад:

- а) эҳтимолияти бовиҷдонӣ;
- б) эҳтимолияти донишмандонӣ;
- в) эҳтимолияти ҳақонияти санади меъёрӣ;
- г) эҳтимолияти падарӣ;
- д) эҳтимолияти ҳақонияти ҳукми суд;
- ё) эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда³⁷.

Хотирнишон бояд сохт, ки ибораҳои болозикр, яъне презумпсияҳо метавонанд ба ҷараёни амалҳои тафтишӣ ва дигар ҳолатҳои исботкунӣ таъсир расонанд. Презумпсияи бегуноҳӣ мазмуни дигар дорад. Ӯ бидуни исбот намудан, ба айбдоркунии шахс ишора наменамояд ва ё ҷараёни амалҳои тафтишотиро ноқурра намегузорад, балки талаб наменамояд, ки ҳар як ҳолати ҷойдошта, ки ба айбдоркунии шахс ишора наменамояд, ҳамачониба,

³⁶ Ниг.: Зацепина О.Е. Классификация правовых презумпций / О.Е. Зацепина // Актуальные проблемы российского права. – 2018. – №2 (87). – С. 84-85.

³⁷ Ниг.: Абдуллоев Н.А. Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда ҳамчун принципи муҳофизати судии ҷиноятӣ дар партави лоиҳаи Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ / Н.А. Абдуллоев // Давлат ва ҳуқуқ. – 2008. – №2. – С. 49.

пурра ва холисона исбот карда шавад. Фарқияти презумпсияи бегуноҳӣ аз дигар презумпсияҳои ҳуқуқӣ низ дар ҳамин аст. Х.А. Каландаришвили исботнамоиро яке аз масъалаҳои муҳимми муҳофизати ҷиноятӣ дониста, дар ин замина иброз мекунад, ки: «ҷараёни исботнамоӣ ҳамеша мушкилии марказии муҳофизати судии ҷиноятӣ буда, ба он бештари суолҳои фаъолияти муҳофизатӣ-ҷиноятӣ муосир рабт дорад»³⁸.

Имрӯз ҳангоми истифодабарии истилоҳи мазкур ҳам эҳтимолият ва ҳам презумпсия истифода бурда мешавад. Вале дар ин раванд зиддиятҳо низ ба назар мерасанд. Аслан презумпсия ин истилоҳи умумизътирофшуда аст. Суоле ба миён меояд, ки оё эҳтимолияти бегуноҳӣ мазмунӣ мукаммалӣ истилоҳи презумпсияи бегуноҳиро дода метавонад? Аз рӯйи таҳлилҳо эҳтимолияти бегуноҳӣ гӯё бавосита ба гунаҳгории шахс ишора менамояд. Презумпсияи бегуноҳӣ бошад, шахсро, то ба мавриде ки ҳукми суд қувваи қонунӣ нагирад, воқеан бегуноҳ эълон мекунад. Вале бояд зикр намуд, ки эҳтимолияти бегуноҳиро ба презумпсияи бегуноҳӣ иваз намудан дар ҷомеаи имрӯзаи мо аз чанд нуқтаи назар қобили қабул нест. Зеро, ин ба чанд муқаррароти қонунгузории ҚТ мухолифат менамояд. Аввалан, забони коргузории мо забони тоҷикӣ аст ва истилоҳот низ бояд тоҷикии содда ва оммафаҳм бошанд. Ҳамзамон мутобиқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» меъёрҳои он бо забони давлатӣ, яъне забони тоҷикӣ навишта шуда, танҳо ҳангоми зарурат бо дигар забонҳо тарҷума карда мешаванд. Бинобар ин, мо дар идомаи таҳқиқоти илмӣ худ на презумпсия, балки истилоҳи эҳтимолияти бегуноҳиро мавриди истифода қарор медиҳем.

Дар назарияи муҳофизати ҷиноятӣ оид ба мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ андешаҳо гуногунанд. Агар андешаҳои баъзе аз олимоне, ки дар ин самт таҳқиқоти илмӣ бурдаанд, мавриди таҳлил қарор диҳем, пас олими рус М.С. Строгович чунин мешуморад, ки «айбдоршаванда бегуноҳ дониста мешавад, то замоне ки гунаҳгории ӯ тибқи тартиби муқарраркардаи қонун исбот карда

³⁸ Каландаришвили Х.А. Презумпция, преюдиция и фикция в российском уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2021. – С. 15.

нашавад ва ҳукми суд оид ба гунаҳгор будани ӯ ба қувваи қонунӣ надарояд»³⁹. Бояд иброз дошт, ки зери мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ меъёрҳои ахлоқӣ низ хобидааст. Яъне, эҳтимолияти бегуноҳӣ аз меъёрҳои ахлоқӣ иборат аст, ки ҳама ниҳодҳои заруриро мебояд онро ҳамаҷониба риоя намоянд. Дар ин хусус С.А. Завқизода қайд менамояд, ки: «ҳалли одилона ва ҳолисонаи баҳсҳо, эътироф намудан ва дар амалия татбиқ намудани меъёрҳои ахлоқ пеш аз ҳама барои шахсони касбияти ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла судя шарт ва зарур мебошад»⁴⁰. Ба андешаи Ю.В. Деришев ва И.Ю. Мурашкин «дар асоси принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ меъёрҳои умумӣ ва васеи эътирофшудаи ахлоқӣ ҷой доранд, ки мутобиқи он ҳар як инсон бояд эҳтимолан ҳалолкор эътироф карда шавад, то замоне, ки баръакси он муайян нашавад»⁴¹. О.И. Цыбулевская иброз медорад, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ ин кафолати конституционии ҳуқуқҳои шахс, қонуният ва устуворӣ маҳсуб меёбад. Он дар худ меъёрҳои гаронбаҳои ахлоқиро инъикос намуда, оқибатҳои муҳимми ҳуқуқиро доро мебошад⁴². Ба андешаи Д. Садоншоев принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ин мавқеи субъективии шахс ва ё шахсоне ки тафтишотро пеш мебаранд, нест, балки ҳолати ҳолисонаи ҳуқуқӣ аст, ки дар сатҳи қонунгузорӣ инъикос ёфтааст⁴³. Аз як тараф чунин ақида боиси дастгирист, чунки дар воқеъ эҳтимолияти бегуноҳӣ аз ҳолати шахс вобаста нест ва маҳз ҳамин принцип аст, ки баробарҳуқуқии тарафҳо дар муҳофизати судии ҷиноятӣ дар як вазн нигоҳ дошта мешавад ва дастгиркунии ғайриқонуниву маҳкумкунии беасос аз байн бурда мешавад.

Аз гуфтаҳои болозикр маълум мешавад, ки олимони дар хусуси ҳолати ҳуқуқӣ ва ё ҳолати воқеии қор будани эҳтимолияти бегуноҳӣ назарҳои

³⁹ Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. – М.: Наука, 1984. – С. 65.

⁴⁰ Завқизода С.А. Интиҳоб, тайёр намудан ва такмили ихтисоси судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ-амалӣ ва ташкилию ҳуқуқӣ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2022. – С. 23.

⁴¹ Деришев Ю.В., Мурашкин И.Ю. Принцип презумпции невиновности: теория, противоречия реализации и пути их нейтрализации / Ю.В. Деришев., И.Ю. Мурашкин // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2012. – №2 (45). – С. 44.

⁴² Ниг.: Цыбулевская О.И. Презумпция невиновности: нравственный аспект / О.И. Цыбулевская // Юридическая техника. – 2010. – №4. – С. 571.

⁴³ Ниг.: Садоншоев Д. Реализация принципа презумпции невиновности в практической деятельности правоохранительных органов Республики Таджикистан / Уголовный процесс, криминалистика и оперативно-разыскная деятельность. – Д., 2019. – С. 162.

мухталиф доранд. Воқеан, аз як чониб эҳтимолияти бегуноҳӣ ин ҳуқуқи инсон аст. Яъне, шахс бо истифода аз ҳуқуқҳои конституционии худ ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки бегуноҳиаш исбот карда шавад. Аз чониби дигар эҳтимолияти бегуноҳӣ на ҳуқуқи инсон, балки ҳолати воқеии кор аст. Яъне, шахс бидуни ҳеч як маҳдудиятгузорӣ бегуноҳ пиндошта мешавад. Зимни пешниҳоди ин андешаҳо дар як мавқеи муайян истодагарӣ намудан кори мушкил аст, зеро муайян намудани исботи гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят заҳмати басо зиёдро талаб менамояд.

Азбаски, муқаррароти эҳтимолияти бегуноҳӣ шахсро то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд гунаҳгор намеҳисобад ва бегуноҳ донишани шахсро ҳатмӣ медонад, бинобар ин, ҳолати кор ҳаминро тақозо менамояд. Барои гунаҳгор эълон намудани шахс гуноҳи ӯро ногузир исбот бояд кард. Дар сурати ғайр, шахс бешубҳа бегуноҳ ҳисобида мешавад ва дар хусуси гунаҳгории ӯ ҳатто сухан гуфтан ва ё дақиқан баҳо додан амалест ғайриқонунӣ.

Дар моддаи 20-и тафсири илмию оммавии Конститутсияи ҚТ зери таҳрири профессор З.Ҳ. Искандаров эҳтимолияти бегуноҳӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Тибқи моддаи тафсиршаванда, эҳтимолияти бегуноҳӣ на танҳо қоидаҳои исботкунии ҳолатҳои воқеии кор, ҳамчунин вазъи ҳуқуқии шахсро дар низоми муносибатҳои муурофиявии ҷиноятӣ муайян мекунад⁴⁴. Як гурӯҳ муҳаққиқони дигар менависанд, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳолати объективонаи ҳуқуқие ба ҳисоб меравад, ки муносибати давлатро бо шахси айбдоршаванда (гумонбаршуда) дар содир намудани ҷиноят муқаррар менамояд⁴⁵. Н.Н. Полянский ишора менамояд, ки «айбдоршаванда эҳтимолан бегуноҳ аст, агар баръакси он исбот нагардад»⁴⁶. Н.И. Газетдинов бошад, дар он назар аст, ки: «дар марҳилаи то судии муурофияи ҷиноятӣ ва тафтиши судӣ, гунаҳгории айбдоршаванда бояд исбот карда шавад»⁴⁷.

⁴⁴ Ниг.: Тафсири илмию оммавии Конститутсияи ҚТ. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – С. 120.

⁴⁵ Ниг.: Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан: учебник / Под ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. – Душанбе: «ТАДЖПРИНТ», 2017. – С. 69.

⁴⁶ Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М.: МГУ, 1956. – С. 182.

⁴⁷ Ниг.: Газетдинов Н.И. Реализация принципа презумпции невиновности в уголовном судопроизводстве России / Н.И. Газетдинов // Журнал российского права. – 2005. – №1. – С. 69.

Муҳаққиқони ватанӣ И.Ҳ. Бобочонзода, Т.Қ. Қодирзода ва М.Р. Рустамзода низ чунин меҳисобанд, ки: «вазифаи исботи гуноҳ ба зиммаи суд гузошта шудааст. Танҳо дар сурати эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунандаи суд шахс гунаҳгор доништа мешавад. Ғайр аз суд дигар ягон мақомоти давлатӣ шахсро дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф карда наметавонад. Дигар ягон санадҳои ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ (қарори таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор) ба гуноҳи шахс эътибори ҳуқуқӣ дода наметавонад»⁴⁸. Ба ақидаи Х.М. Мирзамонзода эҳтимолияти бегуноҳӣ кафолати ҳуқуқу озодиҳои гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда маҳсуб меёбад⁴⁹. Муҳаққиқи ватанӣ Н.А. Абдуллоев ибраз мекунад, ки «ҳатто дар давраи тайёрӣ ба муҳокимаи судӣ масъалаи гунаҳгории судшаванда пешакӣ ҳал карда намешавад. Танҳо дар давраи муҳокимаи судӣ судяҳо вазифадоранд, ки таъя ба эҳтимолияти бегуноҳӣ намуда, ҳамаи далелҳоро софдилона, бегаразона ва воқеъбинона санҷанд»⁵⁰ ва аз рӯйи ин маҳакҳо бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахсро муайян намоянд. «Шахсе, ки гунаҳгории ӯ исбот нашудааст, баробар бо нафаре аст, ки бегуноҳии ӯ бе шубҳа исбот шудааст ва ӯ шахси сафедкардашуда эътироф мешавад», қайд менамояд Б.С. Негматов⁵¹. Ба ҳамин тарз олимони дигар низ оид ба мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ андешаҳои худро баён намудаанд.

Маълум мешавад, ки вобаста ба мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ ягонафикрӣ ҷой надошта, андешаҳо гуногунанд. Зимни таҳлили андешаҳои болозикр ба хулосае омадан мумкин аст, ки баъзе олимони эҳтимолияти бегуноҳиро танҳо ба мавқеи айбдоршаванда дар муруфияи ҷиноятӣ далолат медиҳанд. Ба андешаи олимони дигар амали эҳтимолияти бегуноҳӣ на танҳо ба айбдоршаванда, балки ба гумонбаршуда ва судшаванда низ татбиқ карда

⁴⁸ Бобочонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ., Рустамзода М.Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: Ҷиноят ва ҷазо (дар саволу ҷавобҳо). Дар ду қисм. Қисми якум. Ҷиноят. Васоити илмию амалӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – С. 39.

⁴⁹ Ниг.: Мирзамонда Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики. дис. ... д-ра юрид. наук. Душанбе, 2021. – С. 287.

⁵⁰ Абдуллоев Н.А. Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда ҳамчун принсипи муруфияи судии ҷиноятӣ дар партави лоиҳаи Кодекси муруфиявии ҷиноятӣ / Н.А. Абдуллоев // Давлат ва ҳуқуқ. – 2008. – №2. – С. 50.

⁵¹ Ниг.: Негматов Б.С. Принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар муруфияи ҷиноятӣ: назария ва амалияи татбиқи он / Б.С. Негматов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ бахшида ба 40-солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ. – Душанбе: Сино, 2014. – С. 172.

мешавад. Ба андешаи мо, амали эҳтимолияти бегуноҳиро ба як иштирокчии муайян равона сохтан қобили қабул нест. Принципи мазкур бояд ҳам ба гумонбаршуда, ҳам айбдоршаванда ва ҳам ба судшаванда татбиқ карда шавад. Ба ҳеч вачҳ истисно бояд гузошта нашавад.

Маврид ба зикри хос аст, ки мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ дар як қатор санадҳои миллӣ байналмилалӣ низ инъикоси воқеии ҳудро пайдо намудааст, ки чанде аз онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

1) Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон:

Ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор эътироф карда намешавад (м.20)⁵².

2) Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

а) Ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад;

б) Уҳдадори исботи айб ба зиммаи айбдоркунанда гузошта мешавад;

в) Гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда уҳдадор нестанд, ки бегуноҳии ҳудро исбот намоянд;

г) Ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳории айбдоршаванда, ки бо тартиби пешбиниамудаи кодекси мазкур баргараф карда намешаванд, ба фоидаи айбдоршаванда маънидод карда мешавад;

д) Ҳукми айбдоркуниро бо тахмин асоснок кардан мумкин нест (м.15)⁵³.

3) Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

а) Шахси воқеӣ, соҳибкори инфиродӣ, шахси мансабдор ё ҳуқуқие, ки нисбати ӯ парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури оғоз карда шудааст, то гуноҳаш дар содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмури тибқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур исбот нагардад ва бо қарори эътибори қонунӣ пайдокардаи суд, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони

⁵² Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.

⁵³ Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйири иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

мансабдор), ки дар доираи салоҳияти худ парвандаро баррасӣ кардаанд, муқаррар карда нашавад, бегуноҳ доништа мешавад;

б) Шахсе, ки ба ҷавобгарии маъмуриӣ кашида мешавад, уҳдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот намояд;

в) Шубҳаҳои бартарафнашаванда дар хусуси гунаҳгор будани шахсе, ки ба ҷавобгарии маъмуриӣ кашида мешавад, ба манфиати ӯ маънидод карда мешаванд (м.15)⁵⁴.

4) Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон:

Ҳар як инсоне, ки дар содир кардани ҷиноят айбдор доништа мешавад ҳуқуқ дорад бегуноҳ ҳисобида шавад, то замоне ки гуноҳаш бо тартиби муқарракардаи қонун дар мурофиаи ошкорои судӣ, ки дар он барои ҷимояи ӯ тамоми имкониятҳо фароҳам оварда мешаванд, исбот нагардад (қ.1 м.11)⁵⁵.

5) Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса:

Азбаски ҳар кас то исботи гуноҳаш бегуноҳ ҳисобида мешавад, дар ҳолатҳое ки ҳабси шахс зарур доништа мешавад, ҳама гуна чораҳои саҳтгиروнаи беасос, ки зарур нест, бояд тибқи қонун қатъиян пешгирӣ карда шаванд (м.9)⁵⁶.

б) Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҷимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон:

Ҳар як шахси айбдоршаванда дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ доништа мешавад, то он лаҳзае ки гунаҳгории ӯ тибқи муқаррароти қонун муайян карда нашавад (қ.2. м.6)⁵⁷.

7) Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон:

⁵⁴ Кодекси мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2013. – №7. – мод.502; 2014. – №3. – мод.145; №7. – қ.1. – мод.391; №11. – мод.644; 2015. – №3. – мод.202; №7-9. – мод.709-711. – №12. – қ.1. – мод.1109; 2016. – №3. – мод.133.

⁵⁵ Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон / Мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе, 2018. – Нашри дуюм. – С. 7.

⁵⁶ Декларация прав человека и гражданина, 26 августа 1789 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://pnu.edu.ru/ru/faculties_old/full_time/isptic/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio35/ (санаи мурочиат: 10.01.2024).

⁵⁷ Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод человека (измененная и дополненная Протоколами №11 и №14, вступившими в силу 1 июня 2010 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (санаи мурочиат: 16.11.2023).

Ҳар як айбдоршаванда дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ ҳисобида мешавад, то вақте ки гунаҳгории ӯ тибқи қонун исбот карда нашавад (қ.2. м.6)⁵⁸.

8) Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ:

Ҳар касе ки дар содир намудани ҷиноят айбдор карда мешавад, ҳуқуқ дорад, то вақте гунаҳгории ӯ мувофиқи қонун исбот карда нашавад, бегуноҳ ҳисобида шавад (қ.2. м.14)⁵⁹.

9) Статути Римии суди байналмилалӣ ҷиноятӣ:

а) Ҳар кас бегуноҳ ҳисобида мешавад, то замоне ки гуноҳи ӯ дар суд тибқи муқаррароти қонун исбот карда нашавад;

б) Исботи гуноҳи айбдоршаванда бар зиммаи прокурор гузошта шудааст;

в) Барои маҳкум намудани айбдоршаванда суд бояд мутмаин бошад, ки айбдоршаванда гунаҳгор аст ва дар он тахмин вучуд надорад (м.66)⁶⁰.

Тавре маълум гардид, мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба ҳар шакл оварда шудааст, ки барои фаҳмиши дурусти он мушкилӣ эҷод менамояд. Вале новобаста аз ин таҳлили ҳамаҷонибаи онҳо нишон медиҳад, ки монандӣ низ дар байни онҳо ба назар мерасад. Масалан, ҳамаи санадҳои зикргардида новобаста ба шакли инъикосёбиашон, шахсро фаризатан ва ё эҳтимолан бегуноҳ меҳисобанд. Ҳамчунин, дар ҳамаи ин санадҳо мазмунан зикр мешавад, ки субъекти эҳтимолияти бегуноҳӣ касест, ки зери таъкиби ҷиноятӣ қарор дорад ва ё нисбат ба фаъолияти дурусту қонунии ӯ шубҳа ҷой дорад.

Ҳарчанд, мо аз санадҳои болозикр чанде аз монандии онҳоро инъикос намудем, вале бояд зикр намуд, ки дар ин чараён тафовут назар ба монандӣ бештар дида мешавад. Дар Конститутсияи ҚТ, КМҚ ҚТ, Эълумияи ҳуқуқи

⁵⁸ Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека (заключена в Минске 26.05.1995) (вместе с «Положением о Комиссии по правам человека Содружества Независимых Государств», утв. 24.09.1993) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6966/63fd12c6590f5ab50076b5fb86559f361ba313d4/ (санаи мурочиат: 11.03.2020).

⁵⁹ Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон / Мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе, 2018 – Нашри дуюм. – С. 36.

⁶⁰ Римский статут Международного уголовного суда [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) (санаи мурочиат: 17.06.2023).

инсон ва шаҳрванди Фаронса, Статути Римии суди байналмилалӣ чиноятӣ ва Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон сухан дар бораи ҳама иштирокчиён меравад, вале дар қисми 2-и моддаи 6-и Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, Конвенсия оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва якчанд санадҳои дигар амали эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо нисбат ба «айбдоршаванда» рабт дода шудааст. Ба ин монанд дар моддаи 16-и КМЧ Ҷумҳурии Беларус, моддаи 21-и КМЧ Ҷумҳурии Озобойҷон ва моддаи 14-и Кодекси муҳофизати ҷиноятии Федератсияи Россия низ, ки ба эҳтимолияти бегуноҳӣ бахшида шудаанд, сухан танҳо дар бораи «айбдоршаванда» меравад, ки ин чандон қобили қабул нест. Профессор З.Х. Искандаров низ ба масъалаи мазкур изҳори нигаронӣ намуда, таъкид месозад, ки «санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ эҳтимолияти бегуноҳиро танҳо ба айбдоршаванда мансуб медонанд, ҳарчанд дар Конститутсияи ҚТ он на танҳо ба айбдоршаванда, балки ба гумонбаршуда ва дигар шахсон низ татбиқ мегардад»⁶¹.

Воқеан ҳам пӯшида нест, ки айбдоршаванда дар муҳофизати ҷиноятӣ ҳамчун иштирокчии марказии он маҳсуб меёбад, вале агар мо аз таҳлили меъёрҳои санадҳои дар боло зикргардида, эҳтимолияти бегуноҳиро танҳо ба айбдоршаванда муносиб донем, пас ин маъноӣ онро дорад, ки амали принсипи мазкур танҳо нисбат ба айбдоршаванда татбиқ карда мешавад, ки дар ин ҷо мо бе тартид ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои дигар иштирокчиёро поймол менамоем. Чунки, шахс ҳанӯз аз лаҳзаи дастгир шудан аллакай ҳуқуқ ба ҳимоя ва кафолати ҳифзи судӣ дорад, ки ин бевосита ҳуқуқи конститусионии ӯ ба ҳисоб рафта, Конститутсияи ҚТ онро кафолат додааст. Тасаввур намоед, агар мо амали эҳтимолияти бегуноҳиро танҳо пас аз ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс мавриди истифода қарор диҳем чӣ мешавад? Ин маъноӣ онро дорад, ки то лаҳзаи баровардани қарор ҳамчун ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ

⁶¹ Искандаров З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – С. 133.

кашидани шахс, дар ҳолати гумонбаршуда будани шахс эҳтимолияти бегуноҳӣ амал наменамояд. Танҳо пас аз айбдоршаванда эътироф шудани ӯ зарурияти ин принцип пеш меояд ва замоне ки шахс мавқеи судшавандаро мегирад, амали он боз ҳам аз байн меравад. Ҳол он ки, ҳукми суд чиҳати бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс танҳо нисбат ба шахси судшаванда бароварда мешавад. Бинобар ин, амали принципи эҳтимолияти бегуноҳиро мансуби айбдоршаванда ва ё як иштирокчии муайян доништан қобили дастгирӣ нест. Чунин муносибат ҳам ба санадҳои милливу байналмилалӣ, ҳам поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои дигар иштирокчиён ва ҳам вайрон шудани низоми принципҳои муҳофизати ҳақуқоти инсонӣ, ки дар маҷмуъ боиси вайрон гаштани тамоми муҳофизати ҳақуқоти инсонӣ мегардад, муҳолифат менамояд. Масъалаи мазкурро З.Ҳ. Искандаров ба риштаи таҳлил кашида, иброз мекунад, ки «эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун унсур таркибии мавқеи ҳуқуқии шахс ба ҳисоб рафта, амали он ба ҳар касе, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, паҳн мегардад»⁶².

Аз ин рӯ, вожаи «ҳеч кас» ва ё «ҳар як шахс» бештар ба мақсад мувофиқ буда, қобили пазириш аст. Истилоҳи мазкур дар баробари айбдоршаванда ҳамчунин ба дигарон низ татбиқ карда мешавад.

Зимнан бояд иброз дошт, ки принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар моддаи 20-и боби дуюми Конститутсияи ҶТ – «Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд» пешбинӣ гардидааст. Тибқи он эҳтимолияти бегуноҳӣ на танҳо нисбат ба айбдоршаванда, яъне шахсе, ки нисбат ба ӯ қарор дар бораи ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҳақуқоти инсонӣ кашидан бароварда шудааст, татбиқ мешавад. Дар моддаи 20-и тафсири илмию оммавии Конститутсияи ҶТ зери таҳрири профессор З.Ҳ. Искандаров зикр мешавад, ки мафҳуми «ҳеч кас» бояд васеъ шарҳ дода шавад. Принципи мазкур ҳамчунин нисбат ба гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва ҳамчунин шахсе, ки нисбат ба ӯ ҳукми ба қувваи қонунӣ надаромадаи суд ҷой дорад, паҳн мешавад⁶³.

⁶² Искандаров З.Ҳ. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – С. 131.

⁶³ Ниг.: Тафсири илмию оммавии Конститутсияи ҶТ. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – С. 122.

Дарвоқеъ, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба як иштирокчии муайян тааллуқ надорад, чунки дар Конститутсияи ҚТ, КМҚ ҚТ ва якчанд санадҳои байналмилалӣ мафҳуми «ҳеҷ кас» ва ё «ҳар шахс» истифода шудааст.

Аз таҳлилҳои боло, ба хулосае омадан мумкин аст, ки амали эҳтимолияти бегуноҳӣ ба доираи номуайяни шахсон равона гардидааст. Ин шаҳодат аз он меаҳад, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ на танҳо дар муурофияи ҷиноятӣ, балки дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ истифода бурда мешавад, яъне он умумиҳуқуқӣ аст. Т.Н. Радко низ ба он нуқтаи назар аст, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ принципи умумиҳуқуқӣ аст ва он оғози фаъолияти ҳама соҳаҳои ҳуқуқ мебошад⁶⁴. Бояд қайд намуд, ки моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ танҳо ба муурофияи ҷиноятӣ ишора менамояд. Бинобар сабаби он ки принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба ҳар шахси зерӣ таъкиботи ҷиноятӣ қарордошта паҳн гардида, пурра ва ҳамаҷониба муқаррар намудани гуноҳи ӯро тақозо менамояд ва муҳимтарин маҳак маҳсуб мешавад, пешниҳод менамоем, ки мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ дар қ.1-и моддаи 15-и КМҚ ҚТ дар чунин шакл пешбинӣ карда шавад.

– Шахсе, ки нисбаташ таъкиботи ҷиноятӣ равона мегардад, бегуноҳ ҳисобида мешавад, то ба мавриде ки гунаҳкориӣ ӯ бо ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд муқаррар карда нашавад.

Ҳамчунин дар заминаи қисми 1, месазад қисми 4-и он низ тағйир дода шавад. Дар қисми 4-уми моддаи 15-и КМҚ ҚТ зикр мегардад, ки: «ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгориӣ айбдоршаванда, ки бо тартиби пешбининамудаи кодекси мазкур бартараф карда намешаванд, ба ғоидаи айбдоршаванда маънидод карда мешавад»⁶⁵. Дар ин ҷо суҳан танҳо дар хусуси айбдоршаванда меравад, яъне гумонбаршудаву судшаванда дида намешавад. Ҳарчанд, қисми 3-и моддаи мазкур истилоҳи гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшавандаро пешбинӣ менамояд.

⁶⁴ Ниг.: Радко Т.Н. Презумпция невиновности и юридическая ответственность: Лекция. – М.: Московская академия МВД России, 2001. – С. 5.

⁶⁵ Кодекси муурофияви ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки пайи як тағйиру иловаҳо ба моддаи 15-и КМЧ ҚТ, қисмҳои 1 ва 4-и он дар чунин шакл муқаррар карда шаванд:

– Шахсе, ки нисбаташ таъкиботи ҷиноятӣ равона мегардад, бегуноҳ ҳисобида мешавад, то ба мавриде ки гунаҳкориӣ ӯ бо ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд муқаррар карда нашавад.

– Ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгориӣ гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда, ки бо тартиби пешбиниамудаи кодекси мазкур бартарарф карда намешаванд, ба ғоидаи онҳо маънидод карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо муқаррароти моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ ва моддаи 15-и КМЧ ҚТ ба он нафароне тааллуқ дорад, ки бегуноҳиашон барои мақомоти таъкиби ҷиноятӣ ва суд зери шубҳа қарор доранд. Ҳарчанд, моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ ба шахсони ҷиноят содирнамуда, ишора менамояд, вале дигар шахрвандони оддӣ низ метавонанд вобаста ба ҳар ҳолати пайдошаванда аз он самаранок истифода бурда, дар дилхоҳ маврид ба он така намоянд. Меъёри мазкур хусусияти конститутсионӣ дошта, ҳуқуқи конститутсионии ҳар шахс маҳсуб меёбад.

Вобаста ба доираи шахсоне, ки амали эҳтимолияти бегуноҳӣ ба онҳо татбиқ карда шавад дар қонунгузориӣ давлатҳои хориҷа низ ягонагӣ дида намешавад. Масалан, дар моддаи 5-и КМЧ Гурҷистон, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ ва озодӣ ном гирифтааст, зикр мешавад, ки «шахс бегуноҳ доништа мешавад...»⁶⁶. Дар моддаи 19-и Қонуни мурофиаи ҷиноятии Латвия низ оварда шудааст, ки «ҳеч як шахс гунаҳгор доништа намешавад...»⁶⁷. Вале дар моддаи 27-и Конститутсияи Италия сухан танҳо оид ба айбдоршаванда меравад. Дар моддаи мазкур мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳие, ки дар Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон зикр шудааст, ба ҳамон тартиб оварда шудааст, яъне: «Ҳар як айбдоршаванда дар

⁶⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Грузии (Контрольный текст по состоянию на 15.07.2020, №6949) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://cjad.nottingham.ac.uk/documents/implementations/pdf/GeorgiaCriminal_Procedure_Code_amend_2020_RU.pdf (санаи мурочиат: 27.03.2022).

⁶⁷ Уголовно-процессуальный закон Латвии (закон, принятый Сеймом 21 апреля 2005 года и обнародованный Президентом государства 11 мая 2005 года с изменениями, внесёнными по состоянию на 27 сентября 2018 года) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/upz-latvii-prava-i-objazannosti-uchastnikov-ugolovnogo-processa-v-latvii.pdf> (санаи мурочиат: 10.01.2019).

содир намудани ҷиноят бегуноҳ эътироф карда мешавад, то вақте ки гунаҳгории ӯ тибқи қонун исбот карда нашавад»⁶⁸. Р.Р. Раҳмадҷонзода менависад, ки «ҳар шахси дар содир намудани ҷиноят гумонбаршуда метавонад зери таъқиби ҷиноятӣ қарор гирад»⁶⁹.

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар боло зикргардида ва мафҳумҳои аз ҷониби муҳаққиқон овардашуда, як нуқтаи асосии дигарро аз мадди назар набояд дур сохт, яъне шахс бегуноҳ аст ва ё шахс ҳуқуқ дорад бегуноҳ бошад. Аз санадҳои байналмилалӣ болозикр танҳо дар 2-тои онҳо оварда шудааст, ки шахс ҳуқуқ дорад бегуноҳ бошад.

1) Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон;

2) Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ.

Дар ин хусус И.Н. Кондрат қайд менамояд, ки истифодабарии истилоҳи шахс ҳуқуқ дорад бегуноҳ бошад бештар қобили қабул аст. Зеро тавассути он шахс муайян менамояд, ки ҳукми судро интизор шавад ва ё бо иқдор шудану бар дӯш гирифтани гуноҳи худ бо ҷабрдида ошӣ шавад⁷⁰ ва ҳамчун шахси бегуноҳ пазируфта шавад. Ҳарчанд, ақидаи мазкурро баъзеҳо ҷонибдорӣ менамоянд, вале ба андешаи мо чандон қобили қабул нест. Ҳамон истилоҳи шахс бегуноҳ аст, ки дар Конститутсияи ҚТ ва КМҚ ҚТ оварда шудааст, бештар ба мақсад мувофиқ аст, зеро ҳам тарафи ҷимоя ва ҳам тарафи айбдоркунӣ наметавонанд аз истифодабарии ҳуқуқу уҳдадорихое, ки аз эҳтимолияти бегуноҳӣ бармеоянд, даст кашанд. Аниқтараш, ҳам гумонбаршуда, ҳам айбдоршаванда ва ҳам судшаванда наметавонанд мавқеи худро дигар намоянд, чунки тибқи талаботи қонунгузори кишвар то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд онҳо бегуноҳ эътироф карда мешаванд.

⁶⁸ Конституция Итальянской Республики [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.ext.comune.fi.it/costituzione/cirillico.pdf> (санаи мурочиат: 12.11.2019).

⁶⁹ Раҳмадҷонзода Р.Р. Учение об уголовном преследовании в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2022. – С. 224.

⁷⁰ Ниг.: Кондрат И.Н. Правовые коллизии, возникающие при реализации принципа «IN DUBIO PRO REO» в российском уголовном судопроизводстве / И.Н. Кондрат // Российская юстиция. – 2011. – №8. – С. 24-26.

Дар хусуси аз ҷониби кадом иштирокчӣ шахс бегуноҳ ва ё гунаҳгор эътироф карда мешавад, ҳаминаро бояд қайд намуд, ки ин ҳуқуқ танҳо ваколати истисноии суд аст ва дигар ҳеч як мақомоти давлатӣ ва ё шахси мансабдор ҳуқуқи мустақоб ва ё амалӣ намудани онро надорад. Дар ин бобат М.С. Строгович қайд менамояд, ки «муфаттиш ва прокурор низ метавонанд, ки айбдоршавандаро гунаҳгор эътироф намоянд, лекин ин танҳо ақидаи субъективии онҳо аст»⁷¹. Ба ақидаи Г.А. Шумский новобаста ба эътимоди ботинии муфаттиш, прокурор ва суд чихати гунаҳгор эътироф кардани айбдоршаванда, агар далелҳои зарурии айбдоркунӣ ҷой надошта бошанд, онҳо уҳдадоранд, ки ӯро сафед намоянд⁷². С.В. Эсаулов менависад, ки ҳангоми гузаронидани пурсиш пайи ин масъала коргарони амалӣ ба ду қисм ҷудо шуданд. Ба андешаи ӯ 96 фисади онҳо дар он ақидаанд, ки гунаҳгории шахс ва ё бегуноҳии ӯ танҳо пас аз эълони ҳукми суд маълум карда мешавад. 4 фисади дигар бошад, чунин меҳисобанд, ки дигар субъектони муҳофизати судии ҷиноятӣ низ метавонанд гунаҳгории шахсро муайян намоянд⁷³. Зимни назарпурсии мо низ дар мақомоти прокуратураҳои ноҳияҳои шаҳри Душанбе ва мақомоти судии шаҳр муайян гардид, ки 98 фисади кормандони мақомоти прокуратура ва суд бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахсро танҳо пас аз эълони ҳукми суд ва эътибори қонунӣ пайдо намудани он дуруст меҳисобанд. Ба андешаи 2 фисади дигар бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс дар давраи тафтишоти пешакӣ низ дида мешавад. Вале бояд зикр намуд, ки ин 2 фисад гуфтаҳои худро аз диди худ бо далелҳо асоснок намуданд. Ба андешаи онҳо ҳарчанд аз рӯйи Конститутсияи ҚТ ва КМҚ ҚТ то ҳукми суд набарояд, шахс гунаҳгор нест, вале аз рӯйи таҷриба ихроҷ доштанд, ки аллакай зимни санҷиш ва пешбурди парванда муайян карда мешавад, ки шахс гунаҳгор аст, ё ин ки не. Ҳарчанд қазоват дар дасти суд аст.

⁷¹ Строгович М.С. Избранные труды: в 3 т. Т.2 Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве. – М.: Наука, 1992. – С. 231.

⁷² Ниг.: Шумский Г.А. Презумпция невиновности и обязанность доказывания на предварительном следствии: дис. ... канд. юрид. – Москва, 2000. – С. 55.

⁷³ Ниг.: Эсаулов С.В. Реализация принципа презумпции невиновности в доказывании на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. – Москва, 2013. – С. 55.

Ҳамин тариқ, бо тартиб додани фикри айбдоркунӣ аз ҷониби муфаттиш ва тасдиқ гардидани он аз ҷониби прокурор, тибқи ақидаву эътимоди ботинии онҳо шахс гунаҳгор эътироф мешавад, вале ин фикри шахсии онҳо аст на ҳукме, ки аз номи давлат бароварда мешавад. Чунки, ҳам дар санадҳои ҳуқуқии миллӣ ва ҳам санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ зикр мешавад, ки ҳеч кас гунаҳгор доништа намешавад, то замоне ки гунаҳгории ӯро суд муайян нанамояд. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки танҳо суд бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахсро эълон мекунад ва ин бевосита ваколати истисноии ӯ аст. Дигар иштирокчиён ҳатто ҳуқуқ надоранд, ки бо шахс ҳамчун нафари гунаҳгор муносибат намоянд. Муносибат бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки гӯё шахс дар содир намудани ҷиноят қомилан бегуноҳ аст. Чунки ҳанӯз маълум нест, ки нисбат ба шахс ҳукми сафедкунанда бароварда мешавад ва ё ҳукми айбдоркунанда.

Дарвоқеъ, таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор бояд хеле бодикқат бошанд ва бо шахси гумонбаршуда, айбдоршаванда ва ё судшаванда ҳамчун нафари бегуноҳ муносибат намоянд, зеро гумонбар будану айбдор намудани ӯ ҳанӯз маънои гунаҳгор будани шахсро нишон намедиҳад, то он даме ки ҳукми суд оид ба гунаҳгор будани ӯ ба қувваи қонунӣ надарояд. Вале, прокурор дар суд метавонад гунаҳгор будани шахсро дар содир намудани ҷиноят бо далелу асосҳои зарурӣ то андозае исбот намояд. Суд низ ҳангоми баровардани ҳукми айбдоркунанда бояд қомилан итминон дошта бошад, ки шахс дарвоқеъ гунаҳгор аст ва дар ҳукми ӯ набояд шубҳа дида шавад. Вобаста ба ин дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба одамқушӣ» зикр мегардад, ки: «хулосаҳои суд доир ба гунаҳгории судшаванда, банду бастии ҷинояти содиргардида ва таъини ҷазо бо нишон додани далелҳои дар муфаттиши судӣ таҳқиқшуда, бояд дар ҳукм асоснок гардад»⁷⁴. Гузашта аз ин, муфаттиш, таҳқиқбаранда ва прокурор, то замоне ки ҳукми суд қувваи қонунӣ нагирад,

⁷⁴ Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба одамқушӣ» (бо тағйиротҳои, ки бо қарори Пленум аз 23 ноябри соли 2012, №29 ворид карда шудаанд). – Душанбе, 2009. – С. 1.

хуқуқ надоранд, ки ба воситаҳои ахбори омма оид ба гунаҳгор будани шахс ва ё чӣ гуна чазову чанд сол аз озодӣ маҳрум шудани ӯ ягон маълумоте диҳанд. Худи вожаи эҳтимолият ин шубҳа кардан ва ё тахмин намудан аст, яъне эҳтимол меравад, ки шахс гунаҳгор аст ва мумкин аст нисбати ӯ дар муурофияи судии ҷиноятӣ ҳукми сафедкунанда бароварда шавад. Масалан, агар прокурор то оғози муурофияи судии ҷиноятӣ ба ВАО маълумоти дақиқ диҳад, ки шахс дар содир намудани ҷиноят яқинан гунаҳгор аст ва ӯро аз 3 то 7 сол чазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ интизор аст, пас бегумон таҳдид ба озодии ӯ мерасад. Ҳатто ҳангоми киноя намудан низ дар хусуси он ки шахс гунаҳгор аст, боиси поймол намудани ҳуқуқи озодиҳои шахс мегардад. Аҳаммият ва муҳтавои принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ низ маҳз дар ҳамин маҳакҳо ифода меёбад. И.Т. Маҳмудов менависад, ки прокурор ягона иштирокчӣ ҳаст, ки метавонад дар тамоми давраҳои муурофияи ҷиноятӣ иштирок намуда барои таъмини қонуният ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои субъектони муурофия мусоидат намояд⁷⁵.

Аз рӯи ин унсурҳои номбаргардида, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ мақомоти таъқиби ҷиноятӣ, яъне таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурорро вазифадор менамояд, ки ҳама далелҳои заруриро барои гумонбар будану айбдор намудани шахс ҷустуҷӯ ва ҷамъ намоянд. Дар сурати дарёфт нанамудани маълумоту далелҳои кофӣ ва исбот нагардидани гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят принсипи мазкур кафолатдиҳандаи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мегардад.

Моҳияти эҳтимолияти бегуноҳӣ дар он аст, ки ҳангоми айбдор намудани шахс дар содир намудани ҷиноят уҳдадорӣ исботи гуноҳаш бар зиммаи ӯ гузошта нашавад. Исботи гуноҳи шахс бар зиммаи тарафи айбдоркунанда аст, ки уҳдадор аст барои айбдоркунии шахс ба суд тамоми факту далелҳои заруриро ҷамъ намуда, фиристонад, ки воқеан ҷинояти мазкурро ҳамин шахс дар асоси ҳамин далелҳои зарурии мавҷудбуда содир намудааст. Дар ин бобат Т.Н.И. Нгуен менависад, ки ҳар як иштирокчӣ дар давраи мазкур

⁷⁵ Ниг.: Маҳмудов И.Т. Иштироки прокурор дар муурофияи ҷиноятӣ: ҳолат ва дурнамо / И.Т. Маҳмудов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №3 (23). – С. 201.

хукуку ухдадориҳои худро дошта, вобаста ба салоҳияти муурофиявии худ то андозае хукуқи исботнамоиро доранд⁷⁶. Ба андешаи Н.А. Абдуллоев ҳатто иқроӣ шудан ба гуноҳи худ дар содир намудани ҷиноят низ ҳанӯз гунаҳгории шахс нест⁷⁷. Ба ин минвол, тарафи айбдоркуниро зарур аст, ки ҳамаи шубҳаҳои пайдошавандаро, ки гунаҳгории шахсро зери шубҳа мегузоранд, бартараф созанд ва ҳама далелҳои аз тарафи Ҳимоя пешниҳодшударо низ асоснок рад созанд. Тарафи Ҳимояро бошад, зарур нест, ки далелҳои тарафи айбдоркуниро рад намояд, балки то лаҳзаи охир далелҳои зарурӣ ва воқеиро ҷамъ намуда, барои бегуноҳ эътироф намудани шахс пешниҳод намояд. Пас аз ин суд муваззаф гардонида мешавад, ки дар асоси далелҳои мавҷуда ва муқаррароти принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ тибқи эътимоди ботинии худ шахсро бегуноҳ ва ё гунаҳгор ҳукм намояд.

Дарвоқеъ, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ принсипест, ки ба пуррагӣ ҳадафу мақсади он дар рафти пешбурди муурофияи ҷиноятӣ ҳифзи хукуку озодиҳои шахс аст. Вале бояд қайд намуд, ки ҳангоми зарурат, барои ҳифзи хукуку манфиатҳои дигарон муҳофизат аст, ки баъзе хукуку озодиҳои ӯ маҳдуд карда шаванд. Ин принсип дар низоми принсипҳои муурофияи ҷиноятӣ принсипест, ки тавозунро миёни ҷабрдида ва тарафи Ҳимоя нигоҳ медорад ва то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд шахсро бегуноҳ мепиндорад. Ҳукме, ки қувваи қонуниро касб намуд, он бояд бе шубҳа одилона ва тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун сурат гирифта бошад⁷⁸. Принсипи мазкурро ба назар гирифта шахсони пешбарандаи таъқиботи ҷиноятӣ прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда бояд ҳамаҷониба, ҳолисона ва пурра ҳолатҳои корро омӯзанд. Зеро, ҳангоми сарфи назар кардани принсипи мазкур ҳаёти инсон зери хатар монда, эҳтимоли аз озодӣ маҳрум гардидани шахс ба миён меояд.

⁷⁶ Ниг.: Нгуен Т.Н.И. Бремя доказывания в уголовно-процессуальном праве Социалистической Республики Вьетнам / Т.Н.И. Нгуен // Вестник Московского университета МВД России. – 2018. – №3. – С. 150.

⁷⁷ Ниг.: Абдуллоев Н.А. Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда ҳамчун принсипи муурофияи судии ҷиноятӣ дар партави лоиҳаи Кодекси муурофияи ҷиноятӣ / Н.А. Абдуллоев // Давлат ва ҳуқуқ. – 2008. – №2. – С. 50.

⁷⁸ Ниг.: Искандаров З.Ҳ., Маҳмудов И.Т., Абдуллоев П.С. Қонунгузории муурофияи ҷиноятӣ Чумҳурии Тоҷикистон: рушд, дастовард ва дурнамо / З.Ҳ. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, П.С. Абдуллоев // Кодекси муурофияи ҷиноятӣ Чумҳурии Тоҷикистон: 10-соли амал, мушқилот ва дурнамо (маводи мизи гирди ҷумҳуриявии илмию амалӣ, ш. Душанбе, 16-уми ноябри соли 2020) / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 28.

Имрӯз ҳар давлате, ки роҳ ба сӯйи эъмори давлати соҳибхитиёру мустақил ва демокративу ҳуқуқбунёдро пеша намудааст ин нишонаи бетараф набудани давлат нисбат ба шахс буда, кафили ҳуқуқу озодиҳояш ҳамчун арзиши олий ба ҳисоб меравад. Мақсаду моҳияти принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба амал баровардани адолати судӣ ва поймол нагардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон мебошад. Азбаски ин принцип кафолатдиҳанда ва таъминсозандаи ҳуқуқи инсон аст, бо ин назардошт як қатор талаботҳо ҳастанд, ки бояд онҳо сарфи назар карда нашаванд:

1) мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд муваззаф гардонида шудаанд, то ки барои ҳамаҷониба, пурра ва холисона тафтиш кардани ҳолатҳои кор тамоми чораҳои заруриро андешанд;

2) бинобар сабаби оне ки шахс ҳанӯз гунаҳгор нест, дар чараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бояд нисбат ба ӯ муносибати инсондӯстона ба роҳ монда шавад. Яъне муносибат бояд ҳамчун шахси бегуноҳ ба миён гузошта шавад;

3) ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ҳолатҳои сафедкунанда, сабуккунанда ва вазнинкунанда муқаррар карда шаванд;

4) аз ҷониби шахс пешниҳод нагардидани далел боиси гунаҳгор донистани ӯ намегардад;

5) уҳдадорӣ исботи айб ба зиммаи тарафи айбдоркунанда вогузор карда шудааст;

6) ҳукми айбдоркунӣ набояд бо тахмин ва шубҳаҳо бароварда шавад, чунки ҳангоми тахмин намудан ва пайдо гардидани шубҳа, эҳтимоли бегуноҳ аз озодӣ маҳрум гардидани шахс ба миён меояд.

Масъалаи мазкурро Ю.В. Шелегев низ ба риштаи таҳлил кашида, зикр менамояд, ки тахминҳои аз ҷониби суд бамиёномада ба ғоидаи айбдоршаанда (судшаванда) ҳал карда мешаванд⁷⁹.

Ҳамин тариқ зимни андешаҳои боло, ба хулосае омадан мумкин аст, ки:

⁷⁹ Ниг.: Шелегев Ю.В. Принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств уголовного дела: сущность и проблема регламентации / Ю.В. Шелегев // Материалы IV Международной научно-практической конференции. – Москва, 2016. – С. 203.

1) Оид ба мафхуми эҳтимолияти бегуноҳӣ ва ҳатто бандҳои он, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба шаклҳои мухталиф оварда шудаанд, миёни олимону муҳаққиқон ягонафикрӣ ҷой надорад ва ҳар яке мафхуми онро ба таври гуногун баён намудаанд.

2) Принсипҳо дар муурофияи ҷиноятӣ нақши калидиро мебозанд ва принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ низ яке аз онҳост. Яъне, принсипе ҳаст, ки ҳангоми сарфи назар кардани он амали дигар принсипҳо нопадид мегардад. Ин маънои онро надорад, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ нисбат ба дигар принсипҳо бартарӣ дорад, балки он принсипе мебошад, ки аз лаҳзаи дастгир намудан то марҳилаи охир ҳамчун кафолатдиҳанда ва таъминсозандаи ҳуқуқи инсон амал мекунад. Ба ин минвол, мо агар онро ҳамчун мақсади муурофия арзёбӣ намоем ҳам, хато намекунем, чунки воқеият ҳамин аст.

3) Махсусияти дигари эҳтимолияти бегуноҳӣ дар он аст, ки тавассути он моҳияти парвандаи ҷиноятӣ, адолати судӣ ва умуман муурофияи ҷиноятӣ, васеътар дарк карда мешавад. Ҳар як меъёри КМҶ ҚТ агар бевосита набошад, пас бавосита бо принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар алоқамандӣ қарор дорад.

4) Агар моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ ин ҳуқуқи конституционии шахс буда, бегуноҳии шахсро кафолат диҳад, пас моддаи 15-и КМҶ ҚТ ин идомаи мантиқии моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ аст, ки дар баробари мавқеи назариявӣ ҳамчунин ҳолатҳои амалии онро низ муқаррар намудааст ва ин ҳама аз арзиши олий доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд маншаъ гирифта, шахсро аз дастгиркунии беасос ва маҳкумкунии хилофи қонун эмин нигоҳ медорад.

1.2. Таърихи пайдоиш ва инкишофи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ

Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба таърихи пайдоиш ва ташаккули принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ назару андешаҳо зиёданд. Ба андешаи О. А. Омелченко эҳтимолияти бегуноҳӣ сарчашмаи худро аз Рими қадим мегирад⁸⁰.

⁸⁰ Ниг.: Омельченко О.А. Основы римского права: учебное пособие. – М: Юрид. лит., 1984. – С. 100.

Вожаи мазкур таърихи чандинасра дошта, аз ҷониби омма ҳамчун ҳақиқати баҳснопазир пазируфта шудааст. Вале аз рӯйи таҳлилҳо, он замон на эҳтимолияти бегуноҳӣ, балки вожаи росткорӣ ва ҳалолкорӣ (*praesumptio boni viri*)⁸¹ амал мекард, ки он баҳри бартараф намудани мушкилиҳо ва баҳсҳои шахрвандӣ истифода мегардид. Мутобиқи сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии замони мазкур ҳар як иштирокчии муносибатҳои маданӣ дар фаъолияти худ ҳалолкору бовичдон ва поктинату росткор эътироф мегардид ва шахсе, агар нисбат ба фаъолияти одилонаи шахси дигар шубҳа пайдо мекард, уҳдадор буд исбот намояд. Муҳаққиқи ватанӣ З.Х. Искандаров дар ин хусус чунин ибрози назар менамояд: «Эҳтимолияти бегуноҳӣ аз аввал сирф моли мурофияи ҷиноятӣ ба ҳисоб намерафт. Меъёри мазкур аз меъёрҳои ахлоқӣ маншаъ мегирад. Мутобиқи меъёрҳои ахлоқӣ инсон аз аввал ҳамчун шахси поквичдон маҳсуб меёфт, то он даме ки баръакси он исбот нагардад»⁸². Гузашта аз ин, баъзе муҳаққиқон бар он назаранд, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ сарчашмаи худро аз Рими қадим намегирад, зеро истилоҳоти росткориву ростқавлӣ танҳо баҳри бартараф намудани баҳсҳои шахрвандӣ равона гардида буд ва ҳеч рабте ба ҷинояту ҷинояткорӣ надошт⁸³.

Воқеан, аз рӯйи таҳлилҳои адабиёти ҳуқуқӣ ва андешаҳои чанде аз муҳаққиқон истилоҳоти болозикр дар бисёр ҳолатҳо баҳри бартараф намудани масъалаҳои маданӣ равона гардида буд. Аз нигоҳи мо, чунин андешаҳо чандон қобили қабул нестанд, зеро дар замони мазкур ин принцип умумӣ буда, дар ҳама соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мегардид. Бо вучуд доштани муносибатҳои маданӣ, вучуд надоштани ҷинояту ҷинояткорӣ имконнопазир аст. Масалан, агар истилоҳоти ғавқуззикр танҳо баҳри ҳаллу фасл намудани масъалаҳои маданӣ равона гардида бошанд, пас масъалаи марбут ба ҷинояту ҷинояткорӣ ва бегуноҳиву гунаҳгории шахсро бо кадом ибора муайян менамуданд? Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ибораҳои

⁸¹ Ниг.: Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – Том II. – СПб.: изд-во «Альфа», 1996. – С. 245.

⁸² Искандаров З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – С. 132.

⁸³ Ниг.: Громов Н.А., Францифоров Ю.В. Правоприменительная деятельность расследования, прокуратуры и судов. – М., 2000. – С. 103.

болозикр дар баробари танзими муносибатҳои маданӣ, ҳамчунин дар бартараф намудани ҳолатҳои ҷинояту ҷинояткорӣ, муайян намудани бегуноҳиву гунаҳгорӣ, инчунин исботи айби шахс дар содир намудани ҷиноят низ истифода мегардид. Истисно танҳо дар он дида мешавад, ки истилоҳи мазкур дар он замон на ба шакли мафҳуми имрӯзааш, балки бо вожаҳои гуногун, ки мазмунан ба бегуноҳии шахс ишора мегардид, фаҳмида мешуд.

Ҳарчанд бештари олимону муҳаққиқон бар он нуқтаи назаранд, ки истилоҳи эҳтимолияти бегуноҳӣ сарчашмаи худро аз Рими қадим мегирад, вале тамаддуни форсу тоҷикро дар ин баробар набояд фаромӯш сохт.

Бояд қайд намуд, ки дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ як зумра сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқие ба мушоҳида мерасанд, ки дар худ вожаҳои росткориву поквичдониро ҷой додаанд.

Ба андешаи Қ.Ш. Қурбонов вожаҳои болозикр то пайдоиши ҳуқуқи римӣ дар Авасто дида мешуд ва ҳуқуқи римӣ танҳо барои ташаккули минбаъдаи он заминаи мусоид фароҳам овард⁸⁴. Профессор А.Ф. Холиқзода менависад, ки Мансур Ростин дар таҳқиқотҳои худ муайян менамояд, ки ҳам дар Эрони қадима ва ҳам Турон ҳокимият дар дасти як нафар буд. Шох ҳамчун судьяи болоӣ маҳсуб меёфт ва ҳама ҳуқуқвайронкуниҳои махсусан вазнинро ӯ шахсан худаш мавриди баррасӣ қарор дода, ҳукм мебаровард⁸⁵.

Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҳанӯз аз замонҳои пеш то инҷониб масъалаи адлу адолат ва баробариву ростқавлии шахс дар сарғаҳи ақли инсонӣ қарор дошт, вале бояд иқрор кард, ки он замон бинобар сабаби паст будани шууру маърифати ҳуқуқи мардум нисбатан шакли нодурусти исботнамоӣ дар бегуноҳии шахс муқаррар гардида буд.

⁸⁴ Ниг.: Курбонов К.Ш. Добросовестность в гражданских правоотношениях и её правовой эффект / Под ред. д.ю.н., профессора Дж.С. Муртазакулова. – СПб.: Питер, 2018. – С. 12.

⁸⁵ Ниг.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 88.

Низомулмулк менависад, ки дар ҳама давру замон шуруъ аз давраи Одам то ин дам дар ҳама намуди шакли давлатдорӣи халқҳо адолати судӣ... вучуд дошт⁸⁶.

Хотирнишон бояд сохт, ки дар давраҳои қадим барои ҳал намудани масъалаҳои судӣ ва умуман муайян намудани бегуноҳиву гунаҳгорӣи шахс шаклҳои гуногуни исботнамоӣ амал мекард. Масалан, дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ аксар вақт оҳан, оташ ва обро ҳамчун асоси исботнамоӣи гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят истифода мекарданд. П.С. Абдуллоев менависад, ки дар он замон шаклҳои гуногуни ордалия мавҷуд буд, ки тавассути он гунаҳгорӣ ва ё бегуноҳии шахс муайян карда мешуд. Масалан, ордалияи гарм дар намуди мондани оҳани тафсон ба бадан, рехтан ё даромадан ба моеи ҷӯшон, оби ҷӯшон, рағани тафсон ва ғайра сурат мегирифт. Ордалияи сард бошад, бо роҳи даромадан ба оби хунук ва ғайра сурат мегирифт⁸⁷. Онҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ, дар сурати мавҷуд набудани шоҳидон ва набудани далел барои исботи гуноҳи гумонбаршуда дар содир намудани ҷиноят аз қувваҳои илоҳӣ ва фариштагон истифода менамуданд, зеро онҳо чунин меҳисобиданд, ки онҳо мебинанд ва медонанд, кӣ гунаҳгор аст ва кӣ бегуноҳ⁸⁸. Н.Б. Хоҷаева низ бар он нуқтаи назар аст, ки дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ исботнамоӣ аслан бо тариқи ордалия ва қасамёднамоӣ сурат мегирифт⁸⁹.

Ҳамин тариқ, лозим ба ёдоварист, ки дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ тартиби масъалагузорӣи низоми судӣи онҳо бо дин алоқамандии зиёд дошт. Онҳо барои муайян намудани бегуноҳиву гунаҳгорӣи шахс, дарёфтани роҳи дурусту нодуруст, муқаррар намудани ҳубиву бадӣ ва дигар арзишҳо, дар баробари шаклҳои гуногуни исботнамоӣ бартарӣ ба дин медоданд. Ҳарчанд,

⁸⁶ Ниг.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 88.

⁸⁷ Ниг.: Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар мурофиаи ҷиноятӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – С. 13.

⁸⁸ Ниг.: Халиков А.Г. Асари зикршуда. – С. 94.

⁸⁹ Ниг.: Хоҷаева Н.Б. Рушди падидаи далелҳои шайъӣ дар қонунгузорӣи мурофиавии ҷиноятӣи Тоҷикистон / Н.Б. Хоҷаева // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 502.

онҳо бо гузаронидани шаклҳои гуногуни исботнамоӣ, мехостанд бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахсро муайян намоянд, вале ин роҳу василаҳои мавҷуда, барои муайян намудани бегуноҳии шахс асоси кофӣ шуда наметавонист.

Сарчашмаи дигари қадимаи шарқӣ, ки дарбаргирандаи меъёрҳову унсурҳои эҳтимолияти бегуноҳӣ буд, Эълomiaи ҳуқуқи инсонии Куруши Кабир ба ҳисоб меравад. Дар он Куруш ибраз мекорад, ки «...дар подшоҳии ман ҳар миллат озод аст...», «...нахоҳам гузошт, ки касе ба дигаре ситам кунад ва агар касе нотавон буд ва барӯ ситаме рафт, ман аз вай дифоъ хоҳам кард ва ҳаққи ӯро гирифта ва баъд пас хоҳам дод ва ситамкоронро ба кайфар хоҳам расонд»⁹⁰.

Дар Қонунномаи Сосониён низ паҳлуҳои мухталифи масоили эҳтимолияти бегуноҳӣ дарҷ гардида буд. Дар фасли аввали банди 2-юми он мазмунан пешбинӣ мекорад, ки «агар шахс бо иродаву майли худ назди довар ҳозир гардад ва гӯяд ман фалон касро куштаам ва агар шоҳиде гуфтаи ӯро такрор намояд, чунин шахсро метавон қотил қаламдод кард, вале набояд ҳеч гуна иқдомиро то кашфи далоили субути ҷурм бар алайҳи ӯ, ба амал баровард»⁹¹. Ҳамчунин, дар банди 29-и ин Қонуннома зикр мешавад, ки «то замоне ки ҷурми муттаҳам ба марҳилаи субут нарасидааст, бояд аз ҳар гуна танбеҳ ё зиндонӣ кардани ӯ худдорӣ кард»⁹².

Қ.Ш. Қурбонов менависад, ки вобаста ба бегуноҳӣ ва адолату баробарҳуқуқии шахс на танҳо олимони ғарбӣ, балки мутафаккирони шарқӣ низ аз қабилҳои Абуабдуллоҳ Рудақӣ, Абдулқосим Фирдавсӣ, ал-Фаробӣ, Абул Ҳасан Америкӣ, Низом ул-Мулк, Ғазоли, Ибн Ҳалдун, ва Аҳмади Дониш⁹³ андешаронӣ намудаанд.

Яке аз низомҳои дигари ҳуқуқӣ, ки бевосита дар худ унсурҳои эҳтимолияти бегуноҳиро ғунҷонидааст, ин низоми ҳуқуқии мусулмонӣ ба ҳисоб меравад. Пас аз зуҳури ислом дар сарзамини тоҷикон масъалаи

⁹⁰ Эълomiaи Куруши Кабир / Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – С. 117.

⁹¹ Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) / Муҳаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби II: Маборони ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3: Бундаҳишн ва дигар маборони ҳуқуқ. Қисми 4: Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 333.

⁹² А. Холиқзода. – Асари зикршуда. – С. 392.

⁹³ Ниг.: Курбонов Қ.Ш. Добросовестность в гражданских правоотношениях и её правовой эффект / Под ред. д.ю.н., профессора Дж.С. Муртазакулова. – СПб.: Питер, 2018. – С. 12.

далеловариву исботнамоӣ ва бегуноҳиву гунаҳгории шахс дар асоси меъёрҳои Қуръон ва аҳодиси Паёмбар (с) муайян карда мешуд. Дар фарқият аз низоми ҳукуки зардуштӣ, дар он пеш аз нишондод додан, аввалан падидаи қасамёднамоӣ ба роҳ монда мешуд. Мутобиқи ин низоми ҳукукӣ масъалаи риоя намудани бегуноҳии шахс зери таваҷҷуҳи махсус қарор дошт.

Бурҳониддин Марғилонӣ, ки яке аз олимони забардасти Мовароуннаҳр дар мактаби ҳукуки Ҳанафӣ махсуб меёфт, дар китоби худ «Хидоя», ки ҳанӯз дар қарни XII таълиф гардида буд, паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои болозикрро дар асоси меъёрҳои ислом муайян намудааст. Ӯ дар китоби худ пурсиши шоҳидонро аввалиндараҷа ҳисобида, сипас баровардани ҳукмро тақозо намудааст. Ба андешаи ӯ «муҳолифати нишондоди шоҳидон ҳангоми далеловарӣ вобаста ба ҷои содиршавии ҷиноят шахсро аз ҷазо озод менамояд. Далелҳое, ки вақти содиршавии ҷиноятро тасдиқ намудаву ҷойи онро муайян карда наметавонанд, асос барои ҷазо додани шахс шуда наметавонанд»⁹⁴.

П.С. Абдуллоев дар ин хусус изҳор медорад, ки «бо паҳн гардидани ҳукуки исломӣ дар сарзамини Тоҷикистон мувофиқи судӣ дар асоси сарчашмаҳои ҳукуки мусулмонӣ сураат мегирифт, ки дар фарқият аз низоми ҳукуки зардуштӣ ба нерӯҳои ақлонӣ тақия карда шуда, қасам ёд намудан пеш аз нишондод додан пешбинӣ карда мешуд»⁹⁵.

Имрӯз низ дар баъзе аз давлатҳои исломӣ ба монанди Афғонистон ва Эрон муайян намудани бегуноҳиву гунаҳгории шахс мутобиқи сарчашмаҳои исломӣ ба роҳ монда мешавад.

Абуҳанифа Имоми Аъзам (рх) дар масъалаи эҳтимолияти бегуноҳӣ бисёр эҳтиёткорона муносибат намуда, ба он диққати махсус меод ва ба шогирди худ, Абуисмат Нӯҳ ибни Абумарям, ки қозии (судя) шаҳри Марв буд бисёр таъкидҳо мекард. Замоне, ки Абуисмат Нӯҳ ибни Абумарям ба мақоми

⁹⁴ Маргинани Бурхануддин. Хидоя. Комментарий мусульманского права: в 2 ч. Ч. 1. Т. I- II / Пер. с англ.; Под ред. Н.И. Гродекова; Отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. проф. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – С. 410.

⁹⁵ Абдуллоев П.С. Таълимот оид ба далел ва исбот дар мувофиқи ҷиноятӣ / П.С. Абдуллоев // Давлатшиносӣ ва ҳукуки инсон. – 2018. – №4. – С. 75.

қозигӣ (судягӣ) расид, тайи як номае имом Абуҳанифаро дар ҷараёни кори худ қарор дод. Абуҳанифа дар ҷавоби номаи Абуисмат чунин посух гуфт:

Номаат ба ман расид ва аз мухтавои он огоҳ гардидам. Бидон, ки амонати бузурге бар душат ниҳода шудааст, амонате, ки бузурgtарин уламо аз таҳаммули он очизанд. Ту ҳоло ба монанди ғарқшудае ҳастӣ, ки бояд барои наҷоти худ чорае биандешӣ. Бинобар ин, тақворо пеша кун, ки тақво тамоми қорҳоро рост ва дуруст мегардонад ва дар охираат василаи наҷот мегардад ва дар дунё аз ҳар мусибате нигоҳ медорад...

1. Бидон, ки кори қазоватро ҷуз олими мутабаҳҳир (бисёр донишманд) каси дигар ба дурустӣ анҷом дода наметавонад... Пас агар дар вақти қазоват ва баровардани ҳукме ба мушкеле рӯ ба рӯ гаштӣ, ба Қуръон, суннат ва иҷмоъи уммат рӯчуъ кун...;

2. Вақте ду тарафи даъво ба наздат ҳозир шуданд, дар миёни нотавон ва тавонманд ва беобрӯ ва обрӯманд дар ҷои нишаст, дар гӯш қардан, дар суҳан гуфтан ва дар тамоми чиз бо адолат ва баробарӣ рафтор кун ва нагузор аз ту ҳаракате содир шавад, ки шахси обрӯманд ба эътибори маъруфияташ дар ту тамаъ намояд ва беобрӯ ба эътибори заъфу нотавонияш аз ту ноумед гардад;

3. Вақте ду тарафи даъво ба назди ту ҳозир шуданд, бигузор онҳо ба роҳат дар ҷойҳои муайяни хеш бинишинанд ва эҳсоси шарм ва рӯбу ҳароси маҳкама аз онҳо дур шавад. Сипас бо нармӣ ба онҳо гуфтугӯ кун, мақсади худро ба онҳо бифаҳмон ва кӯшиш кун мақсади онҳоро низ ба дурустӣ дарк намой;

4. Ба онҳо вақти кофӣ бидеҳ, то битавонанд бе саросемагӣ ва шитобзадагӣ ҳадафашонро бифаҳмонанд ва чизе мехоҳанд, (ба пуррагӣ) бигӯянд, магар вақти бемаврид суҳбат кунанд, дар он сурат пеши ин гуфторашонро бигир ва бигӯ ин суҳанон ба асли масъала ҳеҷ робитае надорад;

5. Ҳеҷ гоҳ дар ҳолати дилтангӣ, хашму ғзаб ва ғамгинӣ қазоват ва ҳукме содир накун...;

6. Вақте қазоват ва ҳукме содир кун, ки ҳаматарафа фориғдил ва ором бошӣ;

7. Ҳеҷ гоҳ ба шоҳидон чизе талқин нақун ва ба даҳонашон гап наандоз;

8. Дар чараёни мурофия ба ҳеҷ кас (на ба ду тарафи даъво ва на ба шоҳидон) роҳнамоӣ ва ишора нақун⁹⁶.

Дар номаи мазкур Имом Абуҳанифа шогирди худро ба он талқин месозад, ки новобаста ба чигунагии ҳолат ва вазъияти бавучудомада ҳамеша ба пешбурди парванда нозукбинона ва ҷиддӣ рафтор намояд ва сабру шикебоиро пеша кунад, то ки адолати судӣ вайрон нагардида, дар натиҷа ҳақ ба ҳақдор бипайвандад.

Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки низоми судӣ, тартиби гузаронидани мурофия, масъалаи муқаррар намудани гунаҳгорӣ тавассути далеловариву исботнамоӣ дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ муҳим арзёбӣ шуда, баҳри таъмини адолат равона шуда буд.

Зимнан бояд зикр намуд, ки нақш ва мақоми тамаддуни ғарбӣ низ дар ташаккули эҳтимолияти бегуноҳӣ бағоят бузург аст. Маҳз бо шарофати ин тамаддун эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун институти мурофиавӣ ва принципи байналмилалӣ пазируфта шуда, дар қонунгузори давлатҳо инъикоси воқеии худро пайдо намуд.

Ҳанӯз дар солҳои 352-и пеш аз мелод Демосфен бо суҳанҳои худ қонуни Драконтро ба риштаи таҳлил кашида, ибраз медорад, ки қонун ин кушанда аст. Кушанда гуфта касеро дар назар дошт, ки дар содир намудани ҷиноят пас аз ҳукми суд гунаҳгор эътироф карда шудааст. Ба андешаи ӯ, вақте ки шахс ба суд кашидаву ҷинояткориӣ ӯ фош карда мешавад, айбдоркунӣ бевосита ифодакунандаи ҷиноят мегардад⁹⁷. Манзури Демосфен дар он буд, ки то лаҳзае ки гунаҳгори шахс аз ҷониби суд муайян карда нашавад, шахсро гунаҳгор эътироф кардан мумкин нест. Ин гуфтаҳо маънои онро доранд, ки Демосфен бо ин андешаҳои худ дар он замонҳо то қадри имкон мазмуну мундариҷаи имрӯзаи эҳтимолияти бегуноҳиро шарҳ дода буд, ки имрӯз ҳам дар санадҳои байналмилалӣ ва ҳам санадҳои дохилидавлатӣ

⁹⁶ Ниг.: Боқизода А. Пандномаи Имоми Аъзам (рх). – Душанбе: «Ирфон», 2013. – С. 79-81.

⁹⁷ Ниг.: Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Том I. Античный мир и Восточные цивилизации / Под ред. Г.Ю. Семигина. – М.: Мысль, 1999. – С. 202-203.

инъикос ёфтаанд. Ҳарчанд дар ҳуди қонуни Драконт истилоҳи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун меъёри алоҳида дарҷ нагардида буд.

Дар Олмон соли 1532 як маҷмуаи қонунҳо қабул мегардад, ки ӯро ба хотири император Карли 5 Каролина ном мебаранд. Ин маҷмуа ҳамаи кодексҳои марбут ба ҷиноятро, ки дар асри XVI амал мекарданд, дар бар мегирифт ва мутобиқи он айбдоршаванда бояд худаш бегуноҳии худро исбот мекард. Ҳарчанд, айбдоршаванда уҳдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот намояд.

Дар моддаи 22-и Каролина зикр мегардад, ки ҳеҷ кас танҳо бо далел, нишонаҳои ҳақиқат ва ё гумон ба ягон намуди ҷазо муносиб дониста намешавад. Асоси воқеӣ барои гунаҳгор эътироф кардани шахс ин пурсиш ва дар асоси далелҳои кофӣ шахсро зеро азобу шиканҷа қарор додан буд. Марҳилаи охирини шахсро гунаҳгор эътироф намудан, ин иқрор шудани ҳуди шахс ба ҷинояти содиршуда ва шаҳодати ӯ ба ҳисоб мерафт, на тахмин ва ё далел⁹⁸.

Гуфтан мумкин аст, ки ҳарчанд ин маҷмуа танзимкунандаи масъалаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва муайянкунандаи бегуноҳиву гунаҳории шахс ба ҳар роҳу воситаи муайянкардаи худ буд, вале бояд гуфт, ки дар он ҷо масъалаи эҳтимолияти бегуноҳии шахс умуман дида намешуд, балки эҳтимолияти гунаҳории шахс ба назар мерасид. Ҳатто аз рӯи таҳлилҳо бештари ҳукмҳои баровардаи онҳо низ ҳукми айбдоркунанда буданад.

Масъалаи мазкур ҳанӯз аз замонҳои қадим то ба имрӯз байни олимони баҳси доманадорро ба вучуд оварда, то ҳол ҳалли худро наёфтааст ва дар ин ҷода назарҳои мухталиф ҷой доранд.

Дар ташаккул ва инкишофи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ нақши таҳқиқотчиҳои итолиёвӣ Чезаре Беккария хеле назаррас аст. Соли 1764 ӯ китоби худро бо номи «Ҷиноят ва ҷазо» ба ҷоп баровард, ки он таъсири худро ба ҳама табақаҳои аҳолии расонид. Дар ин китоб ӯ иброз мекунад, ки ҳеҷ касро то он лаҳзае, ки ҳукми суд набарояд ҷинояткор номидан мумкин

⁹⁸ Ниг.: Морквин В.А. Правовые презумпции в уголовном судопроизводстве России: дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень, 2008. – С. 69.

нест. Чомеа низ ўро аз ҳаққи ҳимоя намудан маҳрум сохта наметавонад, то замоне ки аз ҷониби ӯ шартҳои муқарраргардида вайрон карда нашавад⁹⁹.

Бояд зикр намуд, ки истилоҳи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар он замон барои баъзе муҳақиқону сиёсатмадорони Аврупоӣ аз қабили Ч. Беккария, Ф. Волтер, Ш.Л. Монтеске ва дигарон аз мадди назар дур набуд ва ҳамин буд, ки ин истилоҳ тадриҷан рӯ ба инкишоф ниҳода, то ба сатҳи ибъикоси он дар қонунгузорӣ замина гузошт.

Дар маҷмуъ нақши донишмандони итолиёвиро дар ба тасвирдории принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ баланд бояд арзёбӣ намуд. Зеро, каманд давлатҳое, ки ба монанди Италия барои ташаккул ва инкишофи эҳтимолияти бегуноҳӣ чунин заҳмату талошҳо варзида бошанд.

Ҳарчанд, олимону донишмандони Италия барои инкишофи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар шакли назариявӣ аввалин кӯшишҳоро намуда бошанд ҳам, вале ҳамчун меъёри ҳуқуқ ва ҳамчун институти мурофиавӣ нақши Фаронса низ назаррас аст. Аввалин маротиба ин принцип ибъикоси худро дар Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса пайдо намудааст.

Дарвоқеъ, эҳтимолияти бегуноҳӣ аввалин маротиба дар моддаи 9-и Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса (26 августи соли 1789) пешбинӣ гардидааст, ки мутобиқи он «азбаски ҳар кас то исботи гуноҳаш бегуноҳ ҳисобида мешавад, дар ҳолатҳое, ки ҳабси шахс зарур дониста мешавад, ҳама гуна чораҳои саҳтгиронаи беасос, ки зарур нест, бояд тибқи қонун қатъиян пешгирӣ карда шаванд»¹⁰⁰.

Ба андешаи мо, меъёри мазкур ибъикосгари пурраи муҳтавои принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ маҳсуб намеёбад. Агар меъёри мазкур дарбаргирандаи тамоми унсурҳои бегуноҳии шахс мебуд, пас ногузир якҷанд масъалаҳои дигарро аз қабили шакли мурофиавиашон ва ё ҷойгир нашудани он дар КМҶ Фаронса ки хилофи эҳтимолияти бегуноҳӣ буданд аз байн мебард. Вале новобаста ба ин Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса аввалин

⁹⁹ Ниг.: Беккария Чезарре О преступлениях и наказаниях. – М: Юриздат, 1939. – С. 260.

¹⁰⁰ Декларация прав человека и гражданина, 26 августа 1789 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://pnu.edu.ru/ru/faculties_old/full_time/isptic/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio35/ (санаи мурочиат: 10.01.2024).

санаде буд, ки эҳтимолияти бегуноҳиро ҳамчун институти мурофиавӣ дар худ инъикос намуд ва дар заминаи он бисёре аз давлатҳои ҷаҳон принсипи мазкурро пазируфтанд. Сипас, дар заминаи эълумияи мазкур соли 1808 бо фармони император Наполеон Бонапарт КМҶ Фаронса қабул гардида, то соли 1958, яъне дар зарфи 150 сол амал намуд. Бояд зикр намуд, ки дар муддати мазкур ба ин қонунгузорӣ тағйиру иловаҳои зиёд ворид намуданд, вале эҳтимолияти бегуноҳӣ ба он ворид карда нашуд¹⁰¹.

Ҳарчанд, Фаронса барои ташаккул ва инкишофи эҳтимолияти бегуноҳӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, аввалин маротиба дар эълумияи худ онро ҳамчун институти мурофиавӣ нишон медиҳад, вале ҳамчун принсипи байналмилалӣ он мавқеи худро пас аз қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон, ки 10-уми декабри соли 1948 қабул гардидааст, пайдо менамояд. Баъдан, мавқеи он дар сатҳи байналмилалӣ ба пуррагӣ муайян гардида, давлатҳо дар асоси он принсипи мазкурро дар Кодексҳои мурофиавии ҷинойташон ворид намуданд.

Ба андешаи С.В. Эсаулов дар замоне, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ дар Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса дарҷ гардида, хусусияти қонуниро касб намуд, дар Россияи подшоҳӣ ин принсип истифода намегардид ва шахсони камбизоату табақаи поёнии ҷомеа аз бисёр ҳуқуқҳо маҳрум буданд. Шахс аз лаҳзаи дастгир шудан ва минбаъд дар тамоми давраҳои мурофиавии ҷинойтӣ гунаҳгор ҳисобида мешуд. Ҳамчунин, азобу шиканҷа асоси бадастоварии далелҳо ва муайян намудани ҳақиқат маҳсуб меёфт¹⁰². Баъди он ки 20-уми ноябри соли 1864 Оинномаи мурофиавии судии ҷинойтӣ қабул карда шуд, дар моддаи 1-и он баъзе меъёрҳои эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун меъёрҳои мантиқӣ дарҷ гардиданд. Мутобиқи он «ҳеҷ касро барои ҷинойт ва амале, ки мутобиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи Оиннома ҷавобгарӣ муайян нашудааст, ба таъқиботи судӣ кашидан мумкин нест»¹⁰³.

¹⁰¹ Ниг.: Шахкелдов Ф.Г. Генезис презумпции невиновности обвиняемого во Франции / Ф.Г. Шахкелдов // Известия высших учебных заведений. СевероКавказский регион. Общественные науки. – 2006. – №6. – С. 69.

¹⁰² Ниг.: Эсаулов С.В. Реализация принципа презумпции невиновности в доказывании на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2013. – С. 26.

¹⁰³ Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> (санаи мурочиат: 13.12.2021).

Меъёри мазкур ҳарчанд мазмуни мукаммали эҳтимолияти бегунохиро дода натавонад ҳам, вале то андозае дар он баъзе паҳлуҳои он ба назар мерасиданд. Маҳз ҳамин ислоҳоти соли 1864 сабаб гашт, ки мурофия аз навъи ҷустуҷӯӣ (инквизиатсионӣ) ба мурофияи мубоҳисавӣ гузашт.

Бояд зикр намуд, ки дар қабули Оинномаи мурофияи судии ҷиноятӣ, якчанд муҳаққиқони он замон хизматҳои шоён намуда буданд. Дар таҳқиқотҳои худ онҳо муайян намуданд, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ воқеан принципи зарурӣ аст аст ва онро бо чунин суханҳо тасдиқ намуданд: «То даме ки гунаҳгории судшаванда исбот карда нашавад, ӯ шаҳрванди комилҳуқуқи кишвар маҳсуб меёбад»¹⁰⁴.

Аз нигоҳи мо, маҳз ҳамон меъёри моддаи 1-и Оинномаи мурофияи судии ҷиноятӣ, ҳамчун эҳтимолияти бегуноҳӣ бавосита истифода бурда мешуд, вале ҳуди мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ дар қонунгузории замони мазкур дарҷ нагардида буд. Ҳарчанд, истилоҳи мазкур дар қонунгузорӣ дида намешуд, вале чанде аз олимону муҳаққиқон дар пайи омӯзишу баратараф намудани мушкилиҳои он гомҳои устувор гузоштанд.

Оид ба принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳуқуқшиносони дигар низ андешаронӣ намуда буданд. Масалан, И.Я. Фойнитский изҳор медорад, ки «мурофияи муосир аз таҳминҳои бегуноҳие иборат аст, ки дар он исботи ҳамаи элементҳои зарурӣ бояд аз ҷониби айбдоркунанда объективона ҳал карда шуда, ҳамзамон ҳамаи таҳминҳои пайдошаванда ба тарафи бегуноҳӣ равона карда шаванд»¹⁰⁵.

Тавре маълум мегардад, муҳаққиқи мазкур уҳдадории исботи айбро бар зимаи айбдоркунанда ва таҳминҳои пайдошавандаро ба ғоидаи айбдоршаванда мегузорад, ки ин аллақай шакли тадричан дурустгари эҳтимолияти бегуноҳӣ маҳсуб меёбад. Ҳарчанд ӯ меъёри мазкурро танҳо ба айбдоршаванда марбут дониста, иштирокчиёни дигарро ихтисор намудааст.

Воқеан ҳам, олимони вобаста ба мафҳум, моҳият, таърихи пайдоишу ташаккул ва паҳлуҳои муҳталифи эҳтимолияти бегуноҳӣ то қадри имкон

¹⁰⁴ Духовский М.В. Русский уголовный процесс. – М., 1908. – С. 162.

¹⁰⁵ Ниг.: Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том II. – СПб.: Изд-во «Альфа», 1996. – С. 208.

тахқиқотҳои илмӣ гузарониданд, вале онҳо ҳама паҳлуҳои онро ба таври комил ва ба пуррагӣ муайян накардаанд. Зеро, агар ба андешаҳои олимони дар боло зикршуда назар кунем, амали принципи мазкурро яке ба судшаванда ва дигаре ба айбдоршаванда хос медонанд, ки мо ба андешаи онҳо ҳамаҷониба розӣ шуда наметавонем, чунки амали эҳтимолияти бегуноҳӣ умумӣ буда, ҳанӯз аз лаҳзаи дастгир шудан оғоз мегардад ва баъдан ба дигар давраҳо мегузарад. Манзури мо ин аст, ки амали ин принцип ҳам ба гумонбаршуда ва ҳам ба айбдоршавандаву судшаванда татбиқ карда мешавад.

То солҳои 1940 дар Иттиҳоди Шуравӣ амали ин принцип чи аз ҷониби шахсони мансабдор ва чи олимону ҳуқуқшиносон пурра рад карда шуда, ба ҷои эҳтимолияти бегуноҳӣ эҳтимолияти гунаҳгории шахс истифода мегардид. Ба унвони мисол яке аз прокуророни он замон А.Я. Вишинский амалишавии онро пурра нолозим дониста, ҳатто иброз медорад, ки он бояд ба партовгоҳ партофта шавад, чун ба он ҳеч зарурате нест¹⁰⁶. Ба андешаи А.И. Трусов «эҳтимолияти бегуноҳӣ ин қоидаи нофаҳмову номувофиқ аст, ки мафҳуми мазмуни он ҳатто ба ҳуқуқшиносони ботаҷриба низ норавшан аст»¹⁰⁷. С.А. Голунский низ аз зумраи нафароне буд, ки амали эҳтимолияти бегуноҳиро рад менамуд. Ӯ изҳор медорад, ки эҳтимолияти бегуноҳиро ба муурофияи ҷиноятӣ ворид намудан ин танҳо як омили барасмиятдарории он буда, як чизи ҳаёли аст, ки тавассути он ба суд такя карда мешавад, ки бармаҳал ҳулосабарорӣ карда нашавад. Ҳарчанд дар ҷараёни пешбурди он ҳамаи мушкилиҳоро ҳал намудан мумкин аст¹⁰⁸.

Ҳамин тариқ, дар баробари А.Я. Вишинский, С.А. Голунский ва А.И. Трусов ҳамчунин М.Л. Якуб¹⁰⁹, К.А. Мокичев¹¹⁰ ва дигарон ки дар ҳамин самт то андозае таҳқиқотҳои илмӣ бурдаанд, нисбат ба вучуд доштан ва амал

¹⁰⁶ Ниг.: Вишинский А.Я. Революционная законность и задачи советской защиты. – М.: Редакционно-издательский сектор Мособлисполкома, 1934. – С. 18.

¹⁰⁷ Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств. – М., 1960. – С. 155.

¹⁰⁸ Ниг.: Голунский С.А. О вероятности и достоверности в суде / Проблемы уголовной политики. Кн. 4. – М., 1937. – С. 59.

¹⁰⁹ Ниг.: Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. – М., 1960. – С. 126.

¹¹⁰ Ниг.: Мокичев К.А. Против ревизионистских извращений марксистско-ленинского учения о государстве и праве. – М., 1959. – С. 33.

намудани принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ изҳори норозигӣ намуда, онро рад менамоянд. Ин гуфтаҳо шаҳодати онанд, ки принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар замони Шуравӣ чандин солҳо истифода намегардид, вале олимони барои тавлиди дубораи он кӯшишу заҳматҳои зиёд кашиданд. Яке аз поягузори бунёди ташаккул ва инкишофи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар илми муҳофизати ҳаққи инсон дар замони Шуравӣ М.С. Строгович маҳсуб меёбад. Ӯ соли 1946 китоби муҳофизати ҳаққи инсон ба нашр мерасонад ва дар он эҳтимолияти бегуноҳиро бо чунин тарз инъикос менамояд: «ҳар як шахрванд бегуноҳ доништа мешавад, то он даме ки гунаҳгори ӯ тибқи муқаррароти қонун муайян карда нашавад»¹¹¹. Мафҳуми пешниҳоднамудани М.С. Строгович барои инкишоф ва ташаккули минбаъдаи эҳтимолияти бегуноҳӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Чунки тавассути ин ақидаи пешниҳодгардида, шахрвандон аллакай медонистанд, ки то замоне ки ҳукми суд ба қувваи қонунӣ надарояд, шахс шахрванди комилҳуқуқи ҷомеа ба ҳисоб меравад ва фикри субъективии шахсони дахлдор ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам давраи судӣ оид ба бегуноҳиву гунаҳгори шахс танҳо фикри онҳо боқӣ мемонаду ҳалос.

Дар қонунгузори муҳофизати ҳаққи инсон дар Тоҷикистон низ принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ яқинан пайдо нашудааст, балки як марҳилаи муайяни таърихро сипарӣ намудааст, ки феълан онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. А.А. Мухитдинов ибраз меорад, ки соли 1918 дар ҳайати РСФСР Ҷумҳурии худмухтори шуравии сотсиалистии Туркистон ташкил карда мешавад ва дар соли 1923 дар ҳудуди Ҷумҳурии худмухтори шуравии сотсиалистии Туркистон Кодекси муҳофизати ҳаққи инсон РСФСР (дар таҳрири соли 1922) мавриди амал қарор мегирад¹¹². Ба андешаи С. Раҷабов инкишофи қонунгузори муҳофизати ҳаққи инсон дар Тоҷикистон ба инкишофи қонунгузори РСФСР алоқамандии ногустастанӣ дорад¹¹³. Сипас, бо мурури замон бо сабаби ба ҳайати ҶШС Ўзбекистон ворид гардидани Тоҷикистон

¹¹¹ Строгович М.С. Уголовный процесс. – Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – С. 159.

¹¹² Ниг.: Мухитдинов А.А. Процессуальное положение следователя в уголовном процессе (на материалах Республики Таджикистан). – Душанбе: Изд-во ТНУ, 2015. – С. 27.

¹¹³ Ниг.: Раҷабов С. Развитие советского уголовно-процессуального законодательства в Таджикистане. – Душанбе, 1974. – С. 31.

хамчун Ҷумҳурии мухтори шуравӣ тамоми масъалаҳои пайдошаванда дар навбати аввал мутобиқи Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ ҶШС Ёзбекистон (16-уми июни соли 1926) ҳаллу фасл мегардиданд. Баъдан, бо гузашти 3 сол зарурат ба қабули Кодекси нави муурофияи ҷиноятӣ ба миён омада, билохира санаи 29-уми июни соли 1929 кодекс қабул гардид. Зимнан бояд ибраз дошт, ки дар кодексҳои қабулнамукаи ҶШС Ёзбекистон масъалаҳои гуногуни муурофиявӣ дарҷ гардиданд, вале масъалаи инъикоси принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамоно бенатича боқӣ монд. Баъдан, бо сабаби аз ҳайати ҶШС Ёзбекистон ҷудо шудани Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии мухтор, аввалин Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ худро ҶШС Тоҷикистон таърихи 15-уми августи соли 1935 қабул намуд. Бояд хотиррасон намуд, ки кодекси мазкур аз дигар кодексҳои қаблӣ, ки дар сарзамини тоҷикон амал мекарданд, фарқ мекард. Дар он аллакай тартиби пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва шаклҳои гузаронидани муурофия андак соддатар муқаррар гардида буд. Дар кодекси мазкур муҳтавои принсипҳоро аз мазмуни дигар моддаҳо дарёфтани мумкин буд. Вале дар миёни ин принсипҳо эҳтимолияти бегуноҳӣ ба таври дахлдор дида намешуд.

Новобаста аз гуногунандешии олимону муҳаққиқони замони мазкур, зарурат ба миён омад, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ бояд дар муурофияи ҷиноятӣ истифода бурда шавад. Ба ин минвол, аввалин маротиба дар моддаи 7-и Асосҳои муурофияи ҷиноятӣ дар ИҶШС ва ҷумҳуриҳои шуравӣ аз соли 1958 ин принсип инъикоси воқеии худро пайдо намуд, ки мутобиқи он ҳеҷ касро то ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф намудан ва ҷазои ҷиноятӣ додан мумкин набуд. Маҳз ҳамин Асосҳо муҷибӣ қабули кодексҳои муурофияи ҷиноятӣ давлатҳои шуравӣ гардид. Сипас, ҳамаи ҷумҳуриҳои шуравӣ солҳои 1959-1961 кодексҳои нави муурофияи ҷиноятӣ худро қабул намуданд. Аз ҷумла, Тоҷикистон низ 17-уми августи соли 1961 Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ худро қабул намуд. Шоёни зикр аст, ки кодекси мазкур то қабули Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар зарфи тақрибан 50 сол амал намуд. Дар ин муддат ба ин кодекс тағйиротҳои зиёд ворид

карданд, вале принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун моддаи алоҳида солҳои зиёд дар он дарҷ нагардида, танҳо баъзе аз меъёрҳои онро дидан мумкин буд.

Дарвоқеъ, дар Кодекси муурофиавии ҶШС Тоҷикистон вобаста ба эҳтимолияти бегуноҳӣ солҳои зиёд ҳамчун сарлавҳа моддаи алоҳида пешбинӣ нагардида буд, балки танҳо баъзе аз меъёрҳои ин принсипро дар Кодекси мазкур, Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон соли 1978, Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон соли 1961 ва Кодекси муурофиавии ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон соли 1961 мушоҳида намудан мумкин буд. Вале баъдтар 25 августи соли 1983 пас аз ворид намудани тағйиру иловаҳо ба КМҶ замони мазкур мафҳуми эҳтимолияти бегуноҳӣ дар қисми 2-и моддаи 8 дарҷ гардид. Моддаи мазкур муқаррар намуд, ки «ҳеҷ касро бе ҳукми суд ва бар хилофи қонун дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништан ва инчунин ҷазои ҷиноятӣ додан мумкин нест»¹¹⁴.

Марҳилаи асосӣ барои инкишофи минбаъдаи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ин қабули қонуни асосии давлат Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6-уми ноябри соли 1994) мебошад. Пас аз заҳмату талошҳои зиёди олимону таҳқиқотчиёни замони Шуравӣ ва бархӯрдҳои беамон баҳри дар сатҳи қонунгузорӣ чой намудани принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ билохира ин принсип дар моддаи 20-и боби дуюми Конститутсия – «Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд» пешбинӣ гардид, ки мутобиқи он: «ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф карда намешавад»¹¹⁵.

Дар заминаи моддаи 20-и Конститутсияи ҶТ, КМҶ ҶТ дар моддаи 15-и худ ин принсипро дар 5 қисмат муқаррар намуд, ки дар он натавонҳо қисми 1-и моддаи 20-и Конститутсияи ҶТ, ҳамчунин дигар унсурҳои зарурӣ аз қабилӣ «уҳдадорӣ исботи айб ба зиммаи айбдоркунанда гузошта мешавад», «гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда уҳдадор нестанд, ки

¹¹⁴ Ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Қудратов. – Душанбе, 2016. – С. 56-57.

¹¹⁵ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.

беғуноҳии худро исбот намоянд», «хама гуна шубҳаҳои гунаҳгории айбдоршаванда, ки бо тартиби пешбининамудай Кодекси мазкур бартараф карда намешаванд, ба ғоидаи айбдоршаванда маънидод карда мешавад» ва «хукми айбдоркуниро бо тахмин асоснок кардан мумкин нест»¹¹⁶ таҷассум гардидааст.

Ба андешаи мо, эҳтимолияти беғуноҳӣ на шиор, на эъломия ва на ягон санади меъёрист, балки ҳолати воқеӣ ва ҳуқуқии инсон аст. Принципи мазкур дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ ба таври васеъ истифода бурда мешавад, вале моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ, ки ба эҳтимолияти беғуноҳӣ бахшида шудааст, танҳо ба мувофиқи қиёсоти тааллуқ дорад. Моҳияти принципи эҳтимолияти беғуноҳӣ дар он аст, ки намегузорад шахс ғайриқонунӣ ва беасос маҳкум гардад. Яъне, принципи мазкур кафолатдиҳандаи озодии инсон аз ҳар гуна таҷовузҳои беасосу ғайриқонунӣ маҳсуб ёфта, баробарии тарафҳо ва адолатро тақозо менамояд. И.А. Ойгензихт чунин меҳисобад, ки агар эҳтимолият рад карда нашавад ва агар мавқеи муайяне бар хилофи он гузошта нашавад, ин маъноӣ ба воқеият табдил ёфтани эҳтимолиятро надорад, вале ин нодурустии факт ва ё мавқеи гузошташударо низ нишон намедиҳад¹¹⁷.

Аз рӯйи ин гуфтаҳои боло метавон дарк намуд, ки то ҳол оид ба масъалаи мазкур байни олимони баҳсҳои илмӣ идома доранд. Аксарияти он нафароне, ки дар содир намудани қиёсоти гумонбару айбдор дониста шудаанд, нисбат ба онҳо аз ҷониби суд ҳукми айбдоркунанда бароварда шудааст. Ин амал барои олимони як муаммо ва мочарои баҳсангез ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки то ҳанӯз оид ба ин принцип ягонафикрӣ ҷой надорад.

Шуруъ аз солҳои 1980 инҷониб оид ба мафҳум, моҳият ва таърихи пайдоишу инкишофи принципи эҳтимолияти беғуноҳӣ ва проблемаҳои он як қатор олимони ба монанди В.М. Абдрашидов (2017)¹¹⁸, М.А. Дрягин (2004)¹¹⁹,

¹¹⁶ Кодекси мувофиқи қиёсоти Қумхурии Тоҷикистон бо таъғйири иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Қумхурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

¹¹⁷ Ниг.: Ойгензихт В.А. Избранные труды. – Душанбе: «Типография ТНУ», 2019. – С. 163.

¹¹⁸ Ниг.: Абдрашитов В.М. Теоретические основы презумпции невиновности: дис. ... д-ра юрид. наук. – Казань, 2017. – 500 с.

¹¹⁹ Ниг.: Дрягин М.А. Презумпция невиновности в российском уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2004. – 208 с.

Ч.С. Касумов (1984)¹²⁰, А.М. Ларин (1982)¹²¹, И.Ю. Панкина (2001)¹²², В.М. Савитский (1997)¹²³, М.С. Строгович (1984)¹²⁴, Ф.Г. Шахкелдов (2006)¹²⁵, Г.А. Шумский (2000)¹²⁶, С.В. Эсаулов (2013)¹²⁷ ва дигарон дар шакли рисола ва мақолаву монографияҳо таҳқиқотҳои илмӣ бурдаанд. Ҳарчанд, олимони номбурда талош варзиданд то ҷавҳари асосии эҳтимолияти бегуноҳиро ҳамаҷониба ва ба пуррагӣ муайян намоянд, вале то ҳол масъалаҳои тадқиқнашуда дар ин самт ҷой доранд.

Имрӯз, ин принцип яке аз принципҳои калидӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ маҳсуб ёфта, таъмингару кафолатдиҳандаи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд аз ҳар гуна таҷовузҳои ғайриқонунӣ ба ҳисоб меравад. Тавассути ин принцип бештари мушкилиҳое, ки дар рафти тафтишоти пешакӣ ва дигар давраҳои муҳофизати ҷиноятӣ пайдо мешаванд, ҳалли худро меёбанд. Ин бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принципҳои муҳофизати ҷиноятӣ бешубҳа мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ҳарчанд, ин принцип яке аз принципҳои асосӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ маҳсуб меёбад, вале бояд иқрор кард, ки фаҳмиши ҳамаҷонибаи ин принцип дар замони имрӯза мушкил ва баҳсбарангез боқӣ мемонад. Чунки, шуруъ аз лаҳзаи пайдоиш то ҳанӯз оид ба табиати ҳуқуқӣ, мазмуну моҳият, амали он дар давраҳои гуногуни муҳофизати ҷиноятӣ ва умуман зарур будан ва ё набудани ин принцип баҳсу мунозираҳо зиёданд.

Ҳамин тариқ пас аз таҳлилҳои суратгирифта, мо чунин хулосаҳоро манзур менамоем:

¹²⁰ Ниг.: Касумов Ч.С. Презумпция невиновности в советском праве. – Баку: Элм, 1984. – 140 с.

¹²¹ Ниг.: Ларин А.М. Презумпция невиновности. – М.: Наука, 1982. – 152 с.

¹²² Ниг.: Панкина И.Ю. Реализация принципа презумпция невиновности на досудебных стадиях уголовного процесса: дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2001. – 216 с.

¹²³ Ниг.: Савицкий В.М. Презумпция невиновности. – М.: Норма, 1997. – 120 с.

¹²⁴ Ниг.: Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / Под ред. проф. Савицкого В.М. – М.: Издательство «Наука», 1984. – 141 с.

¹²⁵ Ниг.: Шахкелдов Ф.Г. Концептуальные аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе: генезис и тенденции совершенствования: дис. ... д-ра юрид. наук. – Майкоп, 2006. – 379 с.

¹²⁶ Ниг.: Шумский Г.А. Презумпция невиновности и обязанность доказывания на предварительном следствии: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2000. – 170 с.

¹²⁷ Ниг.: Эсаулов С.В. Реализация принципа презумпции невиновности в доказывании на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2013. – 225 с.

1) Эҳтимолияти бегуноҳӣ роҳи дарозу тулониро тай намудааст, то ки имрӯз ҳам дар сатҳи қонунгузори ватанӣ ва ҳам дар сатҳи санадҳои байналмилалӣ инъикос гардад.

2) Бештари олимони бар он назаранд, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ сарчашмаи худро аз Рими қадим мегирад, вале тамаддуни форсу тоҷикро низ дар ин чараён набояд фаромӯш сохт. Зеро, дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии тоҷикон ба монанди Авасто, Эълomiaи Куруши Кабир, Қонунномаи Сосониён ва аз рӯи таҳлилҳои осори олимону муҳаққиқони ватанӣ дар дигар таҳқиқотҳои мутафаккирони барҷастаи тоҷик аз қабили Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абдулқосим Фирдавсӣ, Низомулмулк, Ғазолӣ, Ибни Ҳалдун, Аҳмади Дониш ва дигарон масъалаи бегуноҳии шахс ба таври васеъ оварда шудааст.

3) Пас аз зуҳури ислом дар сарзамини тоҷикон, масъалаҳои пайдошаванда аз рӯи меъёрҳои динӣ ҳалли худро меёфтанд. Эҳтимолияти бегуноҳӣ яке аз онҳост, ки дар низоми ҳуқуқи исломӣ мақоми махсус дошт. Меъёрҳои ислом тақозо мекард, ки ҳар кирдори бавучудода, ҳамачониба пурра ва холисона санҷида шаванд ва баъдан бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс муайян карда шавад. Ин гуфтаҳо далелат ба он медиҳанд, ки дар ин низоми ҳуқуқӣ ҳам эҳтимолияти бегуноҳӣ фарроҳ истифода бурда мешуд.

4) Аз рӯи таҳлилҳои гузаштаи дур то ин дам ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар замонҳои пешин дар бештар мавридҳо на эҳтимолияти бегуноҳӣ, балки бартарият ба эҳтимолияти гунаҳгории шахс дода мешуд. Ҳатто дар баъзе давлатҳо исботнамоӣ ва ба даст овардани далелу муайян намудани бегуноҳиву гунаҳгориии шахсро ба ҳар роҳу усулҳои ғайриинсонӣ муқаррар менамуданд. Ҳамчунин дар баъзе давлатҳо ранҷу уқубат ва азобу шиканча мутобиқи қонунгузорӣ расман иҷозат дода мешуд.

5) Мавқеи худро ҳамчун институти мурофиавӣ эҳтимолияти бегуноҳӣ аввалин маротиба соли 1789 дар моддаи 9-и Эълomiaи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса ва ҳамчун принципи байналмилалӣ пас аз қабули Эълomiaи умумии ҳуқуқи инсон 10-уми декабри соли 1948 касб намудааст. Минбаъд дар заминаи он давлатҳои дигар низ тадриҷан принципи мазкурро пазируфта, дар қонунгузори давлатҳои худ ворид намуданд.

б) Дар Тоҷикистон принсипи мазкур марҳилаи муайяни таърихи сипарӣ намуда, танҳо пас аз 25 августи соли 1983 пайи як тағйиру иловаҳо ба Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон ҳамчун мафҳуми алоҳида дар қисми 2-и моддаи 8-и он ворид карда шуд. Вале шакли пурратари онро Конститутсияи ҚТ дар моддаи 20-и худ ва дар заминаи он моддаи 15-и КМЧ ҚТ дар 5 қисмат муқаррар намуд.

1.3. Ҷойи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принсипҳои муурофиавии ҷиноятӣ ва алоқамандии он бо дигар принсипҳо

Принсипҳои муурофиавии ҷиноятӣ ғояҳо ва асосҳои роҳбарикунандаеро меноманд, ки хислати демократии муурофиавии судии ҷиноятиро ифода намуда, амалӣ намудани адолатро нисбат ба парвандаҳои ҷиноятӣ роҳнамо мебошанд ва бо меъёрҳои қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ пешбинӣ шуда, иҷрои онҳо ҳатмист¹²⁸.

Дар КМЧ ҚТ номгӯи зиёди принсипҳо оварда шудааст, аммо принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принсипҳои муурофиавии ҷиноятӣ мақому манзалати махсусро доро аст. Принсипҳои муурофиавии ҷиноятӣ бо ҳамдигар дар ҳамбастагии зич қарор гирифта, якдигарро пурра мегардонанд ва то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд амал менамоянд. Дар илми ҳуқуқшиносӣ андешаҳо оид ба гурӯҳбандии низоми принсипҳои муурофиавии ҷиноятӣ то ҳол вучуд доранд. Ба андешаи А.Ф. Воронов дар адабиёти ҳуқуқӣ мушкилии муайян намудани фаҳмиши принсипҳо ва номгӯи онҳо ҷой дорад ва аз ҷониби ҳеҷ як олиме як номгӯи принсипҳое, ки мавриди интиқод қарор нагиранд, пешниҳод нагардидааст¹²⁹. С.А. Виноградова низ иброз медорад, ки принсипҳои баамалбарории адолати судӣ дар санадҳои байналмилалӣ, фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ, адабиёти илмиву ҳуқуқӣ истифода бурда мешавад, вале то замони имрӯз як шакли пурраи табиати ҳуқуқӣ ва мазмуну

¹²⁸ Ниг.: Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Собиров М.Ш., Миралиев Н.А. Ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ дар нақша (Қисми умумӣ). – Душанбе: матбааи ДМТ, 2021. – С. 26.

¹²⁹ Ниг.: Воронов А.Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. – М.: ИД «Городец», 2009. – С. 21; Николюк В.В., Безруков С.С. Развитие отечественной доктрины о принципах уголовного процесса в период действия УПК РФ / В.В. Николюк, С.С. Безруков // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2013. – №2 (49). – С. 3-5.

низоми он муайян карда нашудааст¹³⁰. Г.П. Химичева пас аз таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаи мазкур ба хулосае меояд, ки принципҳои муурофиавии ҷиноятӣ ё дар ҳама давраҳои муурофияи ҷиноятӣ ва ё дар баъзеи онҳо вобаста ба вазифаҳои гузошташуда амал менамоянд¹³¹.

Дарвоқеъ, оид ба гурӯҳбандӣ намудани принципҳои олимони андешаҳои мухталиф доранд. Ба андешаи А.М. Ларин тақсим намудани принципҳои конституционӣ ва ғайриконституционӣ қобили қабул набуда, ба хулосаҳои нодуруст оварда мерасонад, зеро шакли ҳуқуқии онҳо ҷи гунае муқаррар нашуда бошад, ҳамеша ҳамчун меъёри умумӣ ва идоракунанда баромад менамоянд¹³². И.В. Тиричев бар он нуқтаи назар аст, ки ҳамаи принципҳои табиатан конституционӣанд...¹³³.

А.В. Гриненко чунин мепиндорад, ки нақш ва таъсири кадоме аз принципҳои бештар бошад мақом ва манзалати ҳамон принцип болотар аст¹³⁴. Вале ба андешаи мо, ин нуқтаи назар қобили қабул нест, зеро ҳар як принципҳои муурофиавии ҷиноятӣ вобаста ба ҳолат мақому манзалати махсусро доро мебошад ва як паҳлуи муҳимми муурофияро ҳал менамояд ва он дар кадом шакл ва мазмуне дарҷ нагардаду дар кадом даврае амалӣ карда нашавад ва ё таъсираш бештар набошад, ҳамон принцип боқӣ мемонад. Бартарӣ ва имтиёз гузоштан ба ин ё он принцип қобили қабул нест. Ба андешаи Х.М. Мирзамонзода «ногузир бояд донист, ки низоми принципҳои адолати судӣ, чизи шахшуда ва ё тағйирнашаванда нест¹³⁵. А.А. Соловев бамаврид ибраз мекорад, ки масъалаи тақсимбандӣ намудани принципҳои муурофияи ҷиноятӣ баҳснок боқӣ мондаанд¹³⁶. И.Ф. Демидов низоми принципҳоро ба принципҳое, ки дар қонун инъикос ёфтаанд ва принципҳо-

¹³⁰ Ниг.: Виноградова С.А. Принципы правосудия как основа судебной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2017. – С. 51.

¹³¹ Ниг.: Химичева Г.П. Принципы уголовного процесса. – М., 1992. – С. 6.

¹³² Ниг.: Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. – М., 1985. – С. 21.

¹³³ Ниг.: Тыричев И.В. Советский уголовный процесс. – М.: Юридическая литература, 1980. – С. 325.

¹³⁴ Ниг.: Гриненко А.В. Система принципов уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Воронеж, 2001. – С. 15.

¹³⁵ Ниг.: Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 152.

¹³⁶ Ниг.: Соловев А.А. Классификация принципов уголовного процесса / А.А. Соловев // Общие положения уголовного процесса. Судебная власть и уголовный процесс. – 2012. – №1. – С. 56.

андешаҳои ҳуқуқӣ, ки ҷойи худро дар қонунгузори мурофиавӣ пайдо нанамудаанд ҷудо менамояд¹³⁷. Андешаи мазкур чандон қобили қабул нест, зеро он андешаҳои ҳуқуқие, ки дар қонунгузорӣ ҷой дода намешаванд, меёри ҳуқуқ нестанд. Бинобар ин, онҳо ҳамеша ҳамчун андеша ва ё ҳулосаи ҳуқуқӣ боқӣ мемонанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки мафҳум, моҳият ва низоми принципҳои мурофиавии ҷиноятӣ на танҳо хислати назариявӣ доранд, балки он аз мақомоти таъкиби ҷиноятӣ (таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор) ва суд низ вобастагии зиёд доранд.

Аз ин гуфтаҳо ба таври комил метавон иброз дошт, ки ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ намудани принципҳо ва якеро ҳамчун принципи асосӣ ва дигареро ҳамчун принципи дувуминдараҷа шуморидан амали онҳоро дар давраи тафтишот лағв мегардонад ва ё умуман сарфи назар карда мешаванд. Вале аз рӯйи таҳқиқотҳо принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун принципи кафолатдиҳандаи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб рафта, намегузорад, ки ҳангоми амалишавии яке аз принципҳо давраҳои мурофиавии ҷиноятӣ ба мазмуни томи худ ҳалалдор карда шаванд.

Воқеан, атрофи низоми муайяни принципҳои мурофиавии ҷиноятӣ фикри андешаҳо гуногунанд ва дар як фикри муайян истодагарӣ намудан, таҳқиқоти пурраро тақозо менамояд. Ба андешаи Ф.Н. Багаутдинов мақоми марказӣ ва муҳим барои ҳар як принципи мурофиавии ҷиноятӣ давраи муҳокимаи судӣ ба шумор меравад¹³⁸. В.П. Божев низ иброз медорад, ки принципҳо ҳамачониба дар давраи муҳокимаи судӣ амал менамоянд. Ў чунин меҳисобад, ки дар давраи таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ баъзе принципҳо амал наменамоянд ва ё ба таври маҳдуд амал мекунанд. Агар қисмати асосии принципҳо дар ҳамаи давраҳои мурофиавии ҷиноятӣ амал намоянд ҳам, вале баъзеи дигараш дар давраи судӣ фаъолияти худро ба роҳ мемонанд¹³⁹. С.А.

¹³⁷ Ниг.: Демидов И.Ф. Принципы советского уголовного процесса / Курс советского уголовного процесса: Общая часть. – М., 1989. – С. 136-137.

¹³⁸ Ниг.: Багаутдинов Ф.Н. Обеспечение публичных и личных интересов при расследовании преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2004. – С. 135.

¹³⁹ Ниг.: Божев В.П. Конституционные принципы уголовного процесса / Уголовный процесс: учебник для вузов / Под. ред. Б.Б. Булатова, А.М. Баранова. – Москва, 2010. – С. 56.

Насонов низ бартарӣ ба давраи судӣ мегузорад. Ба андешаи ӯ ҳамаи принципҳои муурофияи ҷиноятӣ фаъолияти худро дар тафтишоти судӣ, ки давраи марказии муурофияи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, пайдо менамоянд¹⁴⁰. С.С. Безруков менависад ки «муҳимияти принципҳои муурофияи ҷиноятӣ дар он ифода меёбанд, ки онҳо дар ҳамаи давраи муурофияи ҷиноятӣ ва ё дар бештари онҳо дида мешаванд, вале дар давраи тафтишоти судӣ амали онҳо ҳатмист»¹⁴¹.

Агар андешаи олимони болозикрро мавриди таҳлил қарор диҳем, пас маълум мегардад, ки принципҳои амалкунандаи давраи муҳокимаи судӣ нисбат ба дигар принципҳо авлавият доранд, аммо мо инро мувофиқи мақсад намешуморем. Агар дар дигар давраҳо ҳолатҳои қор ба таври дахлдор ба роҳ мондаву ҳамаҷониба риоя карда нашаванд, давраи муҳокимаи судӣ мазмуну моҳияти худро гум мекунад.

Имрӯз дар илми муурофияи ҷиноятӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ баъзе муаллифон теъдоду тартиби принципҳоро дар ҳар шакл пешниҳод намудаанд. Ба андешаи В.М. Биков баъзе аз принципҳое, ки дар низоми муайяннамудаи муаллифон инъикос ёфтаанд, метавонанд ба сохт ва таркиби дигар принципҳо таъсир расонанд ва ё онҳоро аз ин низом пурра берун намоянд¹⁴². Чунки дар низоми муқаррарнамудаи онҳо ба яке аз принципҳо авлавият дода шудааст.

Хотиррасон бояд намуд, ки то ҳанӯз як низоми муайяни принципҳои муурофияи ҷиноятӣ, ки аз ҷониби олимони ҳамаҷониба пазируфта шуда бошад, вучуд надорад. Гузашта аз ин, баъзе олимони ҳангоми муқаррар намудани низоми принципҳо ва ҷобачогузории онҳо як принципро нисбат ба дигар принцип бартарият мегузоранд. Масалан А.В. Смирнов ибраз мегардад, ки мувоҳисаро ба низоми принципҳои муурофияи ҷиноятӣ ворид намудан мумкин нест, зеро он аз принцип дида болотар аст ва ҳамчун мақсади

¹⁴⁰ Ниг.: Ляхов Ю.А. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. – М., 2003. – С. 175.

¹⁴¹ Безруков С.С. Реализация принципов уголовного судопроизводства до и после судебного разбирательства / С.С. Безруков // Вестник Пермского Университета. – 2011. – №3 (13). – С. 207.

¹⁴² Ниг.: Быков В.М. Принципы уголовного процесса по Конституции РФ 1993 года / В.М. Быков // Российская юстиция. – 1994. – №8. – С. 8-9.

амалишавии ҳамаи принципҳо дар муурофияи ҷиноятӣ фаъолият менамояд. Ба андешаи ӯ мубоҳиса принцип нест, балки як шакли муурофияи судӣ аст...¹⁴³. М.Т. Аширбеков низ принципи мубоҳисаро дар мадди аввал мегузорад. Ӯ принципҳоро ба аввалиндараҷа ва дуюминдараҷа ҷудо намуда, ибраз меорад, ки дар ин миён принципи умумӣ ва мубоҳисавӣ аввалиндараҷа аст ва боқимонда принципҳо хусусияти дувуминдараҷа доранд...¹⁴⁴. Ба андешаи З.Ҳ. Искандаров «акнун дар муурофияи ҷиноятӣ аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ пурра, ҳаматарафа ва объективона таҳқиқ намудани ҳолатҳои кори ҷиноятӣ ҳамчун усули ягонаи барқарор намудани ҳақиқат ва адолат истифода нашуда, мубоҳиса чун дастоварди пешқадамтари инсоният баҳри ҳаллу фасли ҷавобгарии шахс, ки худ баҳснок аст, чун тарзи баамалбарории адолати судӣ ва расидан ба адолати иҷтимоӣ истифода карда мешавад¹⁴⁵. Ба андешаи В.А. Гриненко амали принципҳои муурофияи ҷиноятӣ бояд ба ҳамаи субъектон, аз ҷумла мақомот ва шахсони салоҳиятдор ва инчунин нисбати шахсоне, ки ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудаанд паҳн карда шавад¹⁴⁶. Ба андешаи И.А. Пикалов ду принцип асосӣ, яъне қонуният ва принципи мубоҳисавӣ дар низоми принципҳои муурофиявии ҷиноятӣ аввалиндараҷа аст. Боқимонда принципҳо идомаи мантиқии принципи қонуният ва принципи мубоҳисавӣ ба шумор мераванд¹⁴⁷.

Мо ба пуррагӣ ба ҳама андешаҳои муҳаққиқон оид ба принципҳои муурофияи ҷиноятӣ розӣ шуда наметавонем, чунки ҳама принципҳо дар навбати худ мафҳум ва моҳияти худро доранд ва онҳо дар ҳама давраҳои муурофияи ҷиноятӣ амал менамоянд. Масалан принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ҳама давраҳои муурофияи ҷиноятӣ амал намуда, тавассути дигар

¹⁴³ Ниг.: Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник / Под общ. ред. А.В. Смирнова. – 4-е изд. – М.: КНОРУС, 2008. – С. 73.

¹⁴⁴ Ниг.: Аширбекова М.Т. Принцип публичности уголовного судопроизводства: понятие, содержание и пределы действия: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2009. – С. 25-26.

¹⁴⁵ Ниг.: Искандаров З.Ҳ. Нақши Конститутсия дар инкишофи ҳуқуқи судӣ / З.Ҳ. Искандаров // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 17-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе: Эксклюзив, 2012. – С. 15.

¹⁴⁶ Ниг.: Гриненко А.В. Теоретические основы учения о принципах уголовного судопроизводства / А.В. Гриненко // Материалы IV Международной научно-практической конференции. – Москва, 2016. – С. 62.

¹⁴⁷ Ниг.: Пикалов И.А. Состязательность в системе принципов уголовного процесса и её реализация стороной защиты на досудебных стадиях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2006. – С. 12.

принсипҳо низ амалӣ карда мешавад. Дар ин хусус А.А. Эльмира ва Ш.Б. Дина низ менависанд, ки принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ фаъолияти худро ҳам дар давраи тафишоти пешакӣ, ҳам омодагӣ ба маҷлиси судӣ ва ҳам давраи тафтиши судии парвандаҳои ҷиноятӣ ба роҳ мемонад¹⁴⁸.

Пас аз таҳлили ҳамаҷонибаи андешаву интиқодҳои олимону муҳаққиқон ҷиҳати тартиб додани низоми муайяни принсипҳои мурофиавии ҷиноятӣ бояд зикр намуд, ки ҳар як принцип хусусиятҳои ба худ хос ва мазмуну мундариҷаи махсус дорад, ки маҳз бо ҳамин хусусиятҳои худ аз дигар принсипҳо фарқ карда мешаванд. Ҳамчунин, ин хусусиятҳо аз дигар меъёрҳо барнамеоянд, баръакс онҳо мазмуну мундариҷаи дигар меъёрҳоро муайян менамоянд ва ҳамзамон паҳлуҳои дигари мурофиаи ҷиноятиро ба танзим медароранд.

Ҳарчанд, имрӯз олимони низоми принсипҳоро ба ҳар мазмуну мундариҷа овардаанд, вале мо ҳамон низоми принсипҳои дар боби 2-юми КМЧ ҚТ овардашударо мувофиқи мақсад мешуморем. Зеро, ба андешаи мо амали маҳз ҳамин низоми принсипҳо метавонад мурофиаи ҷиноятиро шуруъ аз лаҳзаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ то ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд ҳамаҷониба ва пурраву холисона муқаррар намоянд ва дар ин замина адолати судӣ аз ҷониби суд амалӣ гардонида шавад.

Зимнан бояд зикр намуд, ки дар боби 2-юми КМЧ ҚТ низоми принсипҳо ҳамчун принсипҳои қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ оварда шудааст, ки мувофиқи мақсад нест. Зеро қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ аз Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ фарқ дорад. Мафҳуми қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ васеъ буда, мазмуни он дар баробари КМЧ ҚТ, инчунин дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро, ки дар низоми ҳуқуқии кишвар аз қонун паст намеистанд, фаро мегирад.

¹⁴⁸ Ниг.: Эльмира А.А., Дина Ш.Б. Реализация конституционного принципа презумпции невиновности в деятельности правоохранительных органов / А.А. Эльмира, Ш.Б. Дина // Образование. Наука. Научные кадры. – 2020. – №4. – С. 130.

Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки боби 2-юми КМЧ ҚТ, ки принципҳои қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ ном гирифтааст, ба принципҳои Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ иваз карда шавад.

Дар ҷараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва тафтишоти пешакиву судӣ, алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо дигар принципҳои мурофиаи ҷиноятӣ бисёр назаррас аст. Зеро, ҳар яке аз ин принципҳо якдигарро пурра намуда, дар кори парванда нақшгузор мебошанд ва вазифаву функцияи ба худ хос доранд.

Маврид ба зикр аст, ки дар мурофиаи ҷиноятӣ ҳар як принцип дар алоҳидагӣ амал намуда, метавонад як паҳлуи муҳимми фаъолияти мурофиавии ҷиноятиро муайян намояд. Вале ин алоҳидагии принципҳо риштаҳои гусехтанашавандаро бо дигар принципҳо пайваст намуда, дар алоқамандӣ бо якдигар фаъолият менамоянд. Аз ҷумла, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки дар алоқамандӣ бо дигар принципҳои мурофиавӣ амал менамояд.

Вобаста ба алоқамандии принципҳои мурофиавии ҷиноятӣ олимони назару андешаҳои мухталиф доранд. Ф.Р. Шахкелдов алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳиро танҳо бо баъзе принципҳои мурофиавӣ муайян намудааст. Ба андешаи ӯ, баъзе принципҳо аз қабилҳои «эҳтироми шаъну шарафи шахс», «дахлнопазирии шахсият», «дахлнопазирии манзил», «ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ» ва «маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот, сирри шахсӣ ва оилавӣ» аз ҷониби эҳтимолияти бегуноҳӣ ҷабида мешаванд¹⁴⁹.

Ҳарчанд, олимони алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳиро бо дигар принципҳои мурофиавӣ ҳар гуна муқаррар намудаанд, вале мо алоқамандии онро бо ҳамаи принципҳои мурофиавӣ, ки дар боби 2-и КМЧ ҚТ оварда шудаанд, таҳлил менамоем, зеро тавре зикр намудем принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ принципест, ки ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам қисмати

¹⁴⁹ Ниг.: Шахкелдов Ф.Г. Концептуальные аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе: генезис и тенденции совершенствования: дис. ... д-ра юрид. наук. – Майкоп, 2006. – С. 240-241.

тафтишоти судӣ амал менамояд ва бидуни он амали дигар принципҳо чой дошта наметавонад.

Инак, алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳиро бо дигар принципҳои муурофиавии ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи ба амал баровардани адолати судӣ

Мутобиқи моддаи 7-и КМҶ ҚТ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ танҳо аз ҷониби суд ба амал бароварда мешавад. Ба андешаи Х.Д. Хачароева ба ғайр аз суд дигар мақомотҳо низ аз ҷумла мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва ғайра метавонанд адолати судиро амалӣ гардонанд¹⁵⁰, ки ин ба андешаи мо қобили қабул нест, зеро меъёри мазкур на ба моддаи 84-и Конститутсияи ҚТ ва на ба моддаи 7-и КМҶ ҚТ мутобиқат наменамояд ва мо низ ба ҳеч ваҷҳ наметавонем муҳолифи он амал намоем. Бинобар ин, ба амал баровардани адолати судӣ ин бевосита ваколати истисноии суд аст.

Принципи мазкур танҳо дар сурати амалӣ гардидани дигар принципҳои муурофиавии ҷиноятӣ аз ҷумла эҳтимолияти бегуноҳӣ амалӣ гардонида мешавад. Агар, яке аз принципҳо чи дар давраи тафтишоти пешакӣ ва чи дар давраи муҳокимаи судӣ вайрон карда шавад, пас бегумон адолати судӣ вайрон карда мешавад. Ба ҳамин хотир, С.А. Морозов иброз медорад ки: «адолати судӣ дар муурофиаи ҷиноятӣ ин фаъолияти муурофиавии мақомоти тафтишоти пешакӣ, прокуратура ва суд мебошад, ки ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам дар давраи пешбурди судӣ ба амал бароварда мешавад»¹⁵¹.

Меъёри мазкур нисбат ба эҳтимолияти бегуноҳӣ низ дахл дорад. Тасаввур намоед, он талаботҳое, ки аз эҳтимолияти бегуноҳии шахс бармеояд, риоя карда нашаванд ва қисматҳои моддаи 15-и КМҶ ҚТ сарфи назар карда шаванду он ҳолатҳое ки мутобиқи моддаи 85-и Кодекс бояд

¹⁵⁰ Ниг.: Хачароев Х.Д. К вопросу о понятии и сущности правосудия / Х.Д. Хачароев // Российская юстиция. – 2012. – №4. – С. 59.

¹⁵¹ Морозов С.А. Понятие правосудия в российском уголовном процессе / С.А. Морозов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2022. – Т. 22. – №2. – С. 25.

исбот карда шаванд, ба таври дахлдор ичро карда нашаванд ва ё дигар ҳолатҳо. Оё дар ин сурат мо метавонем оид ба амалишавии адолати судӣ ва ё ба амал баровардани адолати судӣ ҳарф занем? Албатта ки не! Зеро принципи мазкур талаб менамояд, ки тамоми низоми принципҳои муурофияи ҷиноятӣ ҳамаҷониба риоя карда шаванд, баъдан принципи мазкур амалӣ мегардад.

И.Ю. Панкина ибраз мекорад, ки принципи ба амал баровардани адолати судӣ дар алоқамандӣ бо дигар принципҳо муқарраротҳои умумии зерин дорад, ки бояд риоя карда шаванд: а) ба таври шифоҳӣ ва ошкоро гузаронидани муурофияи судии ҷиноятӣ; б) танҳо ва ё дастаҷамъона баррасӣ намудани парвандаи ҷиноятӣ; в) бевосита амалӣ гардидани муҳокимаи судӣ; г) мустақилияти судҳо ва танҳо ба қонун итоат намудани онҳо; д) ҳимояи судии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд; е) забони муурофияи судӣ¹⁵².

Маҳакҳои зикргардида барои ба амал баровардани адолати судӣ ва амалӣ гардидани ҳамаҷониба ва пурраи дигар принципҳо бисёр зарур аст. Зеро, агар яке аз унсурҳо вайрон карда шавад, тамоми ҷараёни муурофия ва дар маҷмӯъ ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд вайрон гардида, эҳтимоли ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум гардидани шахс ба вуҷуд меояд.

Дарвоқеъ, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ва ба амал баровардани адолати судӣ ҳамчун принципи муурофияви ҷиноятӣ танҳо бо риояи ҳолатҳои болозикр метавонанд амалӣ карда шаванд. Ҳатто, агар дар рафти тафтишоти пешакӣ ва ё муҳокимаи судӣ нисбат ба шахс муносибати дурушт, ки далолат ба гунаҳгории шахс мекунад ба роҳ монда шавад, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ вайрон гардида, ба амал баровардани адолати судӣ ҳамон замон аз байн меравад. Яъне, принципи мазкур бе алоқамандӣ бо дигар принципҳо ҷой дошта наметавонад, баръакс амали ҳамаҷонибаи онҳоро дар ҳар сурат талаб менамояд.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи ҳифзи судӣ

Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад, қайд мегардад дар моддаи 8-и КМҶ ҚТ. Мутобиқи қисми 2-и моддаи мазкур ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд,

¹⁵² Ниг.: Панкина И.Ю. Реализация принципа презумпция невинности на досудебных стадиях уголовного процесса: дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2001. – С. 81.

ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва беғараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд. Кафолати ҳифзи судии ҳар шахсро ҳамчунин Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон, Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва як қатор санадҳои дигари байналмилалӣ кафолат додааст. Д.С. Раҳмон низ кафолати ҳифзи судии шахсро ба риштаи таҳлил кашида, дар пасманзари бандҳои моддаи 19-и Конститутсияи ҚТ ишора менамояд, ки: «Аҳамияти ҳуқуқ ба муҳофизати судии одилонаро дарк намуда, ҷомеаи башарӣ онро дар сатҳи олии кафолат додааст»¹⁵³. Аз мазмуну муҳтавои санадҳои болозикр бармеояд, ки ба ҳар як шахс новобаста аз вазъ ва ҷиғунагии мавқеи муҳофизавиаш ҳифзи судӣ кафолат дода мешавад. Яъне, яке аз роҳҳои асосии кафолатдиҳандаи ҳуқуқу озодиҳои шахс аз ҷониби суд ин ҳифзи судии ӯ аст, ки онро ҳам санадҳои дохилидавлатӣ ва ҳам санадҳои байналмилалӣ ҳамачониба муайян намудаанд. Ин маънои онро дорад, ки суд аз номи давлат ва тибқи эътимоди ботинии худаш бояд ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои шахсро дар асоси талаботи қонун ҳифз намояд. Ин гуфтаҳо ҳамчунин аз мазмуни принсипи эътимолияти бегуноҳӣ бармеоянд. Эътимолияти бегуноҳӣ низ аз лаҳзаи дастгир намудан то лаҳзаи ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд ба шахс ҳифзи ҳуқуқу озодиҳояшро кафолат медиҳад ва пайваста таъкид ба бегуноҳии шахс ва исботи гуноҳи ӯ менамояд. Ҳатто, иқрор шудан ба гуноҳи худ ин маънои гунаҳгории шахс нест. Дар ин марвид П.С. Абдуллоев қайд менамояд, ки «ба гуноҳи худ иқрор шудан асос барои гунаҳгории шахс шуда наметавонад, зеро ҳолатҳои зиёде мавҷуданд, ки худикрориро зери шубҳа қарор медиҳанд»¹⁵⁴. Ба андешаи М.А. Маҳмудзода ва Б.Т. Худоёрзода «танҳо худикроршавӣ дар содир кардани ҷиноят ҳанӯз барои гунаҳгор донишани шахс асоси кофӣ намешавад»¹⁵⁵. Принсипи мазкур дар низоми принсипҳои муҳофизавии ҷиноятӣ ягона принсипи таъминсозандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд буда, чи дар

¹⁵³ Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар низоми ҳуқуқии Тоҷикистон: вижагӣ, дастовард ва мушкилот: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 84.

¹⁵⁴ Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар муҳофизати ҷиноятӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – С. 72.

¹⁵⁵ Маҳмудзода М.А., Худоёрзода Б.Т. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон. Нашри чорум. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – С. 66.

давраи тафтишоти пешакӣ ва чи дар давраи муҳокимаи судӣ ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро кафолат медиҳад.

Алоқамандии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принсипи қонуният

Тавре маълум аст принсипи қонуният мавқеи умумиҳуқуқӣ дошта, дар ҳама соҳаҳои ҳуқуқ васеъ истифода бурда мешавад ва дар чараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ низ мақомоти таъқиби ҷиноятиро (таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор) намегузорад, ки ба қонуншиканӣ, ғайриқонунӣ дастгир намудани шахс ва ё ҳабси беасос роҳ диҳад. Принсипи мазкур аз иштирокчиёни ишорагардида ва ҳамчунин суд талаб менамояд, ки парвандаи ҷиноятиро ҳамаҷониба баҳо дода, онро моҳиятан баррасӣ намоянд.

Алоқамандии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принсипи қонуният бисёр зич аст, зеро эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо пас аз иъикоси воқеии ҳудро пайдо кардан дар сатҳи қонунгузорӣ, ҳамчун принсипи мустақил пазируфта шудааст. Аз дигар тараф, дар сурати амалӣ намудани принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, қонуният риоя ва иҷро карда мешавад. Принсипи мазкур шуруъ аз лаҳзаи дастгир намудани шахс шахсони дахлдорро вазифадор менамояд, ки тамоми ҳолатҳои корро дар мувофиқа бо қонун ба роҳ монанд. Агар ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ба муносибати яктарафа роҳ дода шавад ва ё далелҳо тибқи муқаррароти қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ ҷамъоварӣ нашудаду ҳолатҳо воқеъбинона ва ҳолисона санҷида нашуда бошанд, пас дар ин сурат вайроншавии ҳам принсипи қонуният ва ҳам принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба миён меояд. Зимнан бояд эътироф намуд, ки бе таъмини речаи ягонаи қонуният дар кишвар ба роҳ мондани фаъолияти самарабахши ҳокимияти давлатӣ ва амалисозии барномаҳои муҳимми иқтисодиву иҷтимоӣ дар давлат имконнопазир аст¹⁵⁶. Дар фаъолияти мурофиавии ҷиноятӣ масъалаи риояи қонун махсус таъкид мегардад, зеро дар сурати ҳамаҷониба риоя гардидани меъёрҳои қонунгузорӣ эҳтимолияти бегуноҳии шахс ба миён меояд. Аз ин рӯ мақомоти таъқиби ҷиноятиро зарур аст, ки тамоми ҳолатҳои

¹⁵⁶ Ниг.: Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Абдуллоев П.С. Қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд, дастовард ва дурнамо / З.Х. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, Абдуллоев П.С. // Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: 10-соли амал, мушкilot ва дурнамо (маводи мизи гирди ҷумҳуриявии илмию амалӣ, ш. Душанбе, 16-уми ноябри соли 2020) / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 34.

пайдошавандаро ханӯз аз лаҳзаи дастгиркунии шахс ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона омӯзанд, то ки таҳдиди ғайриқонунии гунаҳгории шахс аз байн бурда шавад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи эҳтироми шаъну шарафи шахс

Аз муқаррароти моддаи 10-и КМҚ ҚТ бармеояд, ки эҳтироми шаъну шарафи шахс вазифаи шахсони мансабдор ва мақомотест, ки пешбурди парвандаи ҷиноятиро анҷом медиҳанд. Ҳеҷ яке аз иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ наметавонанд таҳти зӯроварӣ, шиканҷа ва дигар муносибати бераҳмона ё пасткунандаи шаъну шарафи инсонӣ қарор гиранд. Принципи мазкур бо принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ алоқамандии зиёд дорад. Бешак мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд уҳдадоранд шаъну шараф ва эҳтироми шахсро риоя кунанд ва нисбат ба ҳеҷ як иштирокчии муурофияи ҷиноятӣ муносибати дурушт, бераҳмона ва ё кирдорҳои пасткунандаи шаъну шарафро раво набинанд, чунки тавре ишора намудем, гумонбар будану айбдор намудани шахс ханӯз гунаҳгор будани шахс нест. Ба андешаи З.Х. Искандаров муурофияи ҷиноятӣ бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки он тавонад на танҳо манфиатҳои ҷомеа ва давлат, балки ҳуқуқу манфиатҳои фарди алоҳидаро низ, ки нисбати ӯ таъқиби ҷиноятӣ равона гардидааст, ҳимоя намояд¹⁵⁷. Аз ин рӯ, муносибат бояд одилона ва оқилона ба роҳ монда шуда, то муайян гардидани гунаҳгории шахс шаъну шарафи ӯ ва бегуноҳии ӯ ба назар гирифта шавад, ки ин ҳама ба туфайли принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба даст меояд. Зимнан бояд иброз дошт, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун принципи муурофияи судии ҷиноятӣ, ин принципи давлати демократӣ маҳсуб ёфта, тавассути он адолати судӣ амалӣ мегардад¹⁵⁸.

Эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ҳама давраҳои муурофияи ҷиноятӣ эҳтироми шаъну шарафи шахс ва дар тақвияти он бегуноҳии шахсро то замони

¹⁵⁷ Ниг.: Искандаров З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – С. 135.

¹⁵⁸ Ниг.: Аббасов Ф.Н. Особенности законодательного закрепления принципов уголовного судопроизводства в странах СНГ / Ф.Н. Аббасов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2005. – №4 (28). – С. 126.

баровардани ҳукм аз ҷониби суд ҳамаҷониба тақозо менамояд. Дар сурати вайрон намудани ин талаботҳо низоми принципҳо ба таври комил вайрон карда мешаванд.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи дахлнопазирии шахсият

Ҳар шахс ҳуқуқ дорад ба дилхоҳ қарор ва ё фаъолияти, ки тибқи қонун манъ карда нашудааст, машғул шавад ва ҳеҷ як фарди дигар ҳуқуқи даҳлат кардан ба онро надорад. Яъне, шахс дар фаъолияти худ мустақил буда, дахлнопазир аст. Дар Конститутсияи ҚТ, КМҚ ҚТ, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва яқчанд моддаҳои Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон зикр мегардад, ки ҳар шахс ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ дорад. Моддаи 11-и КМҚ ҚТ масъалаи мазкурро ҳамаҷониба муқаррар намудааст. Мутобиқи он, ҳеҷ касро бе асоси қонунӣ дастгир ва ҳабс кардан мумкин нест. Ба ҳабс гирифтани, маҷбури дар муассисаҳои тиббӣ ё тарбиявӣ нигоҳ доштани шахс танҳо дар асоси қарори суд, судья ба иҷро расонида мешавад. Шахсро, ки нисбатан чораи пешгирии дар ҳабс нигоҳ доштан татбиқ шудааст, инчунин шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят ҳамчун гумонбар дастгир шудааст, бояд дар ҷойҳои нигоҳ дошта шавад, ки шароиташон барои ҳаёт ва саломатӣ хавф надошта бошад. Шахси баҳабсгирфташуда ҳуқуқи шикоят карданро дорад. Г.Н. Викторова иброз мекунад, ки «вобаста ба баррасии шикоятҳо суд метавонад амал ва ё беамалии шахсони дахлдорро ғайриқонунӣ ва беасос ҳисобад ва онҳоро барои бартараф намудани қонунвайронкуниҳо уҳдадор намояд¹⁵⁹.

Суд, судья, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда уҳдадоранд дар доираи ваколати худ шахси ғайриқонунӣ дастгиршуда ё аз озодӣ маҳрумшуда, ё ин ки ғайриқонунӣ дар муассисаҳои тиббӣ ё руҳӣ ё дар ҳабс, ё ҳабси хонагӣ зиёда аз муҳлати дар Кодекс пешбинигардида нигоҳ

¹⁵⁹ Викторова Г.Н. Эффективность обжалования действий (бездействия) и решений следователя во внесудебном и судебном порядке / Г.Н. Викторова // Закон и жизнь. – 2017. – Т. 1. – №2. – С. 54.

дошташударо фавран озод намоянд. Қарори суд, судя дар бораи аз ҳабс озод намудани шахс фавран иҷро карда мешавад¹⁶⁰.

Аз мазмуни моддаи мазкур баръало маълум мегардад, ки принсипи дахлнопазирии шахсият дар баробари дигар принципҳо бо эҳтимолияти бегуноҳӣ низ алоқамандии зич дорад. Ҳамаи унсурҳои моддаи мазкур дар сурати ба инобат гирифтани принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ метавонанд густурда амал намоянд. Масалан ҳам дахлнопазирии шахсият ва ҳам эҳтимолияти бегуноҳӣ шахсро аз ғайриқонунӣ дастгир ва ҳабс намудан эмин нигоҳ медорад. Тавре ибраз доштем, мутобиқи қисми 6-и моддаи 11-и КМҚ ҚТ қарори суд, судя дар бораи аз ҳабс озод намудани шахс фавран иҷро карда мешавад. Мақсад аз фавран озод намудани шахс дар он зоҳир мегардад, ки мабодо дар кирдори шахс гуноҳ вучуд надошта бошад, ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд поймол шудаву шахс ғайриқонунӣ дастгир шуда бошад ё дахлнопазирии ӯ вайрон шуда бошад ва ё муҳимтар аз ин, ҳолатҳое ки бояд исбот карда мешуданд, исбот нагардида бошанд. Дар ин бобат як зумра муҳаққиқони тоҷик аз қабиле И.Х. Бобочонзода, Т.Қ. Қодирзода ва М.Р. Рустамзода қайд менамоянд ки: «Шахс барои кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои бавучудодаи он танҳо дар сурате ҷавоб медиҳад, ки агар гуноҳи ӯ исбот шуда бошад. Агар гуноҳи ӯ исбот нагардад, пас шахс барои кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои он ҷавобгар нест»¹⁶¹. Аз мазмуни моддаи 15-и КМҚ ҚТ бармеояд, ки то замоне ки гунаҳгории шахс муайян карда нашавад ва ҳукми суд ба қувваи қонунӣ надарояд, шахс шаҳрванди комилҳукуқи кишвар маҳсуб мешавад. Мутобиқи принсипи дахлнопазирии шахсият низ шахсро, ки нисбатан чораи пешгирии дар ҳабс нигоҳ доштан татбиқ шудааст, инчунин шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят ҳамчун гумонбар дастгир шудааст, бояд дар ҷойҳое нигоҳ дошта шавад, ки шароиташон барои ҳаёт ва саломатӣ хавф надошта бошад. Меъёри мазкурро метавон ҳамчун давоми мантиқии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳисобид.

¹⁶⁰ Кодекси мувофиқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

¹⁶¹ Ниг.: Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ., Рустамзода М.Р. Ҳукуқи ҷиноятӣ: Ҷиноят ва ҷазо (дар саволу ҷавобҳо). Дар ду қисм. Қисми якум. Ҷиноят. Васоити илмию амалӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – С. 39.

Яъне ханӯз маълум нест, ки нисбат ба шахс ҳукми сафедкунанда бароварда мешавад ва ё ҳукми айбдоркунанда. Бинобар ин ба шахс бояд хангоми дастгирнамоӣ ва ё ба ҳабс гирифтани шароити хубу мусоид фароҳам оварда шавад.

Алоқамандии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принсипи ҳифзи ҳуқуку озодиҳои шахс хангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ

Дар моддаи 5-и Конституцияи ҚТ зикр мегардад, ки инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии буда, ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд ва ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Мутобиқи қисми 1-и моддаи 12-и КМҚ ҚТ бошад суд, судя, прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда вазифадоранд ҳуқуку озодиҳои шахсро, ки дар муҳофизати судии ҷиноятӣ иштирок мекунанд, ҳимоя намуда, ҷиҳати татбиқи онҳо шароит фароҳам оваранд, барои қонун намудани талаботи қонунии субъектони муҳофизати судӣ сари вақт чораҳо андешанд.

Дарвоқеъ, мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд уҳдадоранд, ки ҳуқуку озодиҳои шахсро ҳимоя намуда, барои татбиқи онҳо шароит фароҳам биёранд, вале аз тарафи дигар иштирокчиёни муҳофизати судӣ низ дар навбати худ уҳдадоранд, ки тамоми талаботи қонунгузории муҳофизати ҷиноятиро ба таври зарурӣ риоя ва иҷро намоянд. Зеро, вайрон намудани ва иҷро накардани уҳдадорихои бар зиммадоштаи онҳо метавонад ба самаранокии кори тафтишоти пешакӣ ва суд таъсири манфӣ гузорад, ки ин чораҳои пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва муҳофизати ҷиноятиро халалдор месозад.

Алоқамандии принсипи ҳифзи ҳуқуку озодиҳои шахс хангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ бо эҳтимолияти бегуноҳӣ бисёр назаррас аст. Чунки ҳифзи ҳуқуку озодиҳои шахс дар рафти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бо ташаббус ва амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба иҷро мерасад. Ҳамчунин дар қисми 5-уми моддаи 12-и КМҚ ҚТ қайд мегардад, ки ҳеҷ кас уҳдадор нест ба муқобили худ, ҳешовандони наздик, ки доираи онҳоро Кодекс муайян кардааст, нишондод диҳад. Моҳияти меъёри мазкурро дар қисми 3-и моддаи 15-и КМҚ ҚТ, ки эҳтимолияти бегуноҳиро ташкил

медихад, дидан мумкин аст. Мутобиқи он гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ухдадор нестанд, ки бегуноҳии худро исбот намоянд¹⁶². Ба андешаи Т.Н.И. Нгуен: «субъекти асосие, ки исботкуниро ба ухда дорад, ин муфаттиш аст»¹⁶³. Аз тарафи судшаванда эътироф намудани гуноҳи худ, агар он бо маҷмуи дигар далелҳои аз рӯи парванда ҷамъовардашуда ва дар мувофиқи судӣ таҳқиқгардида тасдиқ нагардида бошад, барои қабул намудани ҳукми айбдоркунанда асос шуда наметавонад¹⁶⁴.

Тавре ибраз доштем, эҳтимолияти бегуноҳӣ то замоне ки ҳукми суд қувваи қонунӣ нагирад, шахсро бегуноҳ ва шахрванди комилҳуқуқи кишвар ҳисобида, риоя ва иҷроиши ҳифзи ҳуқуку озодиҳои ӯро дар кадом мавриде набошад, зарур мешуморад.

Бинобар ин, қисми 2-и моддаи 12-и Кодекс муқаррар менамояд, ки товони зараре, ки ба шахс ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар натиҷаи риоя накардани ҳуқуку озодиҳои ӯ расонида шудааст, бояд тибқи муқаррароти қонунгузори ҚТ рӯёнида шавад. З.Х. Искандаров менависад, ки: «Ҳарчанд инсон ва шахрванд дар мувофиқи ҷиноятӣ метавонад ҳамчун гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида, тарҷумон ва мутахассис баромад намояд, вале аз рӯи қоидаи умумӣ, ӯ пеш аз ҳама мавқеи конституционии худро ҳамчун инсон ва шахрванд маҳфуз нигоҳ медорад»¹⁶⁵.

Ҳамаи ин гуфтаҳо маҳз аз рӯи мазмун ва муҳтавои принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бармеояд, ки нисбат ба ҳама принципҳои мувофиавии ҷиноятӣ, аз ҷумла ба принципи ҳифзи ҳуқуку озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ паҳн мегардад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи дахлнопазирии манзил

¹⁶² Ниг.: Собиров М.Ш. Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи ҳифзи ҳуқуку озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ / М.Ш. Собиров // Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (1-2-юми декабри соли 2023) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Ғафурзода А.Д. ва номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қодирзода Д.С. – Душанбе: Аршан, 2023. – С. 281.

¹⁶³ Нгуен Т.Н.И. Бремя доказывания в уголовно-процессуальном праве Социалистической Республики Вьетнам / Т.Н.И. Нгуен // Вестник Московского университета МВД России. – 2018. – №3. – С. 150.

¹⁶⁴ Ниг.: Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – июл-сентябр 2014. – №3. – С. 110.

¹⁶⁵ Искандаров З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – С. 23.

Чуноне қайд намудем, ба андешаи баъзе олимон амали бархе принципҳои мурофияи ҷиноятӣ аз қабили дахлнопазирии шахсият, дахлнопазирии манзил ва ғайра бешак аз амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ муайян карда мешавад. Ҳарчанд ба андешаи мо бартарӣ ба ягон принцип бояд дода нашавад, вале бо итминони комил метавон гуфт, ки принципҳои мурофияи ҷиноятӣ бе алоқамандӣ бо принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ вучуд дошта наметавонанд. Масалан, дар моддаи 13-и КМҚ ҚТ дарҷ мегардад, ки манзили шахс дахлнопазир аст ва ворид шудан ба манзил бе ризои шахсони маскуни он манъ аст. Азназаргузаронӣ, кофтукови манзил ва дарёфт кардан низ бо тартиби муқаррарнамудаи КМҚ ҚТ амалӣ карда мешаванд. Алоқамандии принципҳои зикргардида дар он ифода меёбад, ки шахс така ба эҳтимолияти бегуноҳии худ намуда, намегузорад азназаргузаронӣ, кофтукови манзил, дарёфт кардан ва ё чизи дигар нисбати ӯ раво дониста шавад, то замоне, ки қонуни мурофияи ҷиноятӣ ба ин иҷозат надихад. Дарвоқеъ бояд чунин бошад! Эҳтимолияти бегуноҳии шахс қабл аз ҳама тавассути Конститутсияи ҚТ ба шахс кафолат дода шудааст. Бинобар ин ҳам худи шахс ва ҳам манзили шахс дахлнопазир аст ва ҳар шахс метавонад така ба ин меъёри Конститутсияи ҚТ намуда, бегуноҳии худро исбот намояд ва нагузорад, ки ба манзили ӯ бе иҷозати маскуни ӯ ворид шаванд. Ин гуфтаҳо дарак аз он медиҳанд, ки ҳанӯз муайян нест, ки аз манзили шахс ҳангоми кофтуков чизе ёфт мегардад ё на. Агар бе иҷозати маскуни он худсарона дахлнопазирии манзил вайрон карда шавад, пас принципи эҳтимолияти бегуноҳии шахс низ вайрон карда мешавад, ки ин ба вайроншавии дигар принципҳои мурофияи ҷиноятӣ бурда мерасонад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот, сирри шахсӣ ва оилавӣ

Яке аз масъалаҳои асосӣ ва муҳиме, ки аз ҷониби давлат таъмини ҳимояи он ҳамаҷониба кафолат дода шудааст, маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот, сирри шахсӣ ва оилавӣ мебошад. Мутобиқи моддаи 14-и КМҚ ҚТ сирри шахсӣ ва оилавино қонун ҳифз

мекунад. Ҳар шахс ба сирри амонат ва пасандоз, мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот ва дигар ахборот ҳуқуқ дорад. Маҳдуд кардани ин ҳуқуқҳо дар рафти муурофияи ҷинояти танҳо бо қарори суд дар ҳолатҳо ва тартибе, ки қонунгузори бевосита муқаррар кардааст, мумкин мебошад. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи мазкур низ дар алоқамандии зич ва ногустастанӣ қарор дорад. Тавре ибраз доштем, сирри шахсӣ ва оилавино қонун ҳифз намуда, ҳифзи сирри амонат ва пасандоз, мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот ва дигар ахборот ба ҳар шахс кафолат дода шудааст ва маҳдуд намудани онҳо бе қарори суд мумкин нест. Дар муурофияи ҷинояти парвандаҳое, ки дорои сирри оилавӣ мебошанд, онҳо пӯшида гузаронида мешаванд, то ки аз сирри оилавии шахс дигарон бохабар набошанд. Инчунин, гуш ва сабт кардани суҳбатҳои телефонӣ иҷозат дода намешавад. Ҳамаи ин ба хогири беҳатарӣ ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои шахс аст, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Маҳфуз нигоҳ доштани меъери моддаи мазкур низ аз эҳтимолияти бегуноҳии шахс маншаъ мегирад. Зеро, ҳифзи ҳам сирри шахсӣ ва оилавӣ ва ҳам сирри амонат ва пасандоз, мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот ва дигар ахборот танҳо ба хогири он аст, ки ҳанӯз шахс гунаҳгор нест ва мумкин аст дар муурофияи судӣ ӯ сафед карда шавад. Бино ба ин борҳо таъкид сохтем, ки ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад. То замоне ки ҳукми суд набарояд, давлат уҳдадор аст, ҳифзи тамоми ҳуқуқи манфиатҳои шахсро кафолат диҳад.

Бояд тазақкур дод, ки ҳар шахс метавонад аз муқаррароти моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ истифода барад, зеро ин меъери Конститутсия новобаста аз ҷиноят будани кирдор ба ҳар кас кафолат дода шудааст.

Ҳамин тариқ, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот, сирри шахсӣ ва оилавӣ низ дар алоқамандӣ буда, мақсади ҳардуи онҳо ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ба ҳисоб меравад. Вале бояд ибраз дошт, ки агар амали пурраи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ вайрон карда шавад, пас

бидуни шак амалишавии принципи махрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот, сирри шахсӣ ва оилавӣ низ аз байн меравад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи баробарӣ дар назди қонун ва суд

Мутобиқи муқаррароти моддаи 17-и Конститутсияи ҚТ ва моддаи 16-и КМҚ ҚТ ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро қафолат медиҳад.

Мазмуни моддаҳои мазкур дар он ифода меёбад, ки ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам дар давраи муҳокимаи судӣ ба ҳеч кас бартарӣ ва ё имтиёз дода намешавад. Вобаста ба принципи баробарӣ дар назди қонун ва суд дар китоби дарсии «Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ» зери таҳрири Н.А. Қудратов фарқиятгузорӣ шуда, зикр мешавад, ки баробарии ҳама дар назди қонун маънои онро дорад, ки ҳангоми гузаронидани мурофиа оид ба парвандаи ҷиноятӣ қонуни ҷиноятӣ ва қонуни мурофиавии ҷиноятӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои ҳама як ҳел татбиқ карда шавад. Баробарии ҳама дар назди суд бошад талаб менамояд, ки ҳангоми дида баромадани парвандаи ҷиноятӣ суд вазифадор аст, ки ҳуқуқи шаҳрвандони дар мурофиаи судӣ иштирокдоштаро риоя намояд ва ӯ ҳуқуқ надорад, ки барои касе имтиёз ва маҳдудиятҳои дар қонун пешбининашударо татбиқ намояд¹⁶⁶. Ҳар кас новобаста аз мавқеи мурофиавии худ баробар аст. Дар як тавозун нигоҳ доштани мавқеи гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва ҷабрдида тавассути принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба роҳ монда мешавад. Зеро мутобиқи принципи мазкур агар баробарии яке аз тарафҳо вайрон карда шавад ва ё ба яке аз тарафҳо бартарӣ гузошта шавад, бевосита амали ҳамаҷонибаи он аз байн меравад. Риоя ва иҷроиши масъалаи мазкур то ҳаде зарур аст, ки ҳатто то лаҳзаи қувваи қонунӣ гирифтани ҳукми суд муносибатро бо ҳарду тараф якзайл тақозо менамояд. Гузашта аз ин, дар

¹⁶⁶ Ниг.: Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Қудратов. – Душанбе, 2016. – С. 61.

давраи муҳокимаи судӣ ҳарду принципҳо якҷоя амал намуда, аз судя талаб менамоянд, ки чи тавре ба тарафи ҷабрдида назар карда мешавад ба тарафи судшаванда низ ҳамон тавр назар карда шавад. Дар сурати ғайр ҳам принципи баробарӣ дар назди қонун ва суд ва ҳам принципи эҳтимолияти бегуноҳии шахс вайрон карда мешавад ва дар натиҷа принципи ба амал баровардани адолати судӣ низ аз байн меравад, ки ин ба ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум гардидани шахс бурда мерасонад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи мустақилияти судҳо

Яке аз принципҳои асосӣ ва муҳимми дигаре, ки бевосита дар ҳамбастагӣ бо принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ фаъолият менамояд, принципи мустақилияти судҳо ба ҳисоб меравад. Мутобиқи моддаи 17-и КМҚ ҚТ судҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Даҳолат ба фаъолияти судҳо манъ аст. Танҳо суди мустақил метавонад ҳуқуқу манфиатҳои шахрвандонро ҳимоя намуда, баробарии иштирокчиёни муҳофизатро таъмин намояд. Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи мазкур низ дар мустақил будани судҳо аст, зеро агар суд мустақил набошад мумкин аст адолати судӣ ҳалалдор карда шавад, ки ин эҳтимоли ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум гардидани шахсро ба миён меорад ва ин муқаррароти моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ ва моддаи 15-и КМҚ ҚТ-ро ба пуррагӣ вайрон мекунад. Чунки, тавре иброз доштем, меъёрҳои моддаҳои мазкур тақозо менамоянд, ки ҳеҷ касро, то замоне ки ҳуқуқи суд набарояд, гунаҳгор эълон намудан мумкин нест. Ҳуқуқи одилона ва дурусти суд танҳо дар сурати мустақил будани судҳо ва даҳолат накардани ҳеҷ як ниҳоди давлатӣ ба фаъолияти ӯ бароварда мешавад. Агар мустақилияти суд аз байн равад, эҳтимолияти бегуноҳии шахс низ дар ҳамон лаҳза аз байн меравад. Аз ин лиҳоз, дар моддаи 10-и Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон ва моддаи 14-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ мазмунан дарҷ мегардад, ки ҳар як шахс дар назди суд баробар буда, ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди мустақил баррасӣ намояд.

Бинобар ин, дар ҳама маврид ва бидуни ҳеч як даҳолате, ки метавонад ба амалишавии дигар принципҳо ва дар маҷмӯъ ба ҳама давраҳои муурофияи ҷиноятӣ таъсири манфӣ расонад, мустақилияти суд бояд нигоҳ дошта шавад, то ки эҳтимолияти бегуноҳӣ ва адолати судӣ ҳамаҷониба мустаҷоб гардонида шавад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки принципҳои зикргардида бо ҳам тавъаманд. Яъне, агар суд дар фаъолияти худ мустақил набошад ва ё парвандаи шахсро суди босалоҳият, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст одилона аз рӯйи муқаррароти қонун баррасӣ нанамояд, пас бе тардид принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ аз байн меравад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи забони муурофияи судии ҷиноятӣ

Муурофияи судии ҷиноятӣ бо забони давлатӣ гузаронида мешавад. Иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ, ки забони муурофияро намедонанд, ҳуқуқи ба забони модаринашон ё забони дигаре, ки онро медонанд, арз кардан, нишондод додан, изҳори дархост кардан, шинос шудан бо маводи парвандаро дошта, бо тартиби муайяннамудаи Кодекс ба онҳо хизматрасонии тарҷумон таъмин карда мешавад ё муурофияи судии ҷиноятӣ бо забони аксарияти аҳолии маҳал гузаронида мешавад зикр мешавад дар моддаи 18-и КМЧ ҚТ.

Н.А. Абдуллоев ва П.С. Абдуллоев зикр менамоянд, ки «забон дар муурофияи ҷиноятӣ нақши калон мебозад»¹⁶⁷, ки бешак дуруст аст. Ин маънои онро дорад, ки принципи забони муурофияи судии ҷиноятӣ ба шахс имкон медиҳад, ки дар рафти тафтишоти пешакӣ ва тафтишоти судӣ аз забони модарии худ озодона истифода кунанд. Вале дар баъзе ҳолатҳо вобаста ба муайян намудани тарҷумон ба шахсоне, ки забони муурофияи судии ҷиноятиро намедонанд, мушкилот ба миён омадааст. Дарвоқеъ, тарҷумаи дуруст ва ҳамаҷониба барои кори самараноки парванда ва пешбурди

¹⁶⁷ Абдуллоев Н.А., Абдуллоев П.С. Язык уголовного судопроизводства: сравнительно-правовой анализ / Н.А. Абдуллоев, П.С. Абдуллоев // Фишурдаи маърузаҳои илмӣ конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони кафедраи ҳуқуқӣ судӣ ва назорати прокурории факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба 25 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.04.2016) / Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Нашр, 2016. – С. 23.

мурофияи судии ҷиноятӣ кумак мерасонад. Дар сурати нодуруст тарҷума намудани маводи парванда ва ё дигар ҳуҷҷатҳои мурофиявӣ, ки аз ҷониби тарафи айбдоркунанда ва ҷимоя пешниҳод гардидаанд ба кори дурусти мурофия халали ҷиддӣ эҷод гардида, амалишавии дигар принципҳо, аз ҷумла эҳтимолияти бегуноҳиро низ ба садади нобудӣ мебарад.

Бинобар ин, барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ ва ғаъолона ҷимоя намудани онҳо дар мурофия шахс бояд забони мурофияи судиро донанд, ки ба ӯ имкон диҳад дар рафти мурофия аз пешбурди он бохабар гашта, ҳамчунин талаботи ба ӯ гузошташударо фаҳмад ва ё аз хизмати тарҷумон истифода барад, то ки ҳеҷ мушкилие ба бегуноҳии ӯ халал эҷод наамояд.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи ошкоро будани муҳокимаи судӣ

Яке аз принципҳои дигари муҳим ва зарурие, ки дар амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ нақши муассир дорад, ошкоро будани муҳокимаи судӣ аст. Ба андешаи бештари олимони эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо дар сурати гузаронидани муҳокимаи ошкорои судӣ ҳамаҷониба таъмин карда мешавад. Моддаи 19-и КМЧ ҚТ зикр менамояд, ки парвандаи ҷиноятӣ дар суд ба таври ошкоро муҳокима карда мешавад. Ошкоро будани муҳокимаи судӣ маънои онро дорад, ки дар маҷлиси судӣ дилхоҳ шаҳрвандон метавонанд иштирок намоянд. Ҳамчунин аз натиҷаи он дигар ниҳодҳои дахлдор низ бояд ҳуқуқи дастрасӣ дошта бошад. Дар ин хусус дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи ошкоро будани муҳокимаи судӣ ва ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот оид ба ғаъолияти судҳо» зикр мешавад, ки: «суд, судяҳо баҳри риояи принципи ошкоро будани муҳокимаи судӣ ва таъмини ҳуқуқи дастрасии шаҳрвандон, ташкилоту муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, воситаҳои ахбори омма ба иттилоот оид ба ғаъолияти судҳо бояд тамоми шароитҳои заруриро фароҳам оваранд»¹⁶⁸. Яъне, муҳокимаи ошкорои судӣ дар ҳузури тарафҳо, ки онҳо метавонанд ҳама

¹⁶⁸ Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – июл-сентябр 2014. – №3. – С. 127.

хуччатҳову далелҳои ҷойдоштаро озодона пешниҳод намудаву аз бегуноҳии худ ҳимоя намоянд ва ҳамчунин дар асоси он баҳсу мунозира намоянд, гузаронида мешавад. Е.А. Артамонова ибраз медорад, ки «айбдоршаванда ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ҷиноятии ӯ ба таври ошкоро гузарад. Агар талаботи принсипи мазкур вайрон карда шавад, пас ӯ метавонад талаб намояд, ки муҳокимаи судӣ ошкоро гузаронида шавад, агар ки суд тартиби ба таври пӯшида гузаронидани муурофиаро пешбинӣ накарда бошад»¹⁶⁹.

Дар қисми 2-и моддаи 19-и КМЧ ҚТ аз муҳокимаи пӯшидаи судӣ суҳан меравад. Яъне вобаста ба ҳолатҳое, ки дар моддаи 273-и КМЧ ҚТ муайян гардидаанд, муҳокимаи судӣ метавонад пӯшида гузаронида шавад. Ҳарчанд пӯшида гузаронидани муҳокимаи судӣ ба андешаи мо аз як ҷониб аз ҳимоя намудани ҳуқуқи озодиҳои иштирокчиён шаҳодат медиҳад, вале ба андешаи Ф.Г. Шахкелдов муҳокимаи пӯшидаи судӣ ин душмани эҳтимолияти бегуноҳӣ аст. Ба андешаи ӯ ошкоро будани муҳокимаи судӣ беҳтарин шакли баамалбарории адолати судӣ ба ҳисоб меравад¹⁷⁰.

Дарвоқеъ, ҷое ки муҳокима ошкоро аст, он ҷо баҳсу мунозира аст, нишондоди тарафҳо шунида мешаванд, дилхоҳ нафаре, ки синну соли ӯ аз 16 боло аст, метавонад иштирок намояд, тамоми ҳолатҳои кор ба ҳамагон фаҳмонида шуда, санчиши хуччатҳо ҳамаҷониба, пурра ва холисона ба роҳ монда мешавад ва дар натиҷа эҳтимолияти бегуноҳии шахс ба таври мукамал метавонад риоя карда шавад. Вале ин маънои онро надорад, ки агар муҳокима пӯшида гузаронида шавад, эҳтимолияти бегуноҳӣ аз байн меравад. Ин аз самаранокии кори дурусти тафтишоти пешакиву судӣ вобастагӣ дорад. Яъне, дар муҳокимаи ошкорои судӣ низ мумкин аст принсипҳо вайрон шуда, ҳолатҳои кор ба таври дахлдор риоя карда нашаванд ва шахс аз озодӣ маҳрум карда шавад. Бинобар ин, ҳам муҳокимаи ошкорои судӣ ва ҳам муҳокимаи пӯшидаи он бояд ба амали принсипи

¹⁶⁹ Артамонова Е.А. Общая характеристика взаимосвязи волеизъявления обвиняемого и уголовно-процессуальных принципов / Е.А. Артамонова // Вестник Воронежского института МВД России. – 2019. – №3. – С. 169.

¹⁷⁰ Ниг.: Шахкелдов Ф.Г. Концептуальные аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе: генезис и тенденции совершенствования: дис. ... д-ра юрид. наук. – Майкоп, 2006. – С. 251.

эҳтимолияти бегуноҳӣ монеа эҷод накунад, зеро принципи мазкур бе амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ вучуд дошта наметавонад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи мубоҳиса ва баробарии тарафҳо

Ҳақиқат танҳо ҳангоми мубоҳиса муайян карда мешавад. Мубоҳисае, ки дар он ҳар кас ба таври худ вобаста ба мухталиф масъалае фикру андешаҳои худро мегузорад, қайд менамояд Д. Владимир¹⁷¹. Бешак чунин аст! Шуруъ аз замони қадим ва ё аз замони шаклгирии навъҳои муурофия то инҷониб ин масъала дар сарғаҳи ақли инсонӣ қарор дошт. Ҳар муурофияи судие, ки мегузашт, агар дар он баҳс дида мешуд, онро мубоҳисаи тарафҳо меномиданд. Меъёри мазкур имрӯз дар моддаи 20-и КМҚ ҚТ оварда шудааст. Мутобиқи қисми 1-и моддаи мазкур муурофияи судии ҷиноятӣ ба тарзи мубоҳиса ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад. Бояд зикр намуд, ки ҳақиқат танҳо дар сурати баробарии тарафҳо муайян карда мешавад. Баробарие, ки дар он бартарӣ ва ё имтиёз на ба тарафи айбдоркунӣ ва на ба тарафи ғимоя гузошта нашавад. А. М. Нестерова менависад, ки: «риояи принципи мубоҳисавӣ дар муурофияи ҷиноятӣ бояд мавҷудияти баҳсро таъмин намуда, дар ниҳояти қор ҳақиқатро муқаррар созад»¹⁷². Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ маҳз ҳамин мубоҳисаи тарафҳо ва баробариро миёни иштирокчиён муҳайё месозад. Агар дар ҷараёни маҷлиси судӣ муносибати дурушт ва ё нигоҳи ишоракунанда ба гунаҳгории судшаванда раво дониста шавад, ҳарду принцип вайрон мегардад. Ҳатто киноя задан ба шахс низ боиси поймолшавии ҳуқуқи инсон ва принципҳои зикргардида мебошад. Ш.Ҷ. Содиков зикр менамояд, ки: «дар замоне ки мустиқилияти судҳо ба назар мерасад, бояд ҳеҷ як тарафе нисбат ба тарафи дигар бартарӣ надошта бошад, вале замоне ки мустиқилияти судҳо аз байн бурда шавад, баробарии тарафҳо низ аз байн меравад, ки ин ҳолат метавонад ба муурофияи одилона ва

¹⁷¹ Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – Т. 4. – С. 459.

¹⁷² Нестерова А.М. Состязательность сторон как принцип уголовного судопроизводства в РФ / А.М. Нестерова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2017. – №7-2. – С. 50.

мубоҳисавӣ будани он халали қиддӣ эҷод менамояд»¹⁷³. Дар ҳали ин масъала нақши суд бағоят бузург аст. Зеро, суд мақомоти таъқиби қиноятӣ нест ва тарафи айбдоркунанда ва ҷимояро қонибдорӣ намекунад. Баръакс, бояд барои амалӣ намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихои мурофиавии тарафҳо ва инчунин қонунӣ будани ҳаракатҳои мурофиавӣ шароит муҳайё намояд. Ҳамчунин, иштирокчиёни мурофиаи қиноятӣ бояд донанд, ки ҳам тарафи айбдоркунанда ва ҳам тарафи ҷимоя дар мурофиаи судии қиноятӣ баробарҳуқуқанд ва барои ҷимояи мавқеи худ имкониятҳои баробар доранд.

Хотирнишон бояд сохт, ки ҳангоми мубоҳиса ҳанӯз бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс муайян карда намешавад. Масалан, тарафи ҷимоя метавонад ҳар айбҳои эълоншуда ва ҳама гуна ҳаракатҳои ба айбдории шахс ишоракунандаро аз қониби тарафи айбдоркунанда бо факту далелҳои ба дастовардашуда рад намуда, мавқеи худро ба бегуноҳӣ муайян намоянд. Яъне мубоҳиса ва баробарии тарафҳо танҳо василаи тадричан муайян намудани ҳақиқат аст, ки тавассути риояи ҳамаҷонибаи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба роҳ монда мешавад. Вале ин барои муайян намудани бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс асоси воқеӣ шуда наметавонад, вале барои иҷобати он метавонад кумак расонад. Ягона мақомоте, ки бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахсро дар содир намудани қиноят муайян мекунад, ин мақомоти суд аст, ки ҳама ҳолатҳоро омӯхта аз рӯи ақидаву эътимоди ботинии худаш ҳукм мебарорад. Яке аз омилҳои дигаре, ки принципи эҳтимолияти бегуноҳиро бо мубоҳиса ва баробарии тарафҳо мепайвандад, дар он дида мешавад, ки принципи мазкур низ ба монанди эҳтимолияти бегуноҳӣ, агар зарурат пеш ояд, дар ҳама давраҳои мурофиаи қиноятӣ дида мешавад. Ба андешаи О.Б. Виноградова ва С.П. Портянкина яке аз нишонаҳои муҳими давлатҳои демократӣ ва ҳуқуқбунёд ин таъмин намудани принципи мубоҳисавӣ дар ҳар навъи мурофиаи судӣ аст¹⁷⁴.

¹⁷³ Содиков Ш.Дж. Проблемы несоблюдения равноправия участников уголовного процесса / Ш.Дж. Содиков // Образование и право. – 2018. – №12. – С. 165-166.

¹⁷⁴ Ниг.: Виноградова О.Б., Портянкина С.П. Реализация принципа состязательности в уголовном судопроизводстве / О.Б. Виноградова, С.П. Портянкина // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского Юридические науки. – 2020. – Т. 5. – №2 (73). – С. 264.

Ҳамин тариқ, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ва принципи мубоҳиса ва баробарии тарафҳо бо ҳамдигар дар алоқамандии ногузастанӣ қарор дошта, яке бе дигаре вучуд дошта наметавонад. Масалан агар принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳанӯз дар лаҳзаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ва ё давраи эълони айб вайрон шуда бошад, пас бешак маълум мегардад, ки принципи мубоҳиса ва баробарии тарафҳо ба таври дахлдор ба роҳ монда намешавад, ки ин метавонад ба рафти тамоми давраҳои муҳофизати ҷиноятӣ таъсири манфии худро гузорад. Зеро баҳсу мунозираи тарафҳо танҳо дар сурати амалишавии пурраи дигар принципҳо, аз ҷумла эҳтимолияти бегуноҳӣ метавонад ҷой дошта бошад. Дар ин хусус А. Тушев низ оқилона зикр менамояд, ки «моҳияти принципи мубоҳисавӣ дар он зоҳир мешавад, ки аз ҷониби субъектони муайяни муҳофизати ҷиноятӣ амале анҷом дода шавад, ки хусусияти мубоҳисавӣ дошта бошад»¹⁷⁵.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи ҳолатҳои кор

Принципи мазкур бо принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар баробарии алоқамандӣ ҳамчунин монандии зиёд дорад. Яке аз махсусияти ин принцип дар он зоҳир мегардад, ки ба монанди принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар амалишавии ҳама принципҳо дида мешавад. Яъне бе амалишавии принципи мазкур амали дигар принципҳо аз байн меравад. Принципи мазкур тақозо менамояд, ки дар дилхоҳ давраҳои муҳофизати ҷиноятӣ ҳолатҳои кор ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона санҷида шаванд. Муқаррароти моддаи 14-и КМҶ ҚТ далели ин гуфтаҳост. Дар қисми 1-и моддаи 14 қайд мегардад, ки прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда вазифадоранд, ки барои ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона тафтиш кардани ҳолатҳои кор тамоми ҷораҳои пешбининамудаи қонунро андешанд, ҳолатҳои ошкоркунанда, сафедкунанда, вазнинкунанда, сабуқкунанда ва ҷавобгарии айбдоршавандаро муайян намоянд. Монандии дигари принципи мазкур бо эҳтимолияти бегуноҳӣ дар он аст, ки ҳарду принципҳо вазифаи исботи айбро аз зиммаи айбдоршаванда

¹⁷⁵ Тушев А. Роль прокурора в реализации состязательности / А. Тушев // Российская юстиция. – 2003. – №4. – С. 33.

дур намудаанд, ки ин ба баҳои объективӣ додани далелҳо ва ҳаракатҳои муурофиявӣ ҳам дар тафтишоти пешакӣ ва ҳам дар тафтишоти судӣ мусоидат менамояд. Гузашта аз, ин ҳарду принцип талаб менамояд, ки тамоми ҳолатҳои кор ба таври дахлдор санҷида шаванд, то ки шахс ғайриқонунӣ дастгир ва ё ба ҳабс кашида нашавад. Дар қисми 5-уми моддаи 14-и КМЧ ҚТ зикр мегардад, ки суд, судя ҳолисӣ ва бегаразиро риоя намуда, дар таҳқиқи пурраи ҳолатҳои парванда барои амалӣ намудани ҳуқуқи тарафҳо шароити зарурӣ фароҳам меоварад. Меъёри мазкур низ аз мазмуни принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бармеояд ва иҷроиши он ҳангоми ба инобат гирифтани эҳтимолияти бегуноҳии шахс ба роҳ монда мешавад. Мақсад ва моҳияти ҳам принципи тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи ҳолатҳои кор ва ҳам принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ба ҳисоб рафта, намегузоранд, ки шахс бе тафтиши ҳамаҷонибаи ҳолатҳои вазнинкунанда, сафедкунанда, айбдоркунанда, сафедкунанда ва дигар ҳолатҳои шахс аз озодӣ маҳрум карда шавад.

Алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи таъмини ҳуқуқи ҳимоя ба гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда

Тавре маълум мегардад, эҳтимолияти бегуноҳӣ бо дигар принципҳои муурофияи ҷиноятӣ ба таври фарроҳ дар алоқамандӣ буда, якдигарро пурра менамоянд. Алоқамандии он бо принципи таъмини ҳуқуқи ҳимоя ба гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда низ ба монанди принципҳои қаблан баррасӣ шудааст. Муқаррароте, ки аз моддаи 22-и КМЧ ҚТ бармеояд, ба таври комил ба эҳтимолияти бегуноҳӣ рабт дорад, зеро маҳз тавассути эҳтимолияти бегуноҳӣ, ҳуқуқи ҳимоя ба гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда таъмин карда мешавад.

Мутобиқи қ.1-и моддаи 22-и КМЧ ҚТ ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шуданаш метавонад аз ёрии ҳимоятгар истифода кунад. Ин истифодабариро маҳз принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ таъмин месозад, чунки принципи мазкур тавре иброз доштем, ҳанӯз аз лаҳзаи дастгир шудан оғоз мегардад ва ҳамон лаҳза ба шахс ҳуқуқ медиҳад то аз доштани ҳимоятгар истифода намояд. Гумонбаршуда, айбдоршаванда, ва судшаванда ҳуқуқ доранд барои

ҳимояи худ аз айбдоркунӣ ҳуқуқҳояшонро мутобиқи тартиби муқаррарнамудайи кодекс шахсан, инчунин тавассути ҳимоятгар ё намояндаи қонуниашон истифода баранд. Ҳамчунин барои таъмини дуруст ва ҳамаҷонибаи он давлат метавонад ба онҳо ба таври ройгон ҳимоятгар пешниҳод намояд, ки интихоби ӯ, аз хоҳишу иродаи худӣ шахс вобастагӣ дорад.

Принсипи мазкур тибқи муқаррароти қонун ба шахс ҳуқуқи истифодаи ҳама роҳу воситаҳои иҷозатдодаи қонунро, ки метавонад барои исботи бегуноҳиашон нақшгузор бошад медиҳад. Ҳатто шахсро аз уҳдадорӣ исботи гуноҳаш озод менамояд, ки меъёри мазкур дар қ.3-и моддаи 15-и КМҚ ҚТ низ (эҳтимолияти бегуноҳӣ) оварда шудааст. Яъне шахс уҳдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот намояд. Уҳдадорӣ исботи айб бар зиммаи касе ҳаст, ки айбдор мекунад на инкор. Дар фаъолияти мурофиавии худ, суд, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда, наметавонанд, ки ҳуқуқи исбот карданро ба зиммаи айбдоршаванда вогузор намоянд. Мувофиқи қонун айбдоршаванда, бегуноҳ ҳисобида мешавад. Бинобар ин, эҳтимолияти бегуноҳӣ иҷозат намедиҳад, ки мафҳуми айбдоршаванда ва гунаҳгор мутаносиб эътироф карда шаванд¹⁷⁶. Вале имрӯз дар баъзан мавридҳо мақомоти таъқиби ҷиноятӣ меъёрҳои мазкурро ба таври дахлдор риоя ва иҷро наменамоянд, ки ин боиси нигаронист. Ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ масъалаи бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории ӯ, исботи гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят, аломатҳои таркиби ҷиноят, иштироки шахс дар содир намудани ҷиноят, ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно менамоянд, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва якҷанд ҳолатҳои дигарро, ки аз эҳтимолияти бегуноҳии шахс бармеояд ба назар намегиранд. Ҳолатҳои мазкур самаранокӣ ва кори дурусти тафтишоти пешакӣ ва судро коста гардонидани амалишавии принципҳои аз байн мебарад ва дар натиҷа шахс бе таҳлили ҳамаҷониба ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум гардида, нобоварӣ нисбати давлату миллат зиёд мегардад.

¹⁷⁶ Ниг.: Мурофиаи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Р.Р. Юлдошев, Н.А. Нозиров, А.Л. Арипов. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – С. 90.

Махсусияти амалишавии принципи мазкур дар уҳдадории таъмини ин ҳуқуқ аз ҷониби давлат ифода меёбад, ки ба тарафи Ҳимоя, яъне гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда дода мешавад. Дар ҷараёни татбиқномаи ин ҳуқуқҳо он дар якҷоягӣ бо принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ метавонад амалӣ карда шавад. А.С. Мамикин принципи таъмини ҳуқуқ ба Ҳимояи гумонбаршуда ва айбдоршавандаро муҳим шуморида, иброз мекунад, ки: «таъмини ҳуқуқ ба Ҳимояи гумонбаршуда ва айбдоршаванда яке аз принципҳои мувофиқи ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳама давраҳои судӣ амал менамояд»¹⁷⁷.

Ҳуқуқ ба Ҳимояи шахс ин дар амал татбиқ шудани эҳтимолияти бегуноҳӣ аст. Бори аввал ҳуқуқ ба Ҳимоя дар он сурат пайдо мегардад, ки шахс ҳамчун гунаҳгор пиндошта нашудааст ва ҳулосаҳо оид ба гунаҳгории шахс бояд пешакӣ ҳал карда нашаванд. Бояд зикр намуд, ки ҳуқуқ ба Ҳимоя ва адолати судӣ амалӣ карда намешавад, агар принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба таври дахлдор риоя карда нашавад. Воқеан шахс уҳдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот намояд. Ҳатто, агар шахс барои бегуноҳии худро исбот намудан ягон ҷорae наандешад ҳам, ин маънои онро надорад, ки ӯ гунаҳгор аст. Ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад нисбат ба шахс ҳамчун шахси айбдоршаванда муносибат намояд, зеро ягона мақомоте, ки шахсро гунаҳгор меҳисобад ин мақомоти суд аст¹⁷⁸. Манфиатҳои ӯро бевосита эҳтимолияти бегуноҳӣ таъмин менамояд. Ҳамчунин тавассути он Ҳимоятгар дар пешбурди парванда иштирок намуда, яке аз воситаҳои амалишавии ҳуқуқҳои шахс мебошад. Барои шахс қонунӣ ва ё ғайриқонунӣ будани далелҳои бадастовардашуда, ҳангоми гузаронидани амалҳои тафтишотӣ чандон муҳим нест. Масъалаи асосӣ барои шахс бегуноҳии ӯ аст. Бегуноҳие, ки аз эҳтимолияти бегуноҳияш ба вучуд омада, тафаккури мақомоти таъқиби ҷиноятиро низ оид ба гунаҳгорияш дигар менамояд.

¹⁷⁷ Мамыкин А.С. Гарантии обеспечения права на защиту в уголовном судопроизводстве / А.С. Мамыкин // Материалы IV Международной научно-практической конференции. – Москва, 2016. – С. 112.

¹⁷⁸ Ниг.: Собиров М.Ш. Роль презумпции невиновности в обеспечении правосудия / М.Ш. Собиров // Законодательство. – 2022. – №2 (46). – С. 91.

Хотиррасон бояд намуд, ки риояи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ва таъмини ҳуқуқи ҳимоя ба гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда дар якҷоягӣ амалӣ гардидани дигар пинсипҳоро низ ба миён меоранд. Масалан ҳангоми ба таври дахлдор риоя ва иҷро кардани талаботи принсипҳои болозикр амали принсипи мубоҳисавӣ ва баробарии тарафҳо, ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи ҳолатҳои қор ва дигар принсипҳо ба роҳ монда мешавад ва дар маҷмуъ адолати судӣ ба таври мукамал амалӣ мегардад.

Алоқамандии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принсипи ҳуқуқи шикоят намудан аз амал ва қарорҳои муурофиавӣ (озодии шикоят дар муурофияи чиноятӣ)

Ҳуқуқи шикоят намудан аз амал ва қарорҳои муурофиавӣ (озодии шикоят дар муурофияи чиноятӣ) ба иштирокчиёни муурофия, шаҳрвандон, намоёндагони қорхонаю ташкилот ва муассисаҳо, ки ба пешбурди парвандаи чиноятӣ манфиатдоранд, имкон медиҳад, ки мутобиқи тартиб ва муҳлатҳои муқаррарнамудаи Кодекси муурофиавии чиноятӣ аз амал ё қарори суд, судя, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда шикоят кунанд.

Ҳамчунин шахси маҳкумшуда ё сафедкардашуда ҳуқуқ дорад тибқи талаботи муқарраргардида аз нав дида баромадани ҳукмиро аз тарафи суди болоӣ талаб кунад (м.23 КМҚ ҚТ).

Аз рӯйи андешаҳои болозикр ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳам шахси воқеӣ ва ҳам шахси ҳуқуқӣ метавонад дар дилхоҳ давра аз амал ва ё беамалии мақомоти таъқиби чиноятӣ ва суд шикоят оварад, то ки аз бегуноҳӣ ва ҳуқуқи озодиҳои худ, ки тавассути Конститутсия ба ӯ дода шудааст, дифоъ намояд. Яъне, шикоят овардану норозӣ будан аз амал ва қарорҳои муурофиавӣ ва ба таври дахлдор иҷро намудани он аз ҷониби иштирокчиёни муайянгардида, ин аз амалишавии ҳамаҷонибаи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ шаҳодат медиҳад, чунки шахс така ба эҳтимолияти бегуноҳии худ намуда, озодона ва бо боварии комил риоя ва иҷрои ҳуқуқҳои худро талаб менамояд.

Дарвоқеъ, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принципи ҳуқуқи шикоят намудан аз амал ва қарорҳои мурофиавӣ (озодии шикоят дар мурофиаи ҷиноятӣ) дар алоқамандии зич қарор дошта, якдигарро пурра менамоянд.

Шоёни зикр аст, ки дар дилхоҳ парвандаи ҷиноятӣ ва новобаста аз шакли содиршавии ҷиноят принципҳои мурофиаи ҷиноятӣ дар алоқамандӣ бо якдигар фаъолият намуда, яке дигарро пурра мегардонад. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ принципест, ки фаъолияти он аз лаҳзаи дастгир намудани шахс оғоз мегардад ва бидуни он дигар принципҳо фаъолияти босамари худро ба роҳ монда наметавонанд. Яъне, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо ҳар принципи мурофиаи ҷиноятӣ, вобаста ба ҳолати муайян дар алоқамандии зич қарор дошта, амали ҷамаҷонибаи онҳоро кафолат медиҳад ва агар принципи мазкур рад карда шавад, пас бе шакку шубҳа амалишавии пурраи дигар принципҳо низ зери суол мемонад. Бинобар ин, бояд қайд намуд, ки амали кулли принципҳои мурофиаи ҷиноятӣ дар алоқамандӣ бо эҳтимолияти бегуноҳӣ ба роҳ монда мешавад, вале ин аз бартарӣ ва имтиёзи принципи мазкур нисбат ба дигар принципҳо шаҳодат намедиҳад, балки дар якҷоягӣ баҳри иҷро ва таъмини вазифаҳои мурофиаи ҷиноятӣ, ки аз он мустақоб гардидани адолати судӣ муайян карда мешавад, равона гардидаанд. А.В. Агутин чунин ибрози назар менамояд, ки: «принципҳои фаъолияти мурофиавӣ-ҷиноятӣ нахуст амалишавии арзишҳои бунёдии тавассути қонуни ҷиноятӣ ҷимояшаванда ва дувум манфиатҳои қонунии ҷабрдидаро, ки аз ҷиноят зарар дидаанд таъмин менамояд¹⁷⁹. Яъне дар ин ҷо ҳеҷ як принципи муайяне номбар нашудааст, балки низоми принципҳо дар назар дошта шудааст, ки ин аз баробарӣ ва дар ҳамбастагӣ фаъолият намудани принципҳои мурофиавии ҷиноятиро шаҳодат медиҳад. Ҳарчанд, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар алоқамандӣ бо дигар принципҳо фаъолият менамояд, вале бояд иброз дошт, ки ҳангоми ба инобат нагирифтани ин ё он принцип мазмуну моҳияти дигар принцип аз байн меравад. Масалан мутобиқи принципи қонуният он ҷое ки қонунҳо ба таври зарурӣ риоя карда

¹⁷⁹ Ниг.: Агутин А.В. Принципы уголовно-процессуальной деятельности: социокультурные и мировоззренческие основания / А.В. Агутин // Материалы IV Международной научно-практической конференции. – Москва, 2016. – С. 20.

намешаванд, адолати судӣ низ ба назар намерасад. Муҳаққиқи ватанӣ И.Т. Маҳмудов ба он ишора менамояд, ки «дар чараёни гузаронидани амалҳои алоҳидаи тафтишӣ эҳтимолияти даҳлат кардан ба чунин ҳуқуқҳои конституционии шахс аз қабилӣ дахлнопазирии шахс ва манзил, маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, шаъну шараф, озодии мусофират ҷой дорад»¹⁸⁰. Бинобар ин, барои аз байн бурдани ин гуна ҳолатҳо кафолати мурофиавӣ зарур аст, ки онро метавон тавассути амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ таъмин намуд.

Дарвоқеъ, бе амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дигар принципҳо ба таври комил ғайолияти худро ба роҳ монда наметавонанд, вале бояд зикр намуд, ки бе амалишавии дигар принципҳо низ эҳтимолияти бегуноҳӣ мазмуну мундариҷаи худро аз даст медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки принципҳои мурофиавии ҷиноятӣ ҳам дар алоқамандӣ ва ҳам дар вобастагии якдигар қарор доранд. Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар сурати амал накардани як принцип боқимонда принципҳо ҳамчун принципи хушқу ҳолӣ боқӣ мемонанд ва амали онҳо моҳиятан ба анҷом мерасад. А.С. Барабаш ва С.А. Дробышевский ба маврид иброз мекунанд, ки принципҳо ин муҳимтарин танзимгари ғайолияти мурофиавии ҷиноятӣ мебошанд¹⁸¹.

Ба андешаи мо, нақш ва ҷойи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принципҳои мурофиавии ҷиноятӣ хеле калон аст. Ягона принципе ҳаст, ки гунаҳгории шахсро зери гумон гузошта, бегуноҳии ӯро кафолат медиҳад ва пайваста тақозо менамояд, ки гунаҳгории шахс исбот карда шавад ва ё шахс ба пуррагӣ бегуноҳ эълон карда шавад.

¹⁸⁰ Маҳмудов И.Т. Иштироки прокурор дар мурофиавии ҷиноятӣ омили муҳими таъмини қонуният, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва принципи муҳофизати / И.Т. Маҳмудов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллий: заминаҳои рушд ва дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 464.

¹⁸¹ Ниг.: Барабаш А.С., Дробышевский С.А. О специфике принципов уголовного процесса / А.С. Барабаш, С.А. Дробышевский // Правовая политика и правовая жизнь. – 2012. – №2. – С. 67.

Воқеан ҳам, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принципҳои муурофияи ҷиноятӣ нақши калидӣ дошта, дар алоқамандӣ бо дигар принципҳои муурофияи ҷиноятӣ амал менамояд ва баҳри ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳалли одилонаи масъалаҳои баррасишаванда дар суд, кафолати ҳимояи манфиати қонунии иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ ва ҳалли дигар вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ равона гардидааст.

Аз таҳқиқоти зербоби мазкур чунин хулосаҳоро метавон манзур кард:

1) Ба андешаи мо, ҳар як принципҳои муурофияи ҷиноятӣ, мақоми махсуси худро дорад. Авлавият гузоштан ба ин ё он принцип қобили қабул нест.

2) Аз ишораҳои болозикр ба таври комил метавон иброз дошт, ки ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ намудани принципҳо ва якеро ҳамчун принципи асосӣ ва дигареро ҳамчун принципи дуюминдараҷа шуморидан амали ҳамаҷонибаи онҳоро дар давраи тафтишоти пешакӣ ва судӣ коста мегардонад ва ё умуман сарфи назар карда мешаванд.

3) Албатта ба давраи муҳокимаи судӣ нисбат ба дигар давраҳо таваҷҷуҳ бештар аст, зеро дар давраи мазкур масъалаи бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс ҳал карда мешавад, вале мақоми онро ба пуррагӣ аз дигар давраҳо боло доништан қобили пазироиш нест. Давраҳои тосудӣ низ барои муайян намудани осори ҷиноят ва гуноҳи шахс нақши калидӣ доранд. Агар дар дигар давраҳо ҳолатҳои кор ба таври дахлдор ба роҳ мондаву, ҳамаҷониба риоя карда нашаванд, давраи муҳокимаи судӣ мазмуну моҳияти худро аз даст медиҳад.

4) Бе амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ на танҳо як категорияи муайяни принципҳо, балки тамоми низоми принципҳои муурофиявии ҷиноятӣ аҳаммияти худро гум мекунанд. Ҳарчанд, олимони алоқамандии принципи эҳтимолияти бегуноҳиро бо дигар принципҳои муурофиявии ҷиноятӣ ҳар гуна муқаррар намудаанд, вале мо алоқамандии онро бо ҳамаи принципҳои, ки дар боби 2-и КМҚ ҚТ оварда шудаанд, зарур шуморидем, зеро тавре иброз доштем, принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ принципест, ки ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам қисмати тафтишоти

судӣ амал менамояд ва бидуни он амали дигар принципҳо ҷой дошта наметавонад.

5) Бешак, дар дилхоҳ парвандаи ҷиноятӣ ва новобаста аз шакли содиршавии ҷиноят принципҳо дар алоқамандӣ бо якдигар фаъолият намуда, яке дигареро пурра мегардонад. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо ҳар принципи муҳофизаи ҷиноятӣ, вобаста ба ҳолати муайян дар алоқамандии зич қарор дошта, амали ҳамаҷонибаи онҳоро кафолат медиҳад ва агар принципи мазкур рад карда шавад, пас бе шакку шубҳа амалишавии пурраи дигар принципҳо низ зери суол мемонад. Бинобар ин, бояд қайд намуд, ки амали кулли принципҳои муҳофизаи ҷиноятӣ дар алоқамандӣ бо эҳтимолияти бегуноҳӣ ба роҳ монда мешавад, вале тавре иброз доштем ин аз бартарӣ ва авлавияти принципи мазкур нисбат ба дигар принципҳо шаҳодат намедиҳад, балки дар якҷоягӣ баҳри иҷро ва таъмини вазифаҳои муҳофизаи ҷиноятӣ, ки аз он мустақоб гардидани адолати судӣ муайян карда мешавад, равона гардидаанд.

БОБИ 2. ТАЪМИНИ АМАЛӢ НАМУДАНИ ПРИНСИПИ ЭӢТИМОЛИЯТИ БЕГУНОӢӢ ДАР ДАВРАӢОИ АЛОӢИДАИ МУРОФИАИ ӢИНОЯТӢ: МУШКИЛОТ, РОӢУ ВОСИТАӢОИ ӢАЛЛИ ОН ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФ

2.1. Амалишавии принципи эӢтимолияти бегуноӢӢ дар давраи тосудии муурофияи ӢиноятӢ

Тавре аз зербобӢои қаблӢ маълум гардид, амали принципи эӢтимолияти бегуноӢӢ Ӣанӯз аз лаӢзаи дастгир намудани шахс оғоз меёбад. Яъне, то оғози давраи судӢ, дар давраӢои алоӢидаи тосудӢ низ амали он пурра ва ӢамаӢониба ба назар мерасад. Мақомоти таӢқиқ ва тафтиши пешакӢ, ки пешбурди парвандаи Ӣиноятиро ба уӢда доранд, муваззаф гардонида мешаванд, ки фаъолияти худро тибқи муқаррароти КМӢ ӢТ ба роӢ монанд. Масалан, Ӣангоми ошкорнамоии Ӣиноят, пешбурди парвандаи ӢиноятӢ ва ё муайян намудани айби шахс дар содир намудани Ӣиноят, онӢо ногузир бояд ба принципи эӢтимолияти бегуноӢӢ тавачӢуӢи махсус зоӢир намоянд. Зеро, яке аз талаботӢои принципи мазкур маӢз муайян намудани маӢакӢои зерин аст.

Агар ба муӢтавои истилоӢи «тосудӢ» назар андозем, мутобиқи он парвандаи ӢиноятӢ Ӣанӯз дар пешбурди судӢ қарор нашофта, аз Ӣониби мақомоти таӢқиби ӢиноятӢ ба монанди: прокурор, муфаттиш ва таӢқиқбаранда пеш бурда мешавад.

Вале дар давраи мазкур низ бояд Ӣифзи ҳукуку озодиӢои инсон ва шаӢрванд аз Ӣониби прокурор ва дигар субъектони мақомоти таӢқиби ӢиноятӢ риоя гардида, аз Ӣар гуна таӢовузӢои ғайриқонуниву маӢкумкунӣҳои беасос эмин нигоӢ дошта шавад. З.Ӣ. Искандаров менависад, ки прокуратура Ӣамчун мақомоти давлатӢ ба гурӯӢи институти давлатии Ӣимояи ғайрисудии ҳукуки инсон шомил буда дар Ӣодаи Ӣимояи ҳукуки инсон ва таъмини қонуният дар кишвар саӢми назаррас дорад¹⁸².

¹⁸² Ниг.: Искандаров З.Ӣ. Ӣукуки инсон ва механизми миллии Ӣимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2007. – С. 122-125.

Аз КМЧ ҚТ ба мо маълум аст, ки давраи тосудии мурофияи ҷиноятӣ ду давраро дар бар мегирад.

1. Давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ;

2. Давраи тафтишоти пешакӣ.

Мутобиқи моддаи 140-и КМЧ ҚТ давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ тибқи асосҳои зерин оғоз карда мешавад:

– ариза дар бораи ҷиноят;

– ҳозир шудан бо иқрори гуноҳ;

– иттилооти шахси мансабдори корхона, муассиса ва ташкилот; иттилоот дар воситаҳои ахбори омма;

– аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор бевосита ба даст овардани маълумоте, ки ба аломатҳои ҷиноят ишора мекунад¹⁸³.

Тибқи муқаррароти қисми 6-и моддаи 145-и КМЧ ҚТ дар мавриди гирифтани ариза ё иттилоот дар бораи ҷиноят ё бевосита ошкор кардани ҷиноят мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, сардори воҳиди таҳқиқ, муфаттиш, сардори воҳиди тафтишот ё прокурор яке аз қарорҳои зайлро қабул мекунад:

а) дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ; б) дар бораи рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ; в) дар бораи аз рӯйи тобеияти тафтишӣ равон кардани ариза ё иттилоот.

Оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ давраи нахустини мурофияи судии ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, мазмуну моҳияти онро фаъолияти бо қонун танзимшудаи шахсони мансабдори мақомоти босалоҳияти давлатӣ (мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор) оид ба қабул ва баррасии аризаву иттилоот оид ба ҷиноятҳои тайёршаванда, содиршаванда, содиршуда ва қабули қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ ва ё рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ фаро мегирад¹⁸⁴.

Хотиррасон бояд намуд, ки ҳангоми оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ муаммосе вучуд дорад, ки то ҳанӯз ҳалли ҳамаҷонибаи ҳудро наёфтааст. Яъне,

¹⁸³ Кодекси мурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

¹⁸⁴ Ниг.: Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Чалолов А.Ғ., Собиров М.Ш. Ҳукуқи мурофияи ҷиноятӣ дар нақша (Қисми пешбурди тосудӣ ва судӣ). – Душанбе: матбааи ЧДММ «Нашри мубориз», 2022. – С. 7.

то кадом дараҷа ва то кадом лаҳза мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бояд принсипи эҳтимолияти бегуноҳиро ба инобат гиранд. Дар масъалаи мазкур андешаҳо гуногунанд, зеро аз лиҳози назариявӣ баъзе муурофиячиён принсипи эҳтимолияти бегуноҳиро зарур нашуморида, амали онро нолозим медонанд¹⁸⁵. Аз рӯи таҳлили принсипҳо дар дигар зербобҳо муайян карда шуд, ки принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ амал менамояд, вале тартиби иҷроиши он дар ҳар давра ҳар гуна арзёбӣ мегардад. Эҳтимолияти бегуноҳӣ принсипест, ки ҳанӯз аз лаҳзаи дастгирнамоӣ ба вуқӯъ пайваста, минбаъд дар тамоми давраҳои муурофияи ҷиноятӣ амал менамояд. Далели равшани ин гуфтаҳо моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ ва моддаи 15-и КМҚ ҚТ аст, ки новобаста ба ҳеҷ ақидаву пешниҳоде, шахсро то замоне ки ҳукми суд набарояд, дар дилхоҳ давраи муурофияи ҷиноятӣ бегуноҳ мепиндорад. Махсусияти принсипи мазкур низ дар ҳамин ифода меёбад, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ягон давраи муайян аз байн намеравад ва то лаҳзаи охирин бегуноҳии шахсро талаб менамояд. Ҳамчунин, дар ҳошияи он андешаҳое, ки гуё эҳтимолияти бегуноҳӣ дар як давраи муайян амал менамояд ва ё зарурате ба он нест, суоле ба миён меояд, ки агар эҳтимолияти бегуноҳӣ воқеан як муддати муайян амал намудаву амали он нисбат ба як иштирокчӣ равона карда шавад, пас чӣ гуна маълум карда мешавад, ки оё шахс гунаҳгории худро аз рӯи ақидаву эътимоди ботинии худаш пазируфтааст ва ё зери фишанги таъсиррасонии субъекти дигар? Агар ин пазиروي гунаҳгорӣ зери таъсири нафари дигар бошад, пас чӣ гуна метавонад эҳтимолияти бегуноҳии шахс дар давраҳои баъдӣ амал нанамояд? Нисбат ба шахсе ки КМҚ ҚТ ӯро бегуноҳ медонад, кафолати бегуноҳӣ ва ҳуқуқу озодихояш кучо мешавад? Мубрамияти масъалаи мазкур низ маҳз дар ҳамин нуқтаҳо ифода меёбад. Аз ин рӯ, А.М. Ларин низ хуб ишора менамояд, ки бегуноҳ эълон намудан ва ё

¹⁸⁵ Ниг.: Тадевосян В.С. К вопросу об установлении материальной истины в советском процессе / В.С. Тадевосян // Советское государство и право. – 1948. – №6. – С. 71; Вышинский А.Я. Революционная законность и задачи советской защиты. – М.: Редакционно-издательский сектор Мособлсполкома, 1934. – С. 18; Голунский С.А. О вероятности и достоверности в суде / Проблемы уголовной политики. – Кн. 4. – М., 1937. – С. 59.

сазовори чазо будани шахс танҳо салоҳияти суд аст ва ба чуз суд дигар ҳеч кас ҳуқуқ надорад¹⁸⁶.

Ба ин минвол, муайян намудани ҳақиқат ва адолат ин уҳдадори мақомоти таъкиби ҷиноятӣ аст. Исбот нагардидани гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят, маънои исботи бегуноҳии ӯ аст. Новобаста аз он ки далелҳои ҷамъовардашуда чӣ гунаанд ва дар кадом шароит ба даст оварда шудаанд ва назару андешаҳои таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор дар хусуси гунаҳгории шахс чӣ навъ аст, онҳо бояд талаботи КМҚ ҚТ риоя намуда, баррасии ҳамачониба, пурра ва ҳолисонаи ҳолатҳои корро ба роҳ монанд. Барои ҳалли масъалаи гунаҳгории шахс бояд ҳама ҳолатҳои, ки ба бегуноҳии шахс ҳавола мешавад аз байн бурда шаванд, вагарна гунаҳгории нисбати шахс татбиқшаванда тибқи муқаррароти кодекс исботнашуда ҳисобида мешавад.

А.Н. Лиёде дуруст қайд менамояд, ки «барои мустаҳкам намудани далелҳои саҳеҳ ва қобили қабул дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ногузир бояд давраи тафтишоти пешакӣ ва муҳокимаи судӣ оғоз шавад»¹⁸⁷. Сипас баъди ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд далелҳои манзуршудаи ҳанӯз дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ, ба таври комил ҷойи худро пайдо менамоянд.

Воқеан, амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ бисёр зарур ва муҳим арзёбӣ мегардад. Ба андешаи В.М. Биков оғози принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, аз лаҳзаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ аст, ки дар он гумонбаршуда ва айбдоршаванда маълум аст¹⁸⁸. Ҳарчанд барои амалишавии принсипи мазкур будани гумонбаршуда ва айбдоршаванда чандон муҳим нест. Ч.С. Касумов иброз мекунад, ки «эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамеша дар он ҷое амал менамояд, ки агар шахс барои амали ғайриҳуқуқии худ ҷавобгар бошад»¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Ниг.: Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. – М., 1985. – С. 30.

¹⁸⁷ Лиёде А.Н. Вопросы возбуждения уголовного дела / А.Н. Лиёде // Вопросы уголовного права, процесса, криминалистики. – 1968. – №247. – С. 144.

¹⁸⁸ Ниг.: Биков В.М. Препятствует ли принцип презумпции невиновности борьбе с коррупцией? / В.М. Биков // Юстиция. – 2011. – №11. – С. 35.

¹⁸⁹ Касумов Ч.С. Презумпция невиновности в советском праве. – Баку: Элм, 1984. – С. 33.

Дарвоқеъ, чунин аст. Барои оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ маълум будани шахси ҷиноят содирнамуда муҳим нест. Парвандаи ҷиноятӣ аз рӯи ҳолати ҷойдошта ва ҷинояти содиршуда оғоз карда мешавад. Азбаски амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ нисбати шахсони муайян равона гардидааст, бинобар ин, дар давраи мазкур вобаста ба ҳолатҳои муайянгардида, яъне пайдо шудани шахс, амали ҳамаҷонибаи он оғоз мегардад.

Аз таҳлили андешаҳои баъзе муҳаққиқон, оғози амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳангоми пайдо шудани шахси айбдоршаванда ба миён меояд, ки ба андешаи мо ғалат аст. Агар принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо пас аз пайдо шудани шахси айбдоршаванда ба миён ояд, амали он нисбат ба дигар иштирокчиён татбиқ намегардад? Ва ё шахсони дигар дар давраҳои дигар аллақай гунаҳгор ҳисобида мешаванд? Вобаста ба масъалаи мазкур, ки аз кадом лаҳза амали принсипи мазкур оғоз мешавад ва нисбат ба кӣ амали он равона шудааст мо аллақай дар зербобҳои қаблӣ андешаҳои мушаххас баён намудем.

Шоёни зикр аст, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи то судии муурофияи ҷиноятӣ бояд ҳамчун маҳаки асосии муайянкунандаи бегуноҳии шахс дар муқобили ҷораҳои маҷбуркунии муурофиявӣ истодагарӣ намояд. П.С. Абдуллоев қайд менамояд, ки: «тибқи эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда, хулосаҳо оид ба гунаҳгории ӯ танҳо дар асоси далелҳои саҳеҳ метавонанд муайян карда шаванд¹⁹⁰.

Тавре маълум аст ҳангоми аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дастгир кардани шахс, протоколи дастгиркунии тартиб дода мешавад, вале далелҳои зарурие, ки гунаҳгории шахсро муайян намоянд дар он дарҷ намегардад. Зеро, ҳангоми дастгиркунии шахс, ки мутобиқи қонун ҳанӯз гунаҳгор эътироф карда нашудааст, ҳуқуқи озодиҳои ӯ маҳдуд карда шуда, муҳлати 72 соат муқаррар карда мешавад. Дар ин бобат муҳаққиқи рус С. Р. Бобилев иброз мекунад, ки иштибоҳ ҳангоми дастгирнамоӣ дар бештари маврид оқибатҳои вазнинро ба бор меорад. Ҳарчанд тартиби он муайян гардидааст,

¹⁹⁰ Ниг.: Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (УПК Республики Таджикистан): дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2014. – С. 161.

вале ин тартиб на ҳама вақт риоя мегардад¹⁹¹. Бинобар ин, мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакиро зарур аст, ки ҳангоми дастгир кардани шахс фавран ба прокурор хабар диҳанд ва дар кӯтоҳтарин муҳлат нисбат ба шахс чораи пешгирӣ татбиқ карда шавад ва ё шахс озод карда шавад. Меъёри мазкур ҳамчунин дар қисми 6-и моддаи 94-и КМҚ ҚТ низ зикр гардидааст.

Мо низ ба ин андеша ҳамфикрем, зеро бе асоси қонунӣ дастгир намудани шахс ва ё муддати зиёд дар ҳабс нигоҳ доштан ва ё ба инобат нагирифтани муқаррароти кодекс бевосита ба маҳдуднамоии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд оварда мерасонад ва дар натиҷа эҳтимолияти бегуноҳии шахс аз байн меравад, ки дар ин сурат шахс метавонад ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум карда шавад. Аз ин рӯ, ҳангоми дастгир намудани шахс ва оғоз намудани парвандаи ҷиноӣ, ҳама ҳолатҳои дар кодекс зикргардида бояд ба инобат гирифта шаванд. Дар сурати ғайр, яъне ҳангоми бе асосҳои қонунӣ шахсро дастгир намудану ба сифати гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда ба ҷавобгарӣ кашидани ӯ метавонад ба эҳтимолияти бегуноҳияш ҳамчун хатари ҷиддӣ таҳдид намояд. Як қатор муҳаққиқони ватанӣ аз қабили З.Ҳ. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, А.Ғ. Ҷалолов ва М.Ш. Собиров зикр менамоянд, ки ҳангоми дастгир намудани шахс корманди масъул вазифадор аст, ба таври шифоҳӣ ба шахс эълон намояд, ки барои содир намудани кадом ҷиноят ӯ дастгир карда шудааст, ҳуқуқи ӯро ба занги телефонӣ ё хабар додан ба адвокат ё ҳешовандони наздик, доштани ҳимоятгар ва даст кашидан аз додани нишондод фаҳмонида, огоҳ намояд, ки нишондодҳои ӯ метавонанд ба сифати далел дар парвандаи ҷиноятӣ муқобили ӯ истифода шаванд¹⁹². Гуфтаҳои зерин тақозои принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ буда, шаҳодат аз амалишавии пурраи он аст.

Агар принсипи мазкур рад карда шавад ва ё пурра ва ҳолисона аз ҷониби мақомоти таҳқиби ҷиноятӣ ба роҳ монда нашавад, ин ба ҳулосаҳои нодуруст ва айбдоркунии беасос бурда мерасонад. Дар чунин сурат, тибқи талаботи

¹⁹¹ Ниг.: Бобылев С.Р. Проблемы института задержания в уголовном процессе / С.Р. Бобылев // Судебная власть и уголовный процесс. – 2018. – №2. – С. 284.

¹⁹² Ниг.: Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Ҷалолов А.Ғ., Собиров М.Ш. Ҳуқуқи муҳофизати ҷиноятӣ дар нақша (Қисми пешбурди тосудӣ ва судӣ). – Душанбе: матбааи ҶДММ «Нашри мубориз», 2022. – С. 113.

КМЧ ҚТ парванда бояд барои тафтиши пурра ё ба тафтишоти иловагӣ фиристонида шавад, ё дар сурати дарёфт накардани далелҳои зарурӣ қатъ карда шавад. Бешак, нақши прокурор дар ба танзимдарорӣ ва назорати ҳамагуна амалҳои муурофиявии таҳқиқбаранда ва муфаттиш ва дар маҷмуъ ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахс дар чараёни оғози парвандаи ҷиноятӣ калон аст. Бинобар ин Раҳмон Ю.А. низ хуб зикр менамояд, ки: «прокурор вазифадор аст, ки ҳолати қабул, бақайдгирӣ ва ҳаллу фасли ариза дар бораи ҷиноят, риоя намудани меъёрҳои муурофиявӣ ҳангоми оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ, дар ҳолати ошкор намудани ҳодисаи ҷиноят аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтишот андешида шудани чораҳо барои муқаррар намудани ҳодисаи ҷиноят ва шахси онро содиркарда, ба қонун мутобиқ будани қарорҳои дар рафти тафтиши пешакӣ қабулшуда, риоя гаштани тартиб ва шартҳои анҷом додани амалҳои муурофиявӣ, риоя намудани ҳуқуқҳои ҷабрдида, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва дигар субъектони муурофияи судии ҷиноятиро назорат намояд»¹⁹³.

Принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ принсипест, ки дар ҳама маврид аз бегуноҳии шахс дарак медиҳад. Инчунин, исботи гуноҳи шахсро низ ба зимаи мақомоте мегузорад, ки ўро дар содир намудани ҷиноят гумонбар ва ё айбдор доништааст. Чезарре Беккариа ибраз мекорад, ки «... айбдоршавандаро ба ташвиш андохтан лозим нест, зеро тибқи қонун ҳанўз ҷинояткор будани ў исбот нагардидааст, ў бегуноҳ доништа мешавад»¹⁹⁴. Дар масъалаи мазкур дар замони Шуравӣ андешаҳо гуногун буданд. Баъзе олимони аз қабиле И.И. Малхазов исботи айбдор ба ҳар гуна шакле бар зимаи айбдоршаванда вогузор мекарданд¹⁹⁵. Ба андешаи Н.Н. Розин шахсе, ки дар муурофияи ҷиноятӣ бояд ягон ҳолати маълумро исбот намояд, субъекти исботкунӣ ба ҳисоб меравад. Уҳдадории исботи айбдор бар зимаи касе ҳаст, ки манфиати ў мавриди исбот қарор гирифтааст...¹⁹⁶. Ба андешаи О.В.

¹⁹³ Ниг.: Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – С. 210.

¹⁹⁴ Беккариа Ч.О. Рассуждения о преступлениях и наказаниях. – СПб., 1803. – С. 98.

¹⁹⁵ Ниг.: Малхазов И.И. Перемещение обязанности доказывания» и советский уголовный процесс / И.И. Малхазов // Ученые записки Ростов. ун-та. – Т. 59: Труды юрид. фак-та. – Вып. 3. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1957. – С. 174-175.

¹⁹⁶ Ниг.: Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство: пособие к лекциям. – СПб., 1914. – С. 352.

Овчинникова субъектони ҷамъоварии далелҳо ба мазмуни томи худ мақомоти давлатӣ маҳсуб меёбад¹⁹⁷.

Дарвоқеъ, амали эҳтимолияти бегуноҳӣ нисбат ба шахсони болозикр асар дорад. Агар принсипи мазкур нисбат ба шахс кафолат дода нашавад, пас ӯ маҷбур мешавад, ки ба айби эълонгардида, муқобилият нишон дода, онҳоро рад намоянд. Ҳарчанд айби тарафи муқобил, бештаран ақидаи субъективии онҳо аст ва барои тарафи ҷимоя муҳим нест. Онҳо тибқи талаботи КМЧ ҚТ бояд ба ҳар василае танҳо пайи исботи бегуноҳии худ бошанд.

Ҳамин тариқ, давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ бо баровардани қарор дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ва ё рад кардан аз оғози он ба охир расида, сипас давраи тафтишоти пешакӣ ба вуқӯъ мепайвандад. Бояд қайд намуд, ки давраи мазкур дар ду шакл ифода меёбад.

- 1) Таҳқиқ;
- 2) Тафтиши пешакӣ.

Фаъолияти мақомоти таҳқиқ вобаста ба амалиёташон бо парвандаҳое, ки доир ба онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмист ё ин ки бо парвандаҳое, ки доир ба онҳо пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест, фарқ мекунад (м. 152 КМЧ ҚТ).

Ба андешаи як гурӯҳи муҳаққиқон агар фаъолияти тафтишоти пешакӣ дар шакли таҳқиқ сурат бигирад, пас амали эҳтимолияти бегуноҳӣ бо гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ танҳо ҳангоми пайдо шудани шахси дар содир намудани ҷиноят гумонбар ба миён меояд. Тафтишоти пешакӣ ҳамчун давраи дуҷуми муурофияи ҷиноятӣ фаъолияти муфаттиш ва таҳқиқбаранда мебошад, ки баҳри ҷамъ овардан, тафтиш намудан ва баҳо додани далелҳо равона гардидааст ва мақсад аз он ошкорнамоии ҷиноят ва муайян намудани шахсияти ҷинояткор аст¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Ниг.: Овчинникова О.В. Проблемы собирания электронных доказательств стороной защиты / О.В. Овчинникова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2018. – Т. 18. – №3. – С. 28.

¹⁹⁸ Ниг.: Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Ҷалолов А.Ф., Собиров М.Ш. Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ дар нақша (Қисми пешбурди тосудӣ ва судӣ). – Душанбе: матбааи ҶДММ «Нашри мубориз», 2022. – С. 18.

Дар шароити бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон таъмини речаи ягонаи қонуният ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд беш аз ҳар вақти дигар аҳаммияти аввалиндарачаро пайдо менамояд¹⁹⁹. Бинобар ин, амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки муҳтавои онро ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ташкил медиҳад, дар давраи тафтишоти пешакӣ вижагиҳои ба худ хос дорад. Нахуст, бо оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ муфаттиш функцияи ягонаи худ, яъне тафтишотро ба роҳ мемонад. Сипас, ӯ тамоми ҳолатҳои корро омӯхта, шахсонро, ки дар содиршавии ҷиноят алоқамандӣ доранд, муайян мекунад. П.С. Абдуллоев ва Б.З. Гулом қайд менамоянд, ки «барои қонунан, асоснок ва адолатона ҳаллу баррасӣ намудани парвандаи ҷиноятӣ зарур аст, ки ҳолатҳои он муайян карда шаванд, ҳамаи фактҳои, ки барои қабул намудани қарор аҳаммият доранд, дуруст муқаррар карда шаванд. Бинобар ҳамин ҳам, ба ҷавобгарӣ кашидани шахси бегуноҳро роҳ додан лозим нест»²⁰⁰.

Бешак, дар давраи тафтишоти пешакӣ принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бояд ба таври комил риоя ва иҷро гардида, тамоми ҷузъиёти кучаки он, ки метавонад аз бегуноҳии шахс дарак диҳад ба назар гирифта шавад, вале пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона ба роҳ мондани он танҳо дар сурати мавҷуд будани шахси гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда ба даст меояд. Б.А. Тугутов ва Д.И. Прушинский менависанд, ки чараёни айбдоркунӣ чи дар давраи тафтишоти то судӣ ва чи давраҳои судии муурофияи ҷиноятӣ ҳамчун қувваи ҳаракаткунанда маҳсуб меёбад, ки бидуни он фаъолияти ҳамаи субъектони муурофияи ҷиноятӣ мақсади худро аз даст медиҳанд²⁰¹. Муфаттиш аз рӯи вазифаи ба ӯ гузошташуда, уҳдадор аст, ки дар муҳлати муайяннамудаи қонун тамоми далелҳои заруриро ҷамъоварӣ намуда, нисбат ба шахс айб эълон кунад. Агар далелҳо барои эълон намудани шахс ба сифати

¹⁹⁹ Ниг.: Маҳмудов И.Т. Мавқеи мақомоти прокуратура дар ҷодаи ҳифзи ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: ҳолати кунунӣ ва дурнамо / И.Т. Маҳмудов // Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ (1-2-юми декабри соли 2023) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Ғафурзода А.Д. ва номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қодирзода Д.С. – Душанбе: Аршан, 2023. – С. 87.

²⁰⁰ Абдуллоев П.С. Ҳақиқат ҳамчун мақсади исбот дар муурофияи ҷиноятӣ / П.С. Абдуллоев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – №2 (14). – С. 86.

²⁰¹ Тугутов Б.А., Прушинский Д.И. Классификация полномочий прокурора в суде по уголовным делам / Б.А. Тугутов, Д.И. Прушинский // Сибирский юридический вестник. – 2019. – №3 (86). – С. 87.

айбдоршаванда кифоягӣ кунанд, пас муфаттиш қарор дар бораи ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс мебарорад ва ба ин васила шахс минбаъд ҳамчун айбдоршаванда эътироф карда мешавад. Ҳарчанд эҳтимолияти бегуноҳӣ шуруъ аз лаҳзаи дастгир кардани шахс ба вучуд меояд, вале дар ин ҳолат ҷамъоварии далелҳо ва эълони айб ба шахс амалишавии онро каме маҳдуд мегардад. Маҳдудномаи на ба мазмуне, ки принцип амал намекунад, балки вобаста ба ҳолатҳои муайян каме таъхир менамояд, яъне муфаттиш дар чунин сурат тамоми далелҳои зарурии гунаҳгории шахсро ҷустуҷӯ ва ҷамъ менамояд. Вале, агар дар ин ҷараён шубҳа ва ё тахмине ба вучуд ояд, пас дар асоси моддаи 15-и КМЧ ҚТ ҳамаи онҳо ба фоидаи айбдоршаванда (шахс) ҳал карда мешаванд.

Зимнан бояд иброз дошт, ки муфаттиш ҳангоми эълони айб уҳдадор аст, ки парвандаро дуруст банду баст намуда, ҳамачониба онро исбот намояд. Вале ин уҳдадорӣ, ки ҳамчун вазифаи ҷонии мақомоти таъқиби ҷиноятӣ маҳсуб мешавад, баъзан вақт сарфи назар карда мешавад. Масалан, зимни азназаргузаронӣ ва дида баромадани парвандаҳо дар бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ҳамин гуна ҳолати нодуруст банду баст намудани парванда ба ҷашм расид. Санаи 5-уми март соли 2019 суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе шаҳрвандон Р.М.Р. ва Р.Д.М.-ро бо моддаи 200 қисми 3 банди «в»-и КЧ Қумҳурии Тоҷикистон гунаҳгор дониста, ба онҳо ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 8 (ҳашт) солу 6 (шаш) моҳ бо адо намудани ҷазо дар колонияҳои ислоҳии низомашон пурзӯр таъйин менамояд²⁰². Сипас ҳимоятгари маҳкумшуда Р.М.Р. нисбат ба ҳукми содиршуда, шикоятӣ кассатсионӣ намуда, аз коллегияи судӣ хоҳиш менамояд, ки бо дарназардошти моддаи 63 КЧ ҚТ бандубаст кардани кирдор ва таъйин намудани ҷазои сабуктар, яъне тағйир додани ҳукм аз моддаи 200 қисми 3 банди «в» КЧ ҚТ ба моддаи 201 қисми 3 банди «б» КЧ ҚТ ба мақсад мувофиқ аст. Коллегияи судӣ зимни таҳлил ва баррасии парванда муайян намуд, ки мақомоти тафтишоти пешакӣ ва суди марҳилаи якум далелҳои ҷамънамудаи мақомоти тафтишоти пешакӣ ва далелҳои дар мувофиқи судӣ

²⁰² Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1-113/19 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.

бадастомадаро, баҳои дурусти ҳуқуқӣ надода, кирдори маҳкумшудагон Р.М.Р ва Р.Д.М.-ро нодуруст ва беасос бо моддаи 200 қисми 3 банди «в» КҶ ҚТ, банду баст намудаанд.

Зеро коллегияи судӣ аз далелҳои дар парванда мавҷудбуда, аз ҷумла нишондоди худи маҳкумшудагон Р.М.Р. ва Р.Д.М. муайян менамояд, ки онҳо бо маслиҳати пешакӣ воситаи нашъаовари навъи ҳашишро бо маблағи шахсии Р.М.Р. аз Х. ном шахс санаи 05.01.2018 сол аз шаҳри Бохтар бо мақсади истеъмоли шахсӣ дастрас намудаанд. Муайян карда мешавад, ки мақомоти тафтишоти пешакӣ ҳолатҳои корро дуруст муайян намудааст, вале ҳангоми банду бастии кирдор ва эълони айб, нодуруст, беасос ва бархилофи талаботи қонун ба Р.М.Р. ва Р.Д.М. бо моддаи 200 қисми 3 банди «а» КҶ ҚТ айб эълон намудааст. Суди марҳилаи якум бошад ин ҳатогии мақомоти тафтишоти пешакиро бартараф накарда, онҳоро бо моддаи 200 қисми 3 банди «а» КҶ ҚТ гунаҳгор доништа маҳкум кардааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло, коллегияи судӣ ҳукми суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе нисбати маҳкумшудагон Р.М.Р ва Р.Д.М.-ро дар қисми бандубастии кирдор ва таъйини ҷазо тағйир дода, кирдори онҳоро аз моддаи 200 қисми 3 банди «в» КҶ ҚТ ба моддаи 201 қисми 3 банди «б» КҶ ҚТ иваз намуда, таъйин менамояд, ки банду бастии кирдор аз сари нав гузаронида шавад²⁰³.

Дарвоқеъ, исботи гуноҳи шахс дар давраи тафтишоти пешакӣ бисёр муҳим арзёбӣ мегардад ва диққати махсусро талаб менамояд. В.В. Конин ва К.А. Корсаков зикр менамоянд, ки ҳарчанд давраи то судӣ ҳамчун қисми асосӣ ва муҳимми низоми мурофияи ҷиноятӣ маҳсуб меёбад, вале давраи судӣ боз ҳам муҳимтар арзёбӣ мегардад, зеро танҳо суд ҳуқуқ дорад, ки шахсро дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эълон намояд ва ба ӯ барои содир намудани ҷиноятш ҷазо таъйин намояд²⁰⁴.

²⁰³ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №11-123/19 // Бойгонии суди шаҳри Душанбе.

²⁰⁴ Ниг.: Конин В.В., Корсаков К.А. Доказывание и субъекты доказывания в уголовном судопроизводстве: переоценка сложившихся взглядов / В.В. Конин, К.А. Корсаков // Юридический вестник Самарского университета. – 2020. – №6 (2). – С. 82.

Гузашта аз ин, хангоми эълон намудани айб муфаттиш вазифадор аст, ки тамоми имконияту шароитҳоеро, ки КМЧ ҚТ ба айбдоршаванда додааст ба ӯ таъмин намуда, сабаби айби нисбат ба ӯ эълонгардидаро возеҳу равшан фаҳмонад. Ин нукта ба айбдоршаванда хеле зарур аст, зеро хангоми дониستاني айби худ айбдоршаванда муносибати худро нисбат ба айби эълоншуда муайян менамояд ва метавонад баҳри бегуноҳии худ далелҳо чамъоварӣ намояд, раддия изҳор намояд ва инчунин нисбати ба амал ва ё беамалии шахсони салоҳиятдор шикоят намояд.

Тавре муайян гардид, дар давраи тафтишоти пешакӣ бояд амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамаҷониба ба роҳ монда шавад, зеро дар давраи мазкур шахси гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда дар содир намудани ҷиноят маълум аст. Ҳамчунин КМЧ ҚТ дар моддаҳои худ нисбат ба шахс як қатор кафолатҳои мурофиавиро аз қабилӣ ҳуқуқ ба ҳимоя, ҳуқуқи шинос шудан бо мавод, ҳуқуқ ба суди одилона ва ғ. пешбинӣ намудааст, ки кафолатдихандаи ҳуқуқу озодиҳои шахс маҳсуб меёбанд.

Дар марҳилаи мазкур шахс таъя ба эҳтимолияти бегуноҳии худ намуда, метавонад ба ҳамаи он маълумоту далелҳои, ки иштироки ӯро дар содир намудани ҷиноят ба коми таҳмин мебарад, норозигӣ баён намуда, онҳоро рад намояд. М.К. Абдуллоева зикр менамояд, ки «гумонбаршуда баёнот ва нишондод дода, далелҳоро пешниҳод карда, беасос будани гумонбариро нисбаташ тасдиқ карда, ба он мусоидат менамояд, ки шахси бегуноҳ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашавад. Чунин шароит дар он вақт амалӣ карда мешавад, ки агар барои татбиқи ҳуқуқҳои гумонбаршуда ягон монеа эҷод нашавад»²⁰⁵.

В.М. Оксана менависад, ки «дар давраи тафтишоти пешакӣ чамъоварӣ, санҷидан ва баҳодихии далелҳо сурат гирифта, субъектон мавқеи мурофиавии худро касб менамоянд ва амалишавии таъқиботи ҷиноятӣ, татбиқи чораҳои маҷбуркунии мурофиавӣ ва дар охир ҳулосаҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ бароварда шуда, гунаҳгорӣ ва ё бегуноҳии шахс муайян

²⁰⁵ Абдуллоева М.К. Дастгир кардани шахс бо гумони содир намудани ҷиноят: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2023. – С. 175.

карда мешавад»²⁰⁶. Агар ба андешаи зикргардида, назар афканем ҳамаи унсурҳои эҳтимолияти бегуноҳӣ ба назар мерасад. Бинобар ин, мақомоти таъқиби ҷиноятиро зарур аст, ки ҳамаи ин ҳолатҳоро хуб ба инобат гирад. Агар мақомоти таъқиби ҷиноятӣ пешбурди парвандаи ҷиноятиро аз рӯи унсурҳо ва меъёрҳои эҳтимолияти бегуноҳии шахс ба роҳ намонда, мақсаду маромаш танҳо муқаррар намудани гунаҳгории шахс бошад, пас амалишавии эҳтимолияти бегуноҳии шахс ва таъмини адолати судӣ аз байн меравад. Далели равшани ин гуфтаҳо баррасии парвандаи ҷиноятӣ дар суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе мебошад. Зимни таҳлил ва азназаргузаронии он муайян гардид, ки нисбати шаҳрвандон В.З.В. ва Ю.Ф.Р. бо моддаи 253 қисми 2 банди «б»-и Кодекси ҷиноятии ҚТ парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шуда, дар натиҷа дар маҷлиси судӣ парванда барои гузаронидани тафтишоти иловагӣ ба Прокурори нақлиёти Тоҷикистон баргардонида шудааст. Суди марҳилаи якум парвандаи ҷиноятиро ба тафтишоти иловагӣ баргардонида, дар таъиноташ қайд намудааст, ки аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ зимни тафтиши парвандаи ҷиноятии мазкур талаботи қонун дар хусуси ҳамаҷониба, пурра ва холисона тафтиш кардани ҳолатҳои кор тамоми чораҳои пешбиниамудаи қонун андешида нашуда, ҳолатҳои ошкоркунанда, сафедкунанда, вазнинкунанда, сабуккунанда ва ҷавобгариӣ айбдоршавандагон муайян карда нашуда, инчунин риояи меъёрҳои қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ таъмин нагардидаанд. Камбудихое, ки дар рафти тафтишоти пешакӣ роҳ дода шудаанд, дар мурофиаи судӣ бартараф намудан имконнопазир мебошад.

Вале айбдоркунандаи давлатӣ аз болои таъйиноти маҷлиси судӣ эътирози хусусӣ оварда, хоҳиш менамояд, ки таъйиноти маҷлиси судӣ бекор карда шавад ва парванда ба мурофиаи нави судӣ дар ҳайати дигар фиристонида шавад²⁰⁷. Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе низ зимни таҳлили ҳамаҷонибаи парванда дар суд муайян намудааст, ки мақомоти тафтишоти пешакӣ меъёрҳои қонунро ба таври

²⁰⁶ Оксана В.М. Предварительное расследование: Современное состояние и перспективы развития / В.М. Оксана // Вестник Московского университета МВД России. – 2019. – №3. – С. 134.

²⁰⁷ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии 1-14/20 // Бойгонии Суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе.

дахлдор риоя накарда, ҳолатҳои корро ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона насанчида, парвандаи ҷиноятиро нисбати В.З.В. ва Ю.Ф.Р. рӯякӣ мавриди тафтиш қарор дода, онро бо фикри айбдоркунӣ ба суд ирсол намудаанд. Бинобар ин бетағйир монандани таъйиноти маҷлиси судӣ ва беқаноат гузоштани эътирози хусусӣ оиди ба тафтишоти иловагӣ баргардонидани парванда мувофиқи мақсад аст. Ҳамзамон аз мазмун ва моҳияти қарор дар бораи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ба назар мерасад, ки гарчанде дар лаҳзаҳои аввал мақомоти пешбурди тафтишотӣ аломатҳои бандубасткунандаи ба ҷинояти дар моддаи 253 КҶ ҚТ хосбуда, яъне «маслиҳати пешакӣ» ва «ба даст овардани ғоида»-ро қайд карда бошанд ҳам, вале дар раванди тафтишоти минбаъда ва эълон намудани айб аломатҳои ҳатмии ҷузъикунандаи дар диспозитсияи қисми 1-и ҳамин модда пешбинишуда, аз ҷумла «ғараз», «бо роҳи фиреб ва суиистифодаи боварӣ»-ро, ки аломати ҳатмии ҷузъикунандаи моддаи 253 Кодекси ҷиноятӣ маҳсуб меёбад, нишон наодоанд.

Ҳамин тариқ, бо таъйиноти маҷлиси судии суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе аз 02 июни соли 2020 дар хусуси ба тафтишоти иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ нисбати В.З.В. ва Ю.Ф.Р. бо моддаи 253 қисми 2, банди «б»-и Кодекси ҷиноятӣ ҚТ бетағйир ва эътирози хусусии айбдоркунандаи давлатӣ беқаноат монда шудааст.

Пас аз таҳлили парвандаи мазкур бояд қайд намуд, ки мақомоти таъқиби ҷиноятиро зарур аст, ки дар баробари гунаҳгории шахс, ҳамчунин бегуноҳии ӯро низ фаромӯш насохта, тамоми ҷузъиёти парвандаро пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона омӯзанд ва маълумоту далелҳоеро, ки метавонанд барои сафедшавии шахс мусоидат намоянд, ҷамъоварӣ намоянд. Зеро, амалишавии адолати судӣ маҳсули кори тафтишоти пешакӣ ба шумор меравад²⁰⁸. М.С. Строгович зикр менамояд, ки «дар ҷараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ ва тафтишоти судӣ айбдоршаванда ҳам гунаҳгор аст ва ҳам бегуноҳ»²⁰⁹. Ин нуқтаи назар ба андешаи мо то андозае қобили

²⁰⁸ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №11-205/20 // Бойгонии Суди шаҳри Душанбе.

²⁰⁹ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 1. – С. 89.

қабул аст, зеро тибқи Конституцияи ҚТ ва КМҚ ҚТ ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор ҳисобида намешавад. Аз лиҳози дигар мақомоти таъқиби ҷиноятӣ метавонанд тибқи ақидаи субъективии худ шахсро гунаҳгор ва ё бегуноҳ эътироф намоянд. Ҳамчунин, муҳтавои андешаи овардаи М.С. Строгович «айбдоршаванда гунаҳгор аст» боз дар он дида мешавад, ки ҳарчанд эҳтимолияти бегуноҳӣ шахсро то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд бегуноҳ эълон медорад ва то он лаҳза шахс бегуноҳ аст, вале ин нуқтаи ниҳой нест, чунки шахс ҳанӯз аз лаҳзаи дастгиркунӣ низ метавонад ҳамон ҷинояткоре бошад, ки қонун муайян кардааст. Мо така ба эҳтимолияти бегуноҳии шахс намуда, ўро бегуноҳ меҳисобем, вале мумкин аст, ки маҳз ў содиркунандаи ҳамон ҷиноят бошад. Яъне, андешаи зикргардида дар хусуси он ки айбдоршаванда ҳам гунаҳгор аст ва ҳам бегуноҳ аз рӯйи ҳамин маҳакҳо дуруст аст. Вале хубтар мешуд, агар ҳамон истилоҳи «айбдоршаванда гунаҳгор аст»-ро мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва ё каси дигар зери лаб наоварда, ботинан тахмин намоянд. Зеро, ҳам санадҳои миллӣ ва ҳам байналмилалӣ танҳо аз бегуноҳии шахс ишора менамояд. М.С. Раҳимзода қайд менамояд, ки: «дар муруфияи ҷиноятӣ дар марҳилаҳои тафтишоту баррасии парвандаи ҷиноятӣ прокурор ҳадди ақал се функцияи асосии ба ҳамдигар алоқамандро амалӣ менамояд: таъқиби ҷиноятӣ, назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо ва тақвият додани айбдорӣ ва ҳамзамон бо ин ба амал баровардани фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ»²¹⁰.

Дарвоқеъ, масъалаҳое, ки дар муруфияи ҷиноятӣ ба вуқуъ мепайванданд, аз баҳсу мушкилиҳои доманадор орӣ нестанд. А.А. Матвиенко дар ин маврид хуб нигоштааст, ки муфаттишон ҳангоми омода намудани фикри айбдоркунӣ, ба далелҳои тарафи ҷимоя ишора наменамоянд ва ё рӯйхати шохидонеро, ки аз тарафи ҷимоя баромад менамоянд, ба назар намегиранд²¹¹.

²¹⁰ Раҳимзода М.С. Ҷимояи давлатии субъектони муруфияи ҷиноятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография / Зери назари д.и.х., профессор Искандаров З.Ҳ. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – С. 181.

²¹¹ Матвиенко А.А. Принцип состязательности сторон в уголовном судопроизводстве: проблемы правоприменения / А.А. Матвиенко // Научный альманах. – 2017. – №6-1 (32). – С. 230.

Имрӯзҳо, таваҷҷуҳи бештари олимони ба нишондоди айбдоршаванда равона гардидааст. Бештари нишондоди айбдоршавандаҳо дар дилхоҳ парвандаи ҷиноятӣ нодуруст ва бардурӯғ аст, яъне айбдоршаванда ҳолати корро ба мазмуну моҳияти ҳудаш шарҳ намедиҳад. Ҳамчунин ё дар замони тафтишоти пешакӣ ва ё дар давраи тафтишоти судӣ айбдоршаванда ва судшаванда нишондоди бардурӯғ медиҳанд, аз додани он саркашӣ намоянд ва ё нафари сеюм онҳоро барои додани ин нишондод маҷбур менамояд. Муаммо дар он аст, ки дар чараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ таҳқиқбаранда ва муфаттиш амали аз додани нишондод саркашӣ намудани гумонбаршуда ва айбдоршавандаро дар баъзе марвидҳо далели гунаҳгории онҳо меҳисобанд, ки ба мазмуну мухтавои принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ мухолиф аст. Я.И. Мотовилоккер чунин меҳисобад, ки айбдоршаванда ҳуқуқ ба нишондоди бардурӯғро надорад. Ба андешаи ӯ нишондоди бардурӯғи айбдоршаванда маънои онро дорад, ки ӯ меҳаҳад мақомоти тафтишотиву судиро аз роҳи дуруст берун барад, ки ин амал боиси гунаҳгор эътироф гардидани ӯ маҳсуб меёбад²¹². Б.Г. Розовский низ муқобили ҳуқуқ ба нишондоди бардурӯғи айбдоршаванда буда, зикр менамояд, ки дурӯғ дар қадом шакле набошад, ин пинҳон кардани ҳақиқат аст ва ҷинояткор низ бояд дар ин ҷо истисно набошад²¹³. Вале бояд қайд намуд, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун принсипи кафолатдиҳандаи бегуноҳии шахс дар бобати додани нишондоди дуруст, нодуруст ва ё саркашӣ намудан аз додани он қорре надорад, баръақс исботи гуноҳи шахсро ба зиммаи айбдоркунанда мегузорад ва барои додани нишондоди бардурӯғ ва ё саркашӣ намудан аз он аз ҷониби гумонбаршуда, айбдоршаванда ва ё судшаванда ҷавобгарӣ низ пешбинӣ наменамояд.

Дақиқан хомӯш будани гумонбаршудавау лаб накушодани айбдоршаванда, маънои иқрор шудани гунаҳгории онҳо нест. Агар онҳо хомӯш нишинанд ва ё аз додани нишондод даст кашанд ба ҳеҷ вачҳ ва дар

²¹² Ниг.: Мотовилоккер Я.И. Должен ли обвиняемый нести уголовную ответственность за дачу заведомо ложных показаний? / Я.И. Мотовилоккер // Глагол правосудия. – 2016. – №1 (11). – С. 77.

²¹³ Ниг.: Розовский Б.Г. Уголовный процесс: затянувшееся противостояние Средневековью / Б.Г. Розовский // Библ. криминалиста. – 2013. – №6. – С. 60.

ягон мархилаи мурофияи чиноятӣ онҳо гунаҳгор ҳисобида намешаванд. Ҳатто бо додани нишондод ва ба зиммаи худ гирифтани чинояти содиргардида, ҳанӯз гунаҳгории ӯро муайян наменамояд.

Масъалаи дигар он аст, ки дар баробари чамъ намудани далелҳои айбдоркунанда, ки ба гунаҳгории шахс ишора мекунад, ҳамчунин ҳолатҳои сафедкунанда низ бояд ба инобат гирифта шаванд ва ҳангоми гунаҳгор эълон намудани шахс мебояд ҳама ҳолатҳои сафедкунандаи шахс аз байн бурда шаванд ва ё рад карда шаванд. Агар ҳолатҳои зикргардида бартараф нашаванд, пас гунаҳгор будани шахс низ зери суол мемонад, ки ин маъноии идома ёфтани эҳтимолияти бегуноҳии шахс мегардад.

Зимнан бояд иброз дошт, ки татбиқи баъзе чораҳои пешгирӣ ба айбдоршаванда бо принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ чандон мувофиқат намекунад, зеро чораҳои пешгирӣ бевосита ба маҳдуднамоии ҳуқуқи озодиҳои шахс равона шудаанд. Ҳарчанд, мутобиқи муқаррароти КМҚ ҚТ гунаҳгории ӯ ҳанӯз маълум набуда, танҳо тахмин вуҷуд дораду халос.

Бинобар ин, ҳангоми интиҳоб ва татбиқи чораҳои пешгирӣ бояд эҳтиёткорона ва бо як назокати махсус амал намуд. Алалхусус, ҳангоми татбиқи чораи пешгирии ба ҳабс гирифтани. Чораи пешгирии мазкур бевосита ҳуқуқи озодиҳои шахсро маҳдуд менамояд ва шахсро то муайян намудани бегуноҳӣ ва гунаҳгорияш дар ҳабс қарор медиҳад.

Аз таҳқиқоти амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тосудии мурофияи чиноятӣ, нигоҳи дигар ба ҳуди вазифаҳои мурофияи чиноятӣ, ки дар моддаи 2-и КМҚ ҚТ оварда шудааст, равона мегардад. Агар ба моддаи мазкур назар андозем, мушоҳида намудан мумкин аст, ки КМҚ ҚТ низ аввал аз бегуноҳӣ, яъне ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ва сипас аз гунаҳгорӣ, яъне ба ҷавобгарии чиноятӣ кашидани шахсе, ки чиноят содир намудааст ёдоварӣ менамояд, ки ин аз эътирофи ҳамаҷонибаи эҳтимолияти бегуноҳии шахс бармеояд.

Мушкилие, ки дар давраи мазкур ба назар мерасад, нобаробарии тарафҳо аст. КМҚТ ҚТ дар баробари принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ҳамчунин принсипи баробарҳуқуқии тарафҳоро низ кафолат додааст. Яъне,

барои исбот намудани бегуноҳии худ тарафҳо бояд тамоми шароиту имкониятҳои баробар дошта бошанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тарафи ҳимоя дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ аз имконияти далеловарӣ маҳрум мебошанд. Дар ин миён тарафи айбдоркунӣ назар ба тарафи ҳимоя мақоми баландтарро касб намудааст, ки ин ба нобаробарӣ ва ба таври мукамал вайрон гардидани принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, аз рӯйи гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар рафти тафтишоти пешакӣ амали принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар баъзе ҳолатҳо ба мазмуни томи худ амалӣ намешавад, ки ин омил ба вайроншавии эҳтимолияти бегуноҳӣ, ҳуқуқу озодиҳои ӯ ва дар маҷмӯъ вайрон гардидани адолати судӣ оварда мерасонад.

Яке аз масъалаҳои муҳими дигаре, ки аз эҳтимолияти бегуноҳии шахс бармеояд, ин муҳлатҳои мурофиавӣ ва ё муҳлати чораи пешгирии дар ҳабс нигоҳ доштани шахс аст. Бояд қайд намуд, ки муҳлатҳои мурофиавӣ ин фосилаи вақтест, ки дар давоми он бояд ҳаракатҳои мурофиавӣ-ҷиноятӣ иҷро карда шаванд ва ё аз иҷроиши он худдорӣ карда шавад. Бо гузаштани он қонунгузорӣ оқибати мурофиавиро алоқаманд намудааст²¹⁴.

Дар моддаи 112-и КМҚ ҚТ муҳлати нигоҳ доштан дар ҳабс ва тартиби дароз кардани он муқаррар гардидаст, ки мутобиқи он ҳадди дарозтарини он бо дарназардошти содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин то 18 моҳ мебошад, ки ба андешаи мо каме муҳлати дарозтар аст. Зеро, тавре иброз доштем озодии инсон ин аз ҳама неъматӣ бебаҳо аст ва номумкин аст, ки шахс зиёда аз 18 моҳ бегуноҳ дар ҳабс нигоҳ дошта шавад. Махсусияти принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар масъалаи давомнокии муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан дар он зоҳир мегардад, ки новобаста аз категорияҳои ҷиноят пешбурди тафтишоти он дар муҳлати камтарин ба роҳ монда шавад, то ки бегуноҳии шахс (агар бегуноҳ бошад) ҳарчӣ зудтар муайян карда шавад. Ҳарчанд, тамоми муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштани шахс ва дигар маҳдудкуниҳои ҳуқуқу озодиҳои ӯ ҳангоми иҷроиши ҳукм (агар гунаҳгор

²¹⁴ Ниг.: Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Чалолов А.Ғ., Собиров М.Ш. Ҳуқуқи мурофиавӣ ҷиноятӣ дар нақша (Қисми пешбурди тосудӣ ва судӣ). – Душанбе: матбааи ЧДММ. Нашри мубориз, 2022. – С. 140.

эълон карда шавад) ба инобат гирифта мешавад. Дар ин бобат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз медоранд, ки «беасос тул кашидани тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ, ки боиси ташвишу саргардонӣ ва норизоияти шаҳрвандон мегардад, яке аз камбудииҳои ҷиддӣ дар фаъолияти муфаттишони мақомоти назорату тафтишот мебошад»²¹⁵.

Бинобар ин, муаммоҳои зеринро зарур аст, ки мақомоти таъқиби ҷиноятӣ дар ҷараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ ҳамаҷониба ба инобат гиранд ва нисбат ба шахс эҳтиёткорона муносибат намоянд.

Ҳамчунин, бояд зикр намуд, ки дар давраи тафтишоти пешакӣ пешбурди парвандаи ҷиноятӣ мумкин аст бо ҳолатҳои, ки пешбурди парвандаи ҷиноятиро истисно мекунад, аз қабилӣ гузаштани муҳлати ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидан, қабули санади авф ва ғайра қатъ карда шавад. Вале суоле ба миён меояд, ки чунин кирдорҳо то чӣ андоза ба принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ мутобиқат менамоянд? Яъне, агар нисбат ба шахс аз рӯи чунин асосҳо парванда қатъ қарда шавад, пас онҳо бегуноҳанд ва ё гунаҳгор? Масалан, дар давраи тафтишоти пешакӣ муфаттиш бо ризоияти прокурор парвандаро нисбат ба шахс бо қабули санади авф қатъ менамояд ва шахс аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ озод карда мешавад. Оё ин амалҳо ба муқаррароти принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳалал эҷод намекунанд? Ба андешаи мо, агар чунин ҳолатҳо ба миён оянд чун қоида дигар таъқиботи ҷиноятӣ дида намешавад, яъне таъқибот хотима меёбад ва ниёз ба ҳифз ҳам наменонад. Зеро, дар чунин ҳолат маълум аст, ки дигар зарурати амалҳои тафтишӣ, ибрази андешаи шахс оид ба эҳтимолияти бегуноҳии ӯ, то ба суд бурдани парвандаи ҷиноятӣ ва дигар ҳолатҳо маъно надоранд. Дар моддаи 27-и КМҶ ҚТ масъалаи мазкур оқилона дарҷ гардидааст. Мутобиқи қисми 3-и моддаи мазкур агар айбдоршаванда нисбат ба татбиқи санади авф ва гузаштани

²¹⁵ Ниг.: Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13-уми марти соли 2018 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/17248> (санаи мурочиат: 28.09.2023).

мухлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан норозигӣ баён намояд, қатъ намудани парванда мумкин нест.

Дарвоқеъ, меъёри мазкур қобили дастгирист. Татбиқи санади авф ин маъноӣ онро дорад, ки шахс аллакай гунаҳгор аст. Яъне, шахс гунаҳгор асту давлат гуноҳи ӯро мебахшад. Ҳарчанд чунин нест. Дар ин гуна ҳолат агар шахс изҳори норозигӣ намояд, пешбурди парванда то баровардани ҳукми суд идома меёбад. Тақозои принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ низ ҳамин аст, ки то лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд шахс бегуноҳ бошад.

Ҳамаи ин гуфтаҳо аз волоияти инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ шаҳодат медиҳад, ки дар ҳама санадҳои миллӣ ва байналмилалӣ арзишмандтарин неъмат эътироф гардидааст. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бошад аз зумраи принципҳои, ки ҳамин арзишхоро эмин нигоҳ медорад ва баҳри бегуноҳии шахс талош меварзад. Аз ҷиҳати дигар, зеро мазмуни принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҷанбаҳои ахлоқӣ ҳобидааст, ки тавассути он ҳар шахсро дар ҳар ҷурми пайдошуда, поквичдону ҳалолкор эълон менамояд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ дар даврони гуногуни муҳофизати ҷиноятӣ, аз ҷумла давраи тафтишоти пешакӣ бо «ҳуқуқи шахс ба ҳимоя» алоқамандии зиҷ дорад. Вайрон намудани ҳуқуқи шахс ба ҳимоя, вайроншавии эҳтимолияти бегуноҳӣ буда, амали пурраи онро аз байн мебарад. Фаромӯш набояд сохт, ки ҳуқуқ ба ҳимояи шахс танҳо дар низоми муҳофизати ҷиноятӣ дида мешавад, ки дар он эҳтимолияти бегуноҳӣ мақоми махсус дорад.

Дигар маҳаки асосии амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ин иштироки ҳимоятгар дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Тибқи муқаррароти моддаи 49-и КМҚ ҚТ ба сифати ҳимоятгар адвокатҳо роҳ дода мешаванд. Бо таъйиноти суд, қарори судя, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳешовандони наздик ва намояндагони қонунии дастгиршуда, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ба сифати ҳимоятгар ба пешбурди парванда роҳ дода мешаванд.

Иштироки ҳимоятгар дар пешбурди парвандаҳо ҳатмист, ба шарте ки:

- дар ин бора гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда дархост пешниҳод кунанд;
- гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда ноболиғ бошанд;
- гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда бинобар камбудихоӣ ҷисмонӣ руҳӣ ҳуқуқи ҳудашонро оид ба ҳимоя мустақилона амалӣ карда натавонанд;
- гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда забони пешбурди муҳофизатӣ надонанд;
- судшавандаи таҳти ҳабс қарордошта аз ҳозир шудан ба маҷлиси судӣ саркашӣ намояд;
- айбдоршаванда берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, аз ҳозир шудан ба тафтишот саркашӣ кунад;
- шахс дар содир намудани ҷинояте айбдор карда шавад, ки барои он ҷазои қатл ё ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан пешбинӣ шуда бошад (м.51 КМҚ ҚТ).

Дарвоқеъ, нақши ҳимоятгар дар таъмини принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бағоят бузург аст. Ҳимоятгар ҳамчун иштирокчии тарафи ҳимоя бевосита аз лаҳзаи дастгир кардани шахс аз ҳуқуқи манфиатҳои шахс ҳимоя намуда, талоши бегуноҳии ӯро менамояд. Гуфтаҳои боло далели онанд, ки амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бе иштироки ҳимоятгар аз як ҷониб мазмуну моҳияти худро аз даст медиҳад, зеро дар баъзе мавридҳо маҳз тавассути ҳимоятгар шахс метавонад бегуноҳии худро исбот намуда, ба озодии комил дастёб гардад. Бинобар ин, яке аз омилҳои муҳимми таъмини эҳтимолияти бегуноҳии шахс ин иштироки ҳимоятгар дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ мебошад. У.Ғ. Ғанизода иброз медорад, ки «дар тафтишоти пешакӣ иштироки ҳимоятгар талаботи воқеӣ буда, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои гумонбаршаванда ва айбдоршаванда мавҷудияти онро тақозо мекунад. Барои он ки иштироки ӯ дар тафтишоти пешакӣ хосияти расмӣ ҳуқуқиро доро бошад, асосҳои ҳуқуқии иштироки ҳимоятгар дар тафтишоти

пешакӣ бояд муқаррар гардад»²¹⁶. Ҳарчанд, ҳимоятгар ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам муҳокимаи судӣ ба монанди дигар иштирокчиён метавонад барои озодии шахс ва манфиатҳои ӯ тамоми роҳҳои қонун муайянкардари истифода барад, вале дар баъзе мавридҳои ин ҳуқуқҳо чандон риоя намешаванд ва баробарӣ миёни ӯ ва дигар субъектони мақомоти таъқиби ҷиноятӣ дида намешавад. Н.В. Ткачева дар ин маврид зикр менамояд, ки: «дар замони имрӯза ҳимоятгар ҳангоми исботкунӣ назар ба рақиби худ, яъне муфаттиш ва ё таҳқиқбаранда ҳуқуқҳои камтар дорад»²¹⁷.

Танҳо пас аз пурра ва ҳамаҷониба баррасӣ намудани ҳолатҳои қор ва муайян намудани гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят муфаттиш фикри айбдоркунӣ мебарорад. Прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда айбдоршавандаро аз рӯзи эълон кардани айб огоҳ намуда, ҳамзамон ҳуқуқи ӯро дар бораи даъвати ҳимоятгар ё ба муфаттиш пешниҳод кардани дархост оид ба таъмини иштироки ҳимоятгар мефаҳмонанд (қ.2. моддаи 221 КМҚ ҚТ). Дар ин рост, ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки муфаттиш уҳдадор аст, парвандаи ҷиноятиро қатъ намояд. Вале фаромӯш набояд кард, ки қарор дар бораи қатъ намудани парвандаи ҷиноятӣ дар қадом шаклу шароите набошад ҳуҷҷати муурофиавие нест, ки шахсро дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эълон намояд.

Яке аз проблемаҳои мубрами имрӯза вобаста ба бегуноҳии шахс масъалаи ҳамкориҳои мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бо дигар рӯкҳои ҳокимияти давлатӣ мебошад. Барои то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд шахсро гунаҳгор эълон надоштан, зарур аст, ки мақомоти тафтишоти пешакӣ бо васоити ахбори омма ва дигар ниҳодҳои зарурӣ ҳамкориҳои судмандро ба роҳ монанд ва ин ҳамкориҳо бояд танзими қонунии худро пайдо намоянд. Зеро, имрӯз дар ҷомеаи мутамаддин ҳар нафаре, ки дар содир намудани ҷиноят гумонбар аст аллақай дар зехну ҳаёли мардум ҳамчун

²¹⁶ Ғанизода У.Ғ. Асосҳои ҳуқуқи иштироки ҳимоятгар дар давраи тафтишоти пешакӣ / У.Ғ. Ғанизода // Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ аз 8-уми октябри соли 2020) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессорон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 170.

²¹⁷ Ткачева Н.В. Функции суда на досудебных и судебных стадиях уголовного процесса / Н.В. Ткачева // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2013. – Т. 13. – №1. – С. 63.

шахси гунаҳгор нақш мебандад, ки ин комилан нодуруст аст. Бинобар ин, ҳамкориҳои институтҳои зикргардида дар кадом шаклу мазмуне набошад муҳим ва саривақтист.

Қобили зикри хос аст, ки амали принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчунин нисбат ба прокурор низ, ки функцияи назорати риояи дақиқ ва иҷроиши яхелаи қонунҳоро дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ ба уҳда дорад, равона мегардад. Зимнан бояд гуфт, ки ақидаи субъективи муфаттиш вобаста ба гунаҳгории шахс барои прокурор муҳим нест. Прокурор уҳдадор аст, ки дар баробари фикри баровардаи муфаттиш якчанд ҳолатҳоро назорат намояд. Прокурор пеш аз оғози дилхоҳ масъалаи бавучудомада, бояд мақсади муайян дошта бошад. Ба ҳамин хотир Д.Г. Каххоров чунин ибрози андеша менамояд, ки: «то замоне, ки мақсад набошад, фаъолият низ дида намешавад. Мақсад, ки пайдо шавад, имкон аст фаъолият низ ба роҳ монда шавад²¹⁸.

Бинобар ин, пас аз он ки фикри айбдоркунӣ бароварда мешавад, парвандаи ҷиноятӣ ба прокурор равона карда мешавад ва прокурор уҳдадор аст, ки дар муҳлати ҳафт шабонарӯз парвандаи ҷиноятии бо фикри айбдоркунӣ воридшударо омӯхта, ҳолатҳоро, ки моддаи 247-и КМҚ ҚТ муқаррар намудааст, мавриди санҷиш қарор диҳад.

Яъне, баъди он ки парвандаи ҷиноятӣ ба прокурор равона карда мешавад, прокурор бояд тамоми ҳолатҳоро, ки КМҚ ҚТ муқаррар намудааст омӯзад, зеро яке аз салоҳиятҳои асосии прокурор ин назорати прокурорӣ оид ба таъмини принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ маҳсуб мешавад. Бинобар ин, прокурорро зарур аст, ки барои таъмини пурраи эҳтимолияти бегуноҳии шахс аз ҳама роҳҳои муқаррарнамудаи қонун истифода кунад ва нисбати он шахсоне, ки дар боздоштгоҳи муваққатӣ ва ҳабси пешакӣ қарор доранд, ҷиҳати поймол нашудани ҳуқуқҳояшон чораҳои зарурӣ андешад ва барои барқарор

²¹⁸ Ниг.: Каххоров Д.Г. Обеспечение законности как функциональная цель прокурорской деятельности в досудебных стадиях уголовного процесса / Д.Г. Каххоров // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2015. – №4 (29). – С. 138.

намудани онҳо шароити мусоид фароҳам биорад²¹⁹. Сипас, баъди ба хулоса омадан, дар хусуси оне ки воқеан шахс ҷинояти мазкурро содир намудааст, бо дарназардошти ҳолатҳои болозикр фикри айбдоркунӣ тасдиқ гардида, парвандаи ҷиноятӣ ба суд равона карда мешавад ва минбаъд амали он дар давраҳои судӣ ба роҳ монда мешавад. П.С. Гордеев менависад, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ҳама марҳилаҳои судии муурофияи ҷиноятӣ, ки шахс дар содир намудани ҷиноят расман гунаҳгор эълон мешавад, амал менамояд²²⁰.

Воқеан, дар ҷомеаи мутамаддин масъалаи амалишавии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ доғи рӯз аст. Чӣ қадар олист, агар муфаттиш дар рафти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аввалан аз бегуноҳии шахс хушдор сохтаву сипас авлавиятро аз гунаҳгорӣ ба бегуноҳии шахс гузорад.

Дар илми муурофияи ҷиноятӣ ва амалияи он оид ба пешбурди парвандаи ҷиноятӣ масоили эътирофнамӣ ва фаҳмиши принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун сароғози кулли ҳаракатҳои тафтишотӣ маҳсуб мешавад.

Бояд иқрор шуд, ки принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ҳама давраҳои муурофияи ҷиноятӣ амал менамояд, вале пас аз эълони айб амали он боз ҳам густурда гардида, пайваста баҳри бегуноҳии шахс талош меварзад. Барои баҳо додани амали эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тосудии муурофияи ҷиноятӣ шахсони дахлдор уҳдадоранд, ки қабл аз ҳама мазмуну моҳият ва мақсаду мароми ҳуди муурофияи ҷиноятиро ҳамаҷониба муайян намоянд.

Аз рӯйи андешаҳои болозикр ва таҳқиқотҳои анҷомдодашуда чунин пешниҳод карда мешавад:

1. Тавре аз моддаи 112-и КМЧ ҚТ маълум аст муҳлати нигоҳ доштан дар ҳабс аз 2 моҳ оғоз гардида, то 18 моҳ дароз карда мешавад, ки аз нигоҳи мо чандон қобили қабул нест. Зеро нисбат ба шахсе, ки ҳанӯз гунаҳгории ӯ

²¹⁹ Собиров М.Ш. Назорати прокурорӣ оид ба таъмини принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ / М.Ш. Собиров // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 540.

²²⁰ Гордеев П.С. Некоторые аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе / П.С. Гордеев // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2012. – №2 (17). – С. 246.

муайян карда нашоудааст ва мумкин аст \bar{y} бегуноҳ доништа шавад, чӣ гуна метавонад 1 солу 6 моҳ ва ё 18 моҳ дар ҳабс нигоҳ дошта шавад? Зимни таҳлили қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ баъзе давлатҳои узви ИДМ муайян карда шуд, ки муҳлати ниҳоии ба ҳабс гирифтани дар Қазоқистон ва Арманистон 12 моҳ аст. Дар Украина низ ин муҳлат то 12 моҳ муқаррар гардидааст. Дар Ҷумҳурии Озоббойҷон 9 моҳ ва дар Ҷумҳурии Ёзбекистон бошад ҳадди ниҳоии он 7 моҳ пешбинӣ гардидааст. Дар КМҶ ҚТ ҳамаи ин давлатҳо гуфта мешавад, ки минбаъд ба дароз намудани ин муҳлат иҷозат дода намешавад. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки қисми 4-и моддаи 112-и КМҶ ҚТ, ки муҳлати нигоҳ доштан дар ҳабсро зиёда аз 12 моҳ муқаррар кардааст, хориҷ карда шуда, меъёрҳои зарурии он ба қисми 3-и моддаи мазкур илова карда шавад. Яъне, муҳлати ниҳоии дар ҳабс нигоҳ доштан ҳадди ақал то 12 моҳ муқаррар карда шавад, бехтар аст. Дар чунин сурат ҳам мақомоти таъқиби ҷиноятӣ кори худро бештар зудтар ва босамар анҷом медиҳанд ва ҳам ба эҳтимолияти бегуноҳии шахс хатар камтар эҷод мешавад. Ҳамчунин, пешниҳоди мазкур барои суиистифода нанамудани мақомоти салоҳиятдори давлатӣ аз муҳлати ҷойдоштаи дар ҳабс нигоҳ доштани шахс бисёр зарур аст. Агар ҳар қадар шахс дар ҳабс зиёд нигоҳ дошта шавад, ҳамон қадар мазмуни моҳияти эҳтимолияти бегуноҳии \bar{y} аз байн меравад. Аз ин хотир, дар камтарин муҳлат баррасиву ҳал намудани бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс аз ҳар ҷониб манфиатовар аст.

Пас аз таҳлилҳои боло вобаста ба амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраҳои тосудии мурофиавии ҷиноятӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки:

1. Шахс новобаста аз мавқеи мурофиавии худ то баровардани ҳукми суд бегуноҳ доништа мешавад;

2. Барои мустаҷоб гардидани адолати судӣ ва бидуни иштибоҳе муайян намудани бегуноҳии шахс айбдоркунанда ва айбдоршаванда метавонанд дар ҳамбастагии доимӣ мушарраф гарданд. Зеро, мақомоти таъқиби ҷиноятӣ дар баробари он ки далелхоро барои гунаҳгор эътироф кардани шахс ҷамъоварӣ

менамоянд, ҳамчунин онҳо ухдадоранд, ки далелҳои сафедкунандаро низ чамъоварӣ намоянд;

3. Ҳангоми дастгир намудани шахс шахсони ваколатдор бояд ба масъалаи бегуноҳии ӯ диққати бештар зоҳир намоянд, то ки ҳуқуқи озодиҳои ӯ маҳдуд нагардида, хатар ба бегуноҳияш таҳдид накунад;

4. Вобаста ба он ки муфаттиш ва прокурор шахсро дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор ҳисобида, фикри айбдоркунӣ мебароранд ба эҳтимолияти бегуноҳӣ рабт надошта, танҳо ақидаи субъективии онҳо аст, ки дар асоси далелҳои кофӣ ва чамъовардашуда мавқеашонро муайян менамоянд. Хулосаи ниҳой танҳо пас аз эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд бароварда мешавад;

5. Мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бояд ҳарчӣ зудтар ва ба таври комил ҷиноятро ошкор намоянд;

6. Субъектони ваколатдоргардидаро мебояд ҳамачониба, пурра ва ҳолисона ҳолатҳои корро омӯхта, шахси дар содир намудани ҷиноят гумонбарро муайян намоянд;

7. Мақомоти таъқиби ҷиноятӣ амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳиро ҳам ба гумонбаршуда ва ҳам ба айбдоршаванда татбиқ намоянд;

8. Маводи заруриро барои тафтиши судӣ омода намоянд;

9. Эҳтимолияти бегуноҳӣ яке аз унсурҳои муҳимми мурофиаи ҷиноятӣ маҳсуб ёфта, баҳри амалинамоии мақсад ва вазифаҳои фаъолияти мурофиавии ҷиноятӣ равона гардидааст.

2.2. Амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи судии пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ

Давраи судии пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ асоситарин ва муҳимтарин давраи мурофиаи ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта, дар он тамоми паҳлуҳои зарурии мурофиаи ҷиноятӣ омӯхта мешаванд ва ҳама маводҳои тартибдодашудаи давраи тафтишоти пешакӣ чамъ шуда, дар асоси он масъалаи бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс ҳал карда мешавад ва ба ин васила адолати судӣ амалӣ мегардад.

Давраи судӣ воқеан давраи марказии муурофияи ҷиноятӣ маҳсуб мешаванд, зеро тавассути он суд тамоми ҳолатҳои корро ба таври комил омӯхта, ба далелҳои воридгардида ҳамаҷониба баҳогузори менамояд ва дар ин замина ҳуқуку уҳдадорихои тарафхоро, ки дар муурофия ҳузур доранд мефаҳмонад ва сипас тибқи муқаррароти КМЧ ҚТ ӯ ҳукми сафедкунанда ва ӯ ҳукми айбдоркунанда мебарорад.

Зимнан бояд қайд намуд, ки яке аз вазифаҳои асосии давраи мазкур ин таъмини ҳуқуқ ба ҳимояи шахси судшаванда ва ӯ эҳтимолияти бегуноҳии ӯ аст. Бешак, яке аз масъалаҳои умдатарини давраи мазкур ин эҳтимолияти бегуноҳии судшаванда аст. Дар дилхоҳ давраи судии парвандаҳои ҷиноятӣ диққати бештар бояд ба бегуноҳии шахс бошад ва суд низ новобаста ба фикру андешаҳои иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ бояд донад, ки судшаванда мумкин аст бегуноҳ бошад ва қафолати онро низ бояд ба ӯ таъмин намояд. Вале баъзе олимони андешаҳои дигар доранд. Масалан олими рус А.Е. Епифанов иқтибос аз Л. Вилдбахер оварда менависад, ки: «презумпсия хусусияти тахминӣ ва эҳтимоливу пешгӯишавандаро дорад, на хусусияти ҳақиқиву қонунӣ»²²¹. Ба андешаи А.Н. Омариёва кам нестанд ҳолатҳои, ки судья хангоми пешбурди парванда, эҳтимолияти бегуноҳиро ба инобат нагирифта, аз рӯйи исботи эҳтимолии айбдоркунӣ мақсади баровардани ҳукми айбдоркуниро дорад²²².

Дарвоқеъ, ҳастанд ҳолатҳои, ки судья аз доираи муқаррароти КМЧ ҚТ андак берунтар фаъолият менамояд. Масалан, суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе дар маҷлиси ошкорои судӣ парвандаи ҷиноятиро нисбати судшаванда С.З.Х. бо моддаҳои 346 қисми 3 банди «б», 351 қисми 2 бандҳои «а, в» ва 247 қисми 4 банди «б» Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва К.О.Ф. бо моддаҳои 351 қисми 2 бандҳои «а, в», 247 қисми 4 банди «б», 244 қисми 2 бандҳои «а, в» ва 339 қисми 2 КЧ ҚТ мавриди баррасӣ қарор дода, дар натиҷаи нисбати онҳо ҳукми айбдоркунанда бароварда,

²²¹ Епифанов А.Е. Презумпция невиновности в ракурсе мировых процессов по обеспечению прав человека / А.Е. Епифанов // Юридический Вестник ДГУ. – 2014. – №1. – С. 20.

²²² Ниг.: Омариёва А.Н. Презумпция невиновности и ее значение в отправлении правосудия / А.Н. Омариёва // Вестник Поволжского института управления. – 2019. – Том 19. – №2. – С. 77.

онҳоро аз озодӣ маҳрум намудааст²²³. Тибқи шикоятҳои кассатсионии ҳимоятгарони судшавандаҳо, ки аз тағйир додани ҳукм хоҳиш намудаанд, Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе дар маҷлиси ошкорои судӣ маводҳои парвандаи ҷиноятиро омӯхта, вачҳҳои шикоятҳоро санҷида баромада, тағйир додани ҳукм ва қонунгардонидани шикоятҳои кассатсиониро мувофиқи мақсад донист ва ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро, ки ба С.З.Ҳ ва К.О.Ф. татбиқ гардида буд, бо таъйиноти худ бо ҷазои сабуктар ба С.З.Ҳ ва ҷарима ба К.О.Ф. иваз намуд. Дар маҷмӯи коллегии судӣ ба хулосае меояд, ки суди марҳилаи якум парвандаро бо вайрон кардани муқаррароти қонунҳои моддӣ ва мувофиқавӣ баррасӣ намуда, ҳукми беасос ва ғайриқонунӣ қабул намудааст²²⁴. Гуфтаҳои зерин далели равшани андешаҳои болозикри мо дар хусуси эҳтимолияти бегуноҳии шахс аст.

В.М. Абдрашитов эҳтимолияти бегуноҳиро принсипи зарурӣ ва муҳим шуморида, зикр менамояд, ки: «...бисёр мушкил аст, дарёфт намудани принсипе, ки дорои аҳаммияти муҳимми амалӣ буда, ҳимоя ва таъмини шаъну шараф ва инчунин ҳуқуқи озодиҳои шахсро дар бар гирад»²²⁵. Вале бояд иқрор шуд, ки бе ҷой доштан ва амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраҳои судии пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ баробарӣ ва ба таври мувофиқавӣ сурат гирифтани мувофиқа ғайриимкон аст. Принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ муҳимтарин ченаки нигоҳдории баробарии тарафҳо дар мувофиқавии судии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад ва намегузорад, ки тавозун миёни тарафи ҳимоя ва айбдоркунӣ вайрон карда шавад. Дар муҳокимаи судӣ ҳарду тараф иштирок намуда, барои бегуноҳ ва ё гунаҳгор эълон намудан шароити имкониятҳои баробар доранд, ки ин баробариро маҳз принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ таъмин месозад. Н.В. Ткачева низ ба ин

²²³ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1-330/20 // Бойгонии Суди ноҳияи Исмоили Сомонӣ.

²²⁴ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №11-62/21 // Бойгонии Суди шаҳри Душанбе.

²²⁵ Абдрашитов В.М. Актуальные проблемы и вопросы понимания и толкования принципа презумпции невиновности в современном праве / В.М. Абдрашитов // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2012. – №2 (17). – С. 48.

масъала равшанӣ андохта, иброз медорад, ки суд на тарафи ҳимоя ва тарафи айбдоркуниро намегирад, танҳо барои онҳо шароит фароҳам меорад²²⁶.

Воқеан, имрӯзҳо принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар амалияи муурофияи ҷиноятӣ чандон мавриди тавачҷуҳ қарор намегирад. Ҳарчанд, танҳо тавассути иҷроиши маҳз ҳамин принцип шахс метавонад аз дастгиркунии беасос ва маҳкумкунии ғайриқонунӣ раҳо ёбад.

Қобили зикри хос аст, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ сирф моли муурофияи ҷиноятӣ нест, балки ин меъёр аз доираи меъёрҳои ахлоқӣ тавлид ёфтааст. Мутобиқи меъёрҳои ахлоқӣ инсоният ҳанӯз аз замонҳои пеш, то он даме ки баръакси ҳол исбот нашавад, ҳалолкору поквичдон эътироф мешуд²²⁷. Принсипи мазкур маҷмуи кафолатҳои ҳуқуқие ба шумор меравад, ки ба шахс дода шудааст, то муайян карда шавад, ки чӣ андоза шахс ба ҷинояти содиршуда рабт дорад ва то он лаҳза маҳз ҳамин эҳтимолияти бегуноҳӣ гунаҳгории шахсро зери гумон мегузорад. Муътақид будани муфаттиш оид ба гунаҳгории шахс ва аз ҷониби прокурор тасдиқ гардидани фикри айбдоркуниву сипас бо ҳамин андешаҳо дар давраи судӣ баромад намудан, ҳанӯз маънои гунаҳгор будани шахс набуда, эҳтимолияти бегуноҳии шахс низ аз байн намеравад. Хулосаи фикри айбдоркунӣ бояд ҳамаҷониба аз ҷониби суд, ки функцияи риоя ва иҷроиши эҳтимолияти бегуноҳӣ маҳз бар дӯши ўст, бояд ба пуррагӣ санчида шавад.

Дар кори таҳқиқоти худ мо зербоби мазкурро аз давраи омодагӣ то ба қисмати тафтишоти судӣ, музокирот, ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукм ва агар шикояти кассатсионӣ шавад то он лаҳза ба риштаи таҳлил бурдаем.

Мутобиқи моддаи 261-и КМҶ ҚТ замоне, ки парвандаи ҷиноятӣ ба суд ворид мешавад, суд яке аз қарорҳои зеринро қабул мекунад:

- дар бораи таъйин намудани маҷлиси суд;
- дар бораи баргардонидани парванда ба тафтиши иловагӣ;
- дар бораи боздоштани пешбурди парванда;

²²⁶ Ниг.: Ткачева Н.В. Функции суда на досудебных и судебных стадиях уголовного процесса / Н.В. Ткачева // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2013. – Т. 13. – №1. – С. 65.

²²⁷ Ниг.: Искандаров З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – С. 132.

- дар бораи тибқи тобеияти судӣ фиристодани парванда;
- дар бораи қатъ кардани парванда.

Ҳамчунин ҳангоми ба суд ворид шудани парвандаи ҷиноятӣ судя бояд ҳолатҳои зеринро муайян кунад:

- парванда таҳти тобеияти ҳамин суд қарор дорад ё не;
- ҳолатҳое, ки боиси қатъ ё боздоштани пешбурди ҳамин парванда мегарданд, вучуд доранд ё не;
- ҳангоми пешбурди таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ ба вайрон кардани қонуни мурофиавии ҷиноятӣ, ки барои таъйин намудани маҷлиси суд монеа шуда метавонад, роҳ дода шудааст ё не;
- нусхаи фикри айбдоркунӣ ё қарори оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ оид ба пешбурди суръатнок супурда шудаанд ё не;
- чораи пешгирии интиҳобгардидаро тағйир додан ё бекор кардан зарур аст ё не;
- ҷиҳати таъмини рӯёнидани товони зарар, ки дар натиҷаи содир намудани ҷиноят расонида шудааст, иҷрои ҷазо дар намуди ҷарима, ситонидани дигар пардохтҳои молумулкӣ ва эҳтимоли мусодираи молу мулк чора андешида шудааст ё не;
- ариза ва дархостҳо қобили қонунгардониданианд ё не (м.262 КМЧ ҚТ).

Сипас маҷлиси судӣ таъйин карда мешавад. Дар давраи судӣ, суд ухдадор аст, ба тарафҳо тамоми имконияту шароитҳои заруриро муҳайё намуда, кафолатҳои мурофиавиро ба онҳо таъмин созад, то ки тарафҳо тавонанд ба таври мустақим ва баробар баҳсу мунозира намоянд. Дар ин хусус Т.И. Сайфутдинов ва Н.М. Кахоров мазмунан зикр менамоянд, ки дар давраи муҳокимаи судӣ ҳар ду тараф барои пешниҳоди далелҳо ва шикоят ҳуқуқҳои баробар доранд²²⁸. Ҳамчунин судро мебояд, ки дар мурофиаи судӣ иштирокчиёни мурофиаро аз иҷроиши пурраи КМЧ ҚТ ва амалишавии

²²⁸ Ниг.: Сайфутдинов Т.И., Кахоров Н.М. Вопросы расширения состязательных начал отечественного уголовного судопроизводства / Т.И. Сайфутдинов, Н.М. Кахоров // Учёные записки. – 2015. – №3 (44). – С. 63.

адолати судӣ хабардор созад. Амалишавии пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисонаи адолати судӣ маҳз бо баробарӣ ва мубоҳисаи қиддӣ ва инчунин маҳдуд накардани ҳуқуқи уҳдадорихоӣ тарафҳо ба даст меояд. Судя баъди таъйини маҷлиси судӣ мутобиқи моддаи 270-и КМҚ ҚТ ба тарафҳо дар асоси дархости асоснокшудаи онҳо барои шиносӣ бо ҳамаи маводи парвандаи ҷиноятӣ, аз ҷумла аз он рӯйнавис кардани маълумоти зарурӣ, шароит фароҳам меорад, ба нусхабардории ҳуҷҷатҳо бо истифодаи воситаҳои техникӣ иҷозат медиҳад, ба истисноӣ маълумоти дорои сирри давлатӣ, тиҷоратӣ ё сирри дигари бо қонун ҳифзшаванда.

Бидуни шак, давраи судии пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ягона давраест, ки дар он дар як вақту соати муайяншуда, ҳама иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ ҳам меоянд ва ҳар яке аз рӯйи зарурат нишондод медиҳад ва суд ба нишондоди онҳо баҳои ҳолисона медиҳад. Дар ин давра ҳамчунин судро мебояд, ки барои кори муътадили суд ва амну амонии иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ тамоми чораҳои заруриро андешад. Маврид ба зикри хос аст, ки суд ҳулосаи худро чихати бегуноҳии шахс ва ё гунаҳгории ӯ на бо маводҳои навишташуда муомадагаридаи давраи тафтишоти пешакӣ, муайян месозад, балки ба он далелҳои пешниҳодгарида ва мавриди таҳқиқи баррасӣ қарордоштаи дар маҷлиси судӣ, ки бевосита аз маҳакҳои боло шаҳодат медиҳанд, таъия менамояд. Вале тавре ибраз доштем ин ҳолатҳо баъзан вақт аз мадди назари судяҳо дур мемонад. Далели равшани ин гуфтаҳо дар он аст, ки Суди ноҳияи Синой шаҳри Душанбе нисбати шахрванд А.Д.Қ., ки бо моддаи 247 қисми 4 банди «б» ҚҚ ҚТ ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ қашида шуда буд, бо таъйиноти худ ӯро гунаҳгор дониста, нисбаташ ҷазо дар намуди ҷарима ба андозаи 1460 (як ҳазору чорсаду шаст) нишондиҳанда барои ҳисобҳо баробар ба 58400 (панҷову ҳашт ҳазору чорсад) сомонӣ ба ғоидаи давлат, бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти пулию молӣ алоқаманд дар ҚТ ба муҳлати 3 (се) сол, таъйин менамояд²²⁹. Баъдан, иҷроии Суди ноҳияи Синой шаҳри Душанбе

²²⁹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №4-51/18 // Бойгонии Суди ноҳияи Синой шаҳри Душанбе.

А.М.С., ба суд мурочиат менамояд, ки вобаста ба ичрои ҳукми суд ба тамоми мақомотҳои дахлдор талаботҳо барои муайян намудани вазъи молу мулкӣ маҳкумшуда ирсол карда шудааст. Дар натиҷа муайян карда шудааст, ки ба номи маҳкумшуда ягон номгӯи амвол ва маблағҳои пулӣ ба қайд гирифта нашудааст. Маҳкумшуда то ба имрӯз аз ҷазои дар шакли ҷарима таъингардида ба маблағи 10050 (даҳ ҳазору панҷоҳ) сомонӣ ба фоидаи давлат пардохт намуда, қисми боқимондаи маблағи ҷарима, ки 48350 (чилу ҳашт ҳазору сесаду панҷоҳ) сомони ро ташкил медиҳад, бо сабабҳои номаълум аз пардохти боқимондаи маблағи ҷарима саркашӣ намудааст. Дар натиҷа нисбати ӯ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 5 (панҷ) солу, 3 (се) моҳу, 19 рӯз, бо адо намудани ҷазо дар колонияҳои ислоҳии низомаш умумӣ, иваз карда шудааст. Сипас А.Д.Ҷ. нисбат ба таъиноти суд норозигӣ баён намуда, аз болои он шикояти хусусӣ менамояд. Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди шаҳри Душанбе маводи пешниҳоднамударо муҳокима намуда, вачҳҳои шикоятро санчида баромада, бекор намудани таъиноти суди марҳилаи якумро мувофиқи мақсад мешуморад. Коллегияи судӣ муайян менамояд, ки аз маводи пешниҳодгардида дида мешавад, ки маҳкумшуда аз рӯзи ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суди марҳилаи якум то лаҳзаи пешниҳоди иҷроии суди ноҳияи Сино дар хусуси иваз намудани ҷазо ба суди марҳилаи якум як қисми маблағи ҷаримаи бо ҳукми суд таъингардидаро ба маблағи 10050 сомонӣ ба фоидаи давлат бе ягон гуна саркашӣ пардохт намудааст. Суди марҳилаи якум бошад, ба ҳолатҳои дар боло зикргардида баҳои ҳуқуқи надода, қарори бармаҳал ва ғайриқонунӣ қабул намудааст. Бинобар ин Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди шаҳри Душанбе тағйир додани ҷазои ҷарима ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро бекор карда, парвандаро ба муҳокимаи нави судӣ дар ҳайати дигар мефиристонанд²³⁰.

Зимни таҳлили ин парванда муайян карда мешавад, ки принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ баъзе мавридҳо аз ҷониби судяҳо ба пуррагӣ риоя карда намешавад ва дар натиҷа нисбати шахс ҳукми ғайриқонунӣ бароварда

²³⁰ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №22-120/18 // Бойғонии Суди шаҳри Душанбе.

мешавад. Ҳол он ки ин принцип дар ҳама маврид исботро тақозо намуда, кафолатдиҳандаи ҳуқуқу озодии инсон ба ҳисоб меравад.

Дарвоқеъ, давраи мазкур давраи марказӣ ва асоситарин аст, ки дар он нахуст далелҳое, ки аз ҷониби муфаттиш ва тарафи айбдоршаванда пешниҳод гардидаанд ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона тафтишу санчида мешаванд, бо кадом роҳу восита ва чи гуна гузаронидани тафтишоти пешакӣ назорат бурда мешавад ва ҳамчунин дар давраи мазкур парванда аз ҷониби суд моҳиятан баррасӣ карда мешавад. Ҳарчанд, дар муурофияи судӣ ба тартиби пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва мазмуну мундариҷаи санадҳои судӣ бояд диққати махсус зоҳир карда шавад, вале аз таҷрибаи амалияи судӣ маълум мешавад, ки на ҳама ҳолатҳо муқаррароти КМҚ ҚТ ҳамаҷониба риоя мешавад. Чунончӣ, бо парвандаи ҷиноятӣ нисбат Қ.С.А. бо моддаи 245 қисми 2 банди «б» КҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон охири бон ҳукм аз 15 апрели соли 2021 бо ҳамин модда ва ҳамин қисм гунаҳгор доништа, нисбаташ ҷазо таъин карда шудааст. Вале дар қисми муқаддимавии қарори таъини маҷлиси судӣ моддаи 245 қисми 2 банди «б» ҳамин Кодекс оварда шуда, дар қисми ҳулосавии қарор бошад, моддаи 245 қисми 3 банди «б» Кодекси мазкур дарҷ гардидааст²³¹. Аз ин бармеояд, ки муҳокимаи судӣ ва тартиби пеш бурдани парвандаи ҷиноятӣ дар маҷлиси судӣ на ҳама вақт бо риоя ва иҷроиши пурраи меъёрҳои муурофиявӣ ба роҳ монда мешавад, ки ин бевосита ба вайроншавии ҳамаҷонибаи принципи эҳтимолияи бегуноҳӣ бурда мерасонад.

Яке аз масъалаҳои муҳими дигар дар давраи мазкур дар он аст, ки оё суд метавонад ҳангоми таъини маҷлиси судӣ шахсро бегуноҳ эътироф намояд. Агар чунин имкониятро дошта бошад, пас бо кадом асос ва чӣ гуна санад мебарорад? Вобаста ба ин масъала Н.А. Абдуллоев иброз медорад, ки «хатто дар давраи тайёри ба муҳокимаи судӣ масъалаи гунаҳгории судшаванда пешакӣ ҳал карда намешавад. Танҳо дар давраи муҳокимаи судӣ судяҳо вазифадоранд, ки така ба эҳтимолияти бегуноҳӣ намуда, ҳамаи далелҳоро софдилона, беғаразона ва воқеъбинона санҷанд»²³². Агар вобаста

²³¹ Ниг.: Нашрияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – январ-март 2023. – №1. – С. 17.

²³² Ниг.: Абдуллоев Н.А. Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда ҳамчун принципи муурофияи судии ҷиноятӣ дар партави лоиҳаи Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ / Н.А. Абдуллоев // Давлат ва ҳуқуқ. – 2008. – №2. – С. 50.

ба амали эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи омодагӣ ва таъйини муҳокимаи судӣ холисона баҳогузори намоем, пас ханӯз дар давраи мазкур бояд ҳамаҷониба самаранокии кори субъектони тафтишоти пешакӣ санчида шаванд. Тавассути ин давра муайян карда мешавад, ки оё далелҳои зурури барои дар марҳилаи муҳокимаи судӣ баррасӣ намудани парвандаи мазкур кифоягӣ мекунад ё на. Ба андешаи С.Н. Владимирович маҳз прокурор имконпазирии давраи омодагӣ ба маҷлиси судиро метавонад амалӣ намояд²³³. Б.С. Негматов дар ин хусус зикр менамояд, ки масъалаи муҳимми қисмати омодагӣ ин аз ҷониби раисикунанда ба судшаванда ва ҷабрдида фаҳмонидани хусусиятҳои тафтиши судии мазкур бо мақсади муайян намудани он, ки ин иштирокчиён дуруст ва пурра ин тартибро дарк менамоянд ва оқибатҳои онро мефаҳманд²³⁴. Иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ, ки дар муҳокимаи судӣ метавонанд иштирок намоянд, прокурор, судшаванда, ҳимоятгар, ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳо, тарҷумон, шоҳидон, коршиносон ва мутахассисон ба ҳисоб мераванд

Пас аз оғози маҷлиси судӣ, раисикунанда ба тарафҳо тамоми шароити имкониятро, ки барои баробарӣ ва ба таври мувоҳисавӣ баргузор гардидани муурофия мусоидат менамояд, меандешад. Ҳамчунин, ба тарафҳо риояи тартиботи маҷлиси судро таъмин намуда, дар ин баробар ҳуқуқи уҳдадорихоҷашонро мефаҳмонад. Ҳарчанд, пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва ба таври қонуниву асоснок пеш бурдани он салоҳияти раисикунанда аст, вале иштирокчиёни муурофияи судӣ низ мутобиқи муқаррароти КМҶ ҚТ метавонанд ба амал ва ё беамалии раисикунанда норозигӣ баён намоянд.

Сипас, эълон карда мешавад, ки дар маҷлиси судӣ кадом парвандаи ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Бояд қайд намуд, ки барои беғаразона ва одилона баррасӣ гардидани парванда, раисикунанда то оғози

²³³ Ниг.: Владимирович С.В. Актуальные вопросы теории и практики отказа прокурора от обвинения на стадии подготовки уголовного дела к судебному разбирательству / С.В. Владимирович // Сибирское юридическое обозрение. – 2019. – Том 16. – №3. – С. 360.

²³⁴ Ниг.: Негматов Б.С. Тартиби муурофияви тафтиши судии соддакардашуда / Б.С. Негматов // «Мушкилотҳои қонунгузори замин дар даврони муосир»: маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ (13 октябри соли 2023) / Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. ва номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Шарифзода Ф.Ш. – Душанбе: Меҳроч-граф, 2023. – С. 229-230.

пурсиш шоҳидонро аз толори маҷлиси судӣ берун мекунад. Берун кардани шоҳидон аз толори маҷлиси судӣ танҳо ба он хотир аст, ки гузаронидани пурсиши онҳо дар ғоибии дигар иштирокчиёни муурофияи судӣ сурат гирад²³⁵ ва онҳо вобаста, ба ҳар ҳолате ки ба онҳо маълум аст, нишондоди дуруст диҳанд. Ҳамчунин, дар ин чараён суд уҳдадор аст, ки барои бо дигар шоҳидони қаблан пурсидашуда, гуфтугӯ накардани шоҳидони пурсиданашуда чораандешӣ кунад, то дар зехну фикри онҳо костагӣ ва ё духурагӣ пайдо нашавад ва инчунин онҳо тавонанд озодона вобаста ба ҳолатҳои кор фикру андешаҳои худро иброз доранд.

Мутобиқи моддаи 272-и КМҚ ҚТ суд, судя бояд нишондоди судшаванда, ҷабрдида, шоҳид, хулосаи коршиносонро шунавад, далелҳои шайъиро аз назар гузаронад, протокол ва дигар ҳуҷҷатҳоро эълон кунад ва дигар амалҳои судиро оид ба тафтиши далелҳо анҷом диҳад. Баъдан, раисикунанда ҳама ҳолатҳоро муайян намуда, дар назди судшаванда суол мегузорад, ки оё нусхаи фикри айбдоркунӣ ба ӯ дода шудааст ё не, агар дода шуда бошад дар кадом вақт? Дар сурати ғайр, парвандаи ҷиноятӣ бинобар сабаби ба судшаванда насупоридани нусхаи фикри айбдоркунӣ ба прокурор фиристонида мешавад. Зимни омӯзиши таҷрибаи судӣ муайян гардид, ки дарвоқеъ дар амалия, баъзан мавридҳо чунин ҳолатҳо ба назар мерасанд. Масалан, доир ба парвандаи ҷиноятӣ нисбати Р.Н.С. бо моддаи 247 қисми 2 бандҳои «в, г» ҚҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон муфаттиши раёсати Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҚТ нусхаи фикри айбдориро ба айбдоршаванда супоридааст, лекин дар забонхат санаи супоридани фикри айбдориро нишон наододааст. Тавре аз протоколи маҷлиси судӣ аз санаи 29 июни соли 2021 дида мешавад, дар суди ноҳияи С. зимни баррасии парвандаи ҷиноятӣ ин талаботи қонун риоя нагардида, дар кадом рӯз супорида шудани нусхаи фикри айбдорӣ ба судшаванда муайян карда нашуда, дар протокол қайд нагардидааст²³⁶. Сипас, ба судшаванда ва дигар

²³⁵ Ниг.: Ендольцева А.В., Химичева О.В., Клещина Е.Н. Уголовно-процессуальное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки «Юриспруденция». – М.: Юнити-Дана, 2017. – С. 250.

²³⁶ Ниг.: Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – январ-март 2023. – №1. – С. 8.

иштирокчиёни муурофияи судӣ ҳуқуқу уҳдадорихоҷшон фаҳмонида мешавад. Инчунин, ба онҳо фаҳмонида мешавад, ки вобаста ба ҳайати суд ё яке аз онҳо, дигар иштирокчиёни муурофия метавонанд то лаҳзаи оғози тафтиши судӣ раддия изҳор намоянд. Қобили зикр аст, ки муҳокимаи судӣ бо иштироқи ҳатмии судшаванда гузаронида мешавад. Ҳарчанд, ҳастанд ҳолатҳое, ки суд парвандаи ҷиноятиро бе иштироқи шахси судшаванда баррасӣ менамояд.

Як нуқтаи муҳимми дигарро бояд ибраз дошт, ки дар рафти маҷлиси судӣ раисикунанда бояд ҳар даму лаҳза баҳри таъмини ҳамаҷонибаи адолати судӣ ва кафолати эҳтимолияти бегуноҳии судшаванда чораҳои заруриро андешад ва нагузорад, ки дар маҷлиси судӣ чараёни он аз доираи муқаррароти КМҚ ҚТ берун барояд.

Пас аз анҷоми қисмати мазкур, раисикунанда қисми тафтиши судиро эълон намуда, ба оғози он шуруъ мекунад. А.А. Михайлов қайд менамояд, ки тафтиши судӣ ин қисмати асосии муурофияи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад²³⁷. Мутобиқи қ.1-и моддаи 308-и КМҚ ҚТ тафтиши судӣ аз баёни моҳияти айбдоркунии пешниҳодшуда дар ҳаққи судшаванда аз ҷониби айбдоркунандаи давлатӣ, дар парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ бошад, аз баёни шикоят аз ҷониби айбдоркунандаи хусусӣ ё намояндаи ӯ оғоз мегардад. Н.А. Колоколов менависад, ки тафтиши судӣ ин қисми марказии муҳокимаи судӣ ба шумор меравад, ки мутобиқи он ҳамаҷониба масъалаи иштирок доштан ва ё надоштани судшаванда дар содир намудани ҷиноят дар он ҳал карда мешавад²³⁸. Судшаванда новобаста ба давраҳои судии муурофияи ҷиноятӣ така ба меъёрҳои қисми 6-и моддаи 47-и КМҚ ҚТ намуда, ҳуқуқ дорад аз бегуноҳии худ дифоъ намояд, зеро давраи мазкур ин давраи муайянкунандаи бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс буда, дар як маврид кафолатдиҳандаи ҳуқуқу озодиҳои шахс мебошад, ки аз меъёрҳои принципи эҳтимолияти бегуноҳии шахс бармеояд. Яъне, судшаванда ҳуқуқ дорад манфиатҳои қонунии худро ба тамоми восита ва усулҳое, ки хилофи

²³⁷ Ниг.: Михайлов А.А. Возвращение судом уголовного дела для дополнительного расследования: 150 лет истории, теории, практики / А.А. Михайлов // Уголовная юстиция. – 2014. – №1 (3). – С. 35.

²³⁸ Ниг.: Колоколов Н.А. Уголовное судопроизводство в 3 томах. Том 2. – М.: Юрайт, 2017. – С. 42.

қонунҳои дахлдор ва КМҚ ҚТ нестанд, ҳифз кунад ва барои омодагӣ ба ҳимоя ба таври кофӣ вақт ва имконият дошта бошад.

Ҳамчунин судшаванда ҳуқуқ дорад, ки:

– дар муҳокимаи судии суди марҳилаи якум ва кассатсионӣ иштирок намояд;

– сухани охири гӯяд;

– бо протоколи маҷлиси суд шинос шавад ва ба он эрод пешниҳод намояд;

– аз ҳукм, таъйинот ва қарори суд, судя шикоят намояд;

– нусхаҳои қарорҳои шикоятшударо гирад;

– нусхаҳои шикоят ва пешниҳодҳои ба парвандаи ҷиноятӣ овардашударо гирад ва ба онҳо норозигӣ изҳор намояд;

– дар баррасии масъалаҳои, ки ба иҷрои ҳукм вобастаанд, иштирок намояд;

– аз дигар ҳуқуқҳои, ки Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст, истифода кунад²³⁹.

Дар рафти қисмати тафтиши судӣ раисикунанда аз судшаванда моҳияти айби эълоншуда ва гунаҳгор ҳисобидан ва ё наҳисобидани ӯро пурсон мешавад. П.В. Крашенинников зикр менамояд, ки «...агар судшаванда ба гуноҳи худ иқрор шавад, пас ӯ метавонад, ки бо иҷзати раисикунанда дар дилхоҳ лаҳзаи тафтиши судӣ нишондод диҳад»²⁴⁰. Вале бояд қайд намуд, ки ҷабрдида низ ба монанди судшаванда метавонад бо иҷзати раисикунанда дар дилхоҳ лаҳзаи тафтиши судӣ нишондод диҳад.

Хотиррасон бояд намуд, ки нишондод додани судшаванда дар маҷлиси судӣ ин ҳуқуқи ӯ аст на уҳдадорӣ. Бинобар ин, судшаванда уҳдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот намояд ва ё барои бегуноҳии худро исбот намудан талош варзад. Ҳарчанд ӯ метавонад, ки дар дилхоҳ давраи муҳокимаи судӣ аз бегуноҳии худ дифоъ намояд. Вобаста ба бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории судшаванда олимони фикру андешаҳои гуногун доранд. Масалан М.Н.

²³⁹ Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

²⁴⁰ Крашенинников П.В. Курс уголовного процесса: учебник. – М.: Статут, 2016. – С. 471.

Шифман чунин меҳисобад, ки «судшавандае, ки гунаҳгории худро рад менамояд, ҳатман баъди далелҳои нисбати ӯ пешниҳодгардида бояд пурсида шавад, зеро ӯ донад, ки нисбати ӯ чӣ гуна далелҳо ҷамъоварӣ шудаанд ва донад, ки рад кардан аз гунаҳгории худ бе натиҷа аст»²⁴¹. И.Д. Перлов дар ин хусус андешаи дигар дорад. Ӯ ибраз мекорад, ки дар амалияи судӣ кам нестанд ҳолатҳои, ки судшаванда гунаҳгории худро рад намояд, вале ин раднамоӣ гунаҳгории ӯ нест, балки нишона аз бегуноҳии ӯ аст... . Ҳар судшавандае, ки гунаҳгор будани худро дар муҳокимаи судӣ рад менамояд, набояд ҳамчун гунаҳгор эътироф карда шавад. Ин гуфтаҳо ба принсипи ҳуқуқи ҳимоя ба айбдоршаванда ва принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ мухолифат менамояд²⁴². Мо низ ҷонибдори ақидаи мазкур ҳастем. Зеро, моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ ва моддаи 15-и КМҚ ҚТ пурра муайян намудааст, ки то замоне ки ҳукми суд эътибори қонунӣ нагирад, шахс гунаҳгор нест. Дар давраи судӣ низ судшаванда уҳдадор нест, ки айби ба ӯ эълонгардидаро ба дӯш гирад. Ӯ ҳуқуқ дорад таъя ба бегуноҳии худ намуда, қафолати онро талаб намояд. Субъектони дахлдор бошанд, уҳдадоранд гуноҳи шахсро дар содир намудани ҷиноят исбот намоянд. Дигар ба ҳар чурму иштибоҳе, то суд муайян нанамояд ва гуноҳи шахс исбот нагардад, шахсро гунаҳгор эълон намудан мумкин нест.

Суоле ба миён меояд, ки агар судшаванда ба айби эълонгардида, розӣ шаваду дар содир намудани ҷиноят худро мучрим ва ё гунаҳгор ҳисобад чӣ? Оё дар ин сурат амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ аз байн меравад ва судшавандаро мумкин аст гунаҳгор ҳисобид? Албатта не. Ҳарчанд, судшаванда метавонад ба айби эълоншуда розӣ шуда, гуноҳро ба дӯши худ гирад, аммо новобаста ба ин КМҚ ҚТ якчанд ҳолатҳоро муқаррар намудааст, ки метавонад ҳамчун қафолати таъмини ҳуқуқи озодиҳои қонунии судшаванда баромад намояд. Судя ба розигии судшаванда ба айби эълоншуда нигариста, танҳо дар сурате метавонад нисбат ба ӯ ҳукми айбдоркунанда барорад, ки агар далелҳои ҷамъоваришуда, ки ба гунаҳгор

²⁴¹ Шифман М.Л. Прокурор в уголовном процессе. – М., 1948. – С. 50.

²⁴² Ниг.: Перлов И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе. – М., 1955. – С. 83.

будани шахс ишора менамоянд, ҳамаҷониба, пурра ва холисона санчида шуда, исбот гардида бошанд ва ҳама шубҳаҳои ҷойдошта ҷиҳати бегуноҳии судшаванда бартараф гардида бошанд. И.Т. Маҳмудов хуб зикр менамояд, ки: «исботкунӣ аз қисматҳои асосӣ ва ҷудонопазири муурофияи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад»²⁴³. Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҳато ҳозир шудан ба иқрори гуноҳ ва дар давраи судӣ розӣ шудан ба айби эълоншуда маънои гунаҳгор будани шахс нест. Дар ин ҷараён субъектони дахлдор, яъне тарафи айбдоркунӣ бояд аз тамоми роҳҳои муайяннамудаи қонун самаранок истифода бурда, далелҳои аз ҷониби тарафи ғимоя пешниҳодгардидаро рад намуда, воқеӣ ва дуруст будани айби нисбат ба шахс эълонгардидаро исбот созанд. И.Л. Петрухин бамаврид иброз мекунад, ки «агар айбдоршаванда (судшаванда) бе ягон таъсири шахси дигар аз рӯйи эътиқоду эътимоди ботинии худаш худро дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор ҳисобад, дар ин сурат мувоҳида байни давлат ва шахс ва тарафи ғимояву айбдоркунӣ аз байн меравад»²⁴⁴. М.С. Строгович бошад дар он андеша ҳаст, ки «... суд то баровардани ҳукм айбдоршавандаро гунаҳгор намеҳисобад, вале бегуноҳ низ намебиндорад, зеро агар ҷунин мебуд парванда қатъ мегардид»²⁴⁵. Вобаста ба ин андеша назари мо ин аст, ки ҳарчанд суд шахсро то замони баровардани ҳукм бегуноҳ ва ё гунаҳгор намеҳисобад, вале бояд бештар таъба ба эътимолияти бегуноҳӣ намояд. Зеро, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд арзишмандтарин неъмат аст ва наметавонад бе исбот ва далеловарӣ маҳдуд карда шавад.

Сипас, иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ вобаста ба ҷинояти содиргардида ҳар кадоме мустақилона нишондод медиҳанд ва мумкин аст ба онҳо саволҳо дода шавад. Суд дар навбати худ ҳама нишондодҳо ва саволҳоро ғӯш карда, ӯ низ метавонад саволҳо диҳад. Бояд иброз дошт, ки

²⁴³ Маҳмудов И.Т. Назорати прокурорӣ дар раванди исботкунӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ / И.Т. Маҳмудов // Рушди қонунгузори соҳибқорӣ тиҷорат ва сайёҳӣ дар даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ аз 18-уми майи соли 2018) / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсентон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2018. – С. 225.

²⁴⁴ Петрухин И.Л. Роль признания обвиняемого в уголовном процессе / И.Л. Петрухин // Российская юстиция. – 2003. – №2. – С. 25.

²⁴⁵ Строгович М.С. Обеспечение обвиняемому права на защиту и презумпции невиновности / Конституционные основы правосудия в СССР. – М., 1981. – С. 328.

судяҳо оид ба чараёни парванда, то замони баровардани ҳукм аз ҳама гуна изҳорот ва андешаҳо бояд канораҷӯӣ намоянд²⁴⁶. Ҳар амалу рафтори иштирокчиён бояд дар доираи меъёрҳои ахлоқӣ сураат гирад, зеро мазмуну муҳтавои ҳама принципҳои муҳофизати ҳаққонӣ, аз ҷумла эҳтимолияти бегуноҳӣ низ дар ҳамин аст. Вобаста ба ин Л.С. Малахова қайд менамояд, ки «фаъолияти ҳамаи субъектон дар муҳофизати судии ҳаққонӣ ба таври қатъӣ тибқи меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд ва ҷабҳаи ахлоқии он бошад нақши калидӣ дорад, ки ба мазмуни фаъолияти муҳофизатӣ таъсир мерасонад»²⁴⁷. Вақте аз шохид ва дигар нафарон нишондод гирифта мешавад ҳатман муносибати ӯ бо судшаванда ва ҷабрдида пурсида мешавад, зеро дар сурати хешу табор, дӯст, ҳамсоя ва ё шакли дигари алоқамандии шохид бо судшаванда ва ё ҷабрдида ҳатман нишондод бар нафъи як тараф мешавад, ки ба принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ пурра мухолифат менамояд. Бинобар ин, суд уҳдадор аст, ки ба иштирокчиёне, ки нишондод медиҳанд, аз оқибати нишондоди бардурӯғашон хабардор созад.

Мутобиқи моддаи 88-и КМҚ ҚТ таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, суд, судя қонун ва дарки ҳуқуқиро ба роҳбарӣ гирифта, далелҳоро бо ақидаи ботинии худ, ки ба баррасии ҳама тарафа, пурра ва ҳолисонаи ҳама ҳолатҳои парванда асос ёфтааст аз нигоҳи мансубият доштан, қобили қабул будан, саҳеҳ будан ва кифоя будани маҷмуи ҳамаи далелҳои ҷамъовардашуда барои ҳалли парвандаи ҳаққонӣ баҳо медиҳад. Дар ин хусус З.Ҳ. Искандаров бамаврид зикр намудааст, ки аз рӯйи ҳар як далел бояд масъалаҳои зерин ҳал карда шавад:

- Оё маълумот ба матлаби исботкунӣ дахл дорад;
- Манбаи гирифтани он қонунӣ аст;
- Оё аз ҷониби субъектони босалоҳият гирифта шудааст;

246 Ниг.: Результаты мониторинга судебных разбирательств в республике Казахстан 2005-2006 г.г. Отчет. – Алматы, 2007. – С. 74.

247 Малахова Л.С. Влияние нравственности на основы судебного разбирательства в уголовном процессе / Л.С. Малахова // Вестник магистратуры. – 2018. – №3-2 (78). – С. 122.

– Хангоми гирифтани он шакл ва тартиботи муурофиявӣ риоя карда шудааст;

– Далелҳои ҷамъоваришуда кифояанд, ки дар асоси онҳо қарор қабул карда шавад²⁴⁸.

Ҷойи дигар зикр мешавад, ки иҷроиши талаботе, ки аз мазмуни принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бармеояд, дигар арзишҳои инсонӣ аз қабилӣ озодӣ ва дахлнопазирӣ ва инчунин шаъну шарафи ӯро низ таъмин месозад²⁴⁹. Аз ҷониби мақомоти таъқиби ҷиноятӣ вайрон намудани тартиботи дахлдори ҳуқуқии ҷамъоварии далелҳо ба он оварда мерасонад, ки тарзи маъруфи баамалбарории адолати судӣ нисбат ба парвандаҳои ҷиноятӣ вайрон гашта, ҳақиқати воқеӣ барқарор нашуда, гунаҳгори ҳақиқӣ дар озодӣ монда, мақсади муурофияи ҷиноятӣ дастрас нагаштанаш аз эҳтимолият дур нест²⁵⁰.

Дар давраи тафтиши судӣ, тафтиш ва баҳодихӣ намудани далелҳо аз ҷониби суд, ки ҳанӯз дар давраи тафтишоти пешакӣ ҷамъоварӣ гардидаанд, бисёр муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ҷараёни пешбурди маҷлиси судӣ, суд ҳамаи далелҳои пешниҳодгардидаро қабул намуда, уҳдадор аст, ки онро дар асоси меъёрҳои КМҶ ҚТ тасдиқ намояд ва дар ҷараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ҳамаи ҳолатҳои айбдоркунонии беасосро аз байн барад. Ба унвони мисол КМҶ ҚТ судро уҳдадор менамояд, ки барои баҳодихии ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи далелҳои пешниҳодгардида, аз иштирокчиёни тарафи ҳимоя ва тарафи айбдоркунӣ нишондод гирад. Ҳамчунин, барои самаранокии кори худ ва бидуни ҳеч як иштибоҳе ба амал баровардани адолати судӣ, метавонад иштирокчиёни дигари муурофияи ҷиноятиро низ мавриди пурсиш қарор диҳад. Гузашта аз ин, суд имкон дорад барои баҳодихии ҳамаҷонибаи далелҳо дар маҷлиси судӣ протоколҳо ва ҳуҷжатҳои дигареро, ки ба парванда аҳаммият доранд, мавриди санҷиш қарор диҳад.

²⁴⁸ Ниг.: Искандаров З.Х. Адвокатураи судӣ. Васоити таълимӣ нишондоди услубӣ оид ба омӯзиши фанни адвокатураи судӣ дар ихтисоси ҳуқуқи судӣ, назорати прокурорӣ ва тафтишотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – С. 198.

²⁴⁹ Ниг.: Искандаров З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность. – Душанбе: ЭР-граф», 2022. – С. 131.

²⁵⁰ Ниг.: Искандаров З.Х. Асари зикршуда. – С. 24.

Муҳимтарин унсури пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар давраи мазкур ба таври мувоҳисавӣ ва баробарии тарафҳо гузаронидани муурофияи ҷиноятӣ аст. Айбдоркунанда, судшаванда, ҷимоятгар, инчунин ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳо барои изҳори раддия ва дархост, пешниҳоди далел, иштирок дар тафтиш, баромад дар музокираҳои судӣ ва дигар масъалаҳои пайдошаванда дар суд ҳуқуқҳои баробар доранд. Яъне, дар ин давра ҳам тарафи ҷимоя ва ҳам тарафи айбдоркунӣ баробарҳуқуқанд ва ҳарду тараф имкон доранд, ки баҳсу мунозира намоянд ва бегуноҳиву гунаҳгории яқдигарро исбот намоянд. Ҳамчунин, дар ин миён суд уҳдадор аст, ки ин баробарҳуқуқиро миёни ҳарду тараф таъмин созад ва бартарӣ ба ин ё он тараф нагузорад то адолати судӣ вайрон нагардад. Зеро, дар рафти пешбурди муҳокимаи судӣ агар нисбат ба судшаванда ҳамчун шахси гунаҳгор муносибат ба роҳ монда шавад, пас яқинан ва бидуни шаке адолати судӣ мустаҷоб гардонида намешавад ва эҳтимолияти бегуноҳии судшаванда аз байн меравад, ки ин метавонад ба ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум гардидани шахс асос шавад.

Айбдоркунандаи давлатие, ки дар муурофияи судӣ иштирок менамояд ба суд далелхоро пешниҳод намуда, дар тафтишоти он иштирок менамояд ва ба суд моҳияти айбдоркунии худро маънидод менамояд. Ҳамчунин, ӯ метавонад вобаста ба дилхоҳ суоли пайдошаванда дар рафти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар суд фикру андешаҳои худро баён намуда, талаб намояд, ки ба судшаванда ҷазои ҷиноятӣ татбиқ карда шавад. Тавре аз меъёрҳои КМҶ ҚТ муайян мегардад, дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар суд тарафҳо вобаста ба тартиби муайянгардида баромад менамоянд, вале масъулияти бештар ба зиммаи айбдоркунандаи давлатӣ аст. Чунки, асоснокии гунаҳгории судшаванда вобаста ба ҷинояти содиргардида функцияи ӯ ба ҳисоб меравад. Оид ба андешаҳои зикргардида, ҳеҷ мушкилие нест, вале суоле ба миён меояд, ки оё ҳангоми ин асосноккунӣ ва гунаҳгор эътироф намудани судшаванда, айбдоркунандаи давлатӣ принсипи эҳтимолияти бегуноҳиро, ки бевосита кафолатдиҳандаи ҳуқуқи озодиҳои шахс маҳсуб мешавад, ҳамачониба, пурра ва холисона ба эътибор мегирад ё не? Чунки, тавре мо дар

боло зикр намудем, дар ҳама ҳолат ва новобаста аз вазъият мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва судро зарур аст, ки аввал ба бегуноҳӣ ва баъдан масъалаи гунаҳгории шахсро муқаррар намоянд. Айбдоркунандаи давлатӣ низ уҳдадор аст, ки дар ин давра нисбат ба шахси судшаванда ҳамчун як нафаре, ки ҳанӯз гунаҳгорияш исбот нагардидааст, муносибати дуруст ва инсондӯстона намояд. Вале, агар дар ин ҷараён айбдоркунандаи давлатӣ ба хулосае ояд, ки далелҳои овардашуда ба айби ҳанӯз дар давраи тафтишоти пешакӣ эълонгардида, мутобиқат наменамояд, пас дар ин ҳолат қонунгузори муайян намудааст, ки айбдоркунандаи давлатиро мебояд аз айбдоркунӣ даст кашад ва судро ҷихати даст кашидан аз айбдоркунӣ асоснок кунад. А.В. Ендолтсева ва И.И. Сидорук низ қайд менамоянд, ки агар дар ин ҷараён айбдоркунандаи давлатӣ ба хулосае ояд, ки далелҳои пешниҳодшуда ба моҳияти айбдоркунӣ мувофиқат намекунад, пас бояд аз айбдоркунӣ даст кашад, вале ин амали худро бояд ба суд асоснок намояд²⁵¹.

Дар ин ҳолат судшаванда бегуноҳ доништа шуда, мутобиқи муқаррароти КМЧ ҚТ нисбат ба ӯ ҳукми сафедкунанда бароварда мешавад. Агар ҳамаи далелҳои дар суд овардашуда, пурра гунаҳгории шахсро собит созанд ва муайян карда шавад, ки воқеан ҷинояти мазкурро судшаванда содир намудааст, пас дар ин сурат нисбат ба ӯ ҳукми айбдоркунанда бароварда мешавад.

Ҳамчунин, шояд зикр аст, ки агар дар ҷараёни муҳокимаи судӣ ҳолатҳои нави қаблан номуайян ва барои парванда муҳим ошкор шуда бошанд, ки тафтиши онҳо дар маҷлиси суд бе тафтиши иловагӣ имконнопазир аст, суд, судя метавонад бо ташаббуси худ ё дархости тарафҳо парвандаро барои тафтиши иловагӣ баргардонад (қ.1 моддаи 287 КМЧ ҚТ).

Яке аз масъалаҳои умдае, ки бешак ба ҳуқуқу озодиҳои шахс ва дар маҷмуъ ба принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ рабт дорад ин тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ аст. Дар моддаи 310-и КМЧ ҚТ тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ оварда шудааст, ки мутобиқи он «дар сурати

²⁵¹ Ниг.: Ендольцева А.В., Сыдорук И.И. Уголовный процесс: учебное пособие. – М.: Юнити-Дана, 2012. – С. 164.

ба гуноҳаш иқрор шудани судшаванда, ки аз ҷониби тарафҳо мавриди баҳс қарор нагирифтааст ва судро низ таҳти шубҳа намегузорад, суд, судя бо мувофиқаи тарафҳо баъди аз судшаванда муқаррар кардани он ки оё эътирофи ӯ маҷбурӣ нест, ҳуқуқ дорад, танҳо бо таҳқиқи далелҳои маҳдуд шавад, ки тарафҳо онҳоро зикр кардаанд ё тафтиши судиро хатмшуда эълон карда ба музокираи судӣ гузарад».

Ин тартиби махсуси муурофияи судии ҷиноятӣ шакли андак соддатареро ҳангоми баррасии парвандаи ҷиноятӣ дар суд муқаррар намуда, мутобиқи он муурофия бидуни баҳс гузаронида мешавад, зеро судшаванда дар содир намудани ҷиноят ба гуноҳи худ иқрор шудааст. Ҳарчанд мутобиқи боби 34-и КМЧ ҚТ тартиб ҳамин гуна пешбинӣ шудааст, вале новобаста ба ин бояд ҳуқуқу манфиатҳои қонунии иштирокчиён, ки қонун ба онҳо кафолат додааст, ҳамаҷониба таъмин карда шавад. Б.С. Негматов вобаста ба ин масъала ибраз мекорад, ки «пешбурди содакардашудаи муҳокимаи судӣ чунин тартиби баамалбарорории адолати судӣ аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятӣ мебошад, ки ихтисоргардонӣ ва кӯтоҳгардонии амалҳои муурофиявии зимни тартиби муқаррарии муҳокимаи судӣ ба таври ҳатмӣ анҷоммеефта бо мақсади самаранок ва сарфақорона баррасӣ намудани категорияҳои муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ тақозо намуда, мавҷудияти истисноҳои муурофиявиरो марбут ба риояи қатъии талаботҳои принципҳои муурофияи ҷиноятӣ муқаррар менамояд»²⁵². Тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ аз нигоҳи иҷроиши пурраи эҳтимолияти бегуноҳӣ каме иллатнок аст. Зеро, иқрор шудан ба гуноҳ ва тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ, ин ҳанӯз маънои гунаҳгор будани шахс нест ва боз ҳам исботи гуноҳ ва татбиқи дурусти КМЧ ҚТ-ро тақозо менамояд. Андак иштибоҳ метавонад шахсро ба муддати тулонӣ аз озодӣ маҳрум созад. Зимни ин гуфтаҳо аз амалияи судӣ парвандаи дигарро манзур мекорем. Суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе шаҳрванд Қ.Ш.И-ро, ки бо моддаи 170 КЧ ҚТ нисбаташ парвандаи ҷиноятӣ боз гардидааст, гунаҳгор ҳисобида, ба ӯ ҷазо дар намуди қарғонии ислоҳӣ ба

²⁵² Негматов Б.С. Тартиби содакардашудаи пешбурди тафтиши судӣ дар муурофияи ҷиноятӣ: дис. ... номз. илмх, ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – С. 32.

муҳлати 1 солу 6 моҳ дар ҷойҳои дигаре, ки мақоми иҷрокунандаи ҳукм муайян менамояд, вале дар ноҳияи истиқоматии маҳкумшуда бо нигоҳ доштани 20% музди меҳнат, ба фоидаи давлат таъйин менамояд. Вале бо ҳукми дарболозикршуда муовини прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон розӣ нашуда, эътирози назоратӣ меорад ва хоҳиш менамояд, ки ҳукм нисбати Қ.Ш.И бинобар нодуруст татбиқ намудани қонуни ҷиноятӣ тағйир дода шавад²⁵³.

Раёсати суди шаҳри Душанбе маводи парвандаи ҷиноятиро омӯхта, вачҳҳои эътирозро мавриди санҷиш қарор дода, бо асосҳои зерин қонён намудани эътирозро лозим медонад.

Тибқи талаботи қисми 6 моддаи 310 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар муҳофизати судӣ ба тартиби содакардашуда гузаронида шавад, ҷазои таъинамудаи суди марҳилаи якум аз се ду ҳиссаи муҳлат ё андозаи баландтарини барои ҷиноятҳои содиршуда пешбинигардида зиёд буда наметавонад.

Раводиди моддаи 170 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои қорҳои ислоҳиро ба муҳлати то 2 сол муқаррар намуда, муҳлати аз се ду ҳиссаи ин намуди ҷазо 1 солу 4 моҳро ташкил медиҳад.

Суди марҳилаи якум ҳангоми бо тартиби содакардашуда гузаронидани муҳофизати судӣ талаботи зикршудаи қонунро дар хусуси на зиёдтар аз се ду ҳиссаи муҳлати ҳадди аксари ҷазои саҳт будани муҳлати ҷазо барои ҷинояти содиршуда дағалона вайрон намуда, ба Қ.Ш.И. ҷазои қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати 1 солу 6 моҳ таъин намудааст, ки аз андозаи муқарарнамудаи қонун 2 моҳ зиёдтар мебошад.

Аз ин рӯ, Раёсат бо қарори худ ҳукми суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе аз 13 декабри соли 2022 нисбати Қ.Ш.И-ро бо моддаи 170 КҶ ҚТ, дар қисми таъйини ҷазо тағйир дода, муҳлати ҷазои бо ҳукми мазкур таъингардидаро, дар намуди қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати 1 солу 6 моҳ, ду моҳ

²⁵³ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №1-558/22 // Бойғонии Суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.

кам менамояд ва ҷазои корҳои ислоҳиро ба муҳлати 1 солу 4 моҳ муқаррар менамояд²⁵⁴.

Бинобар ин, дар қисми 6-и моддаи 310-и КМҶ ҚТ бисёр хуб зикр гардидааст, ки «агар суд, судья муайян намояд, ки айби эътирофнамудаи судшаванда асоснок буда, бо далелҳои ҷамъовардашуда оид ба парванда тасдиқ мегардад, ҳукми айбдоркунӣ бароварда, нисбати судшаванда ҷазо таъйин мекунад»²⁵⁵. Яъне, новобаста ба ин ҳама, давраи муҳимтарини ин ҷараён кафолати қонунӣ ва одилонаи ҳукми суд нисбат ба шахси судшаванда аст. Гузашта аз ин, бояд иброз дошт, ки иқрор шудан ба гуноҳ набояд ҳамчун аломати муайянкунандаи гунаҳгории шахс ба ҳисоб равад, балки ҳамчун омили гузаронидани муурофия бо тартиби соддакардашуда маҳсуб мешавад.

Яке аз масъалаҳои муҳими дигар, ки дар рафти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар суд аҳаммияти махсус дорад ин дар дурустии парвандаи ҷиноятӣ ҷой надоштани шаккоқӣ, духурагӣ ва шубҳаҳову тахмин аст. Ҳама гуна шубҳаҳо, ки бартараф карда намешаванд, ба ғоидаи шахс маънидод карда мешаванд. Дар ростии ин ақоид, агар нисбат ба далели айбдоркунандагии парвандаи ҷиноятӣ шубҳа мавҷуд бошад ва он бартарафнашаванда бошад, ба манфиати айбдоршаванда ҳал карда мешавад. Ҳамчунин, мавриди зикр аст, ки риоя намудани муқаррароти қисми 4 моддаи 15-и КМҶ, ки мутобиқи он ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгории айбдоршаванда, ки бо тартиби пешбининамудаи Кодекси мазкур бартараф карда намешаванд ва ба ғоидаи айбдоршаванда маънидод карда мешаванд, қатъӣ мебошад. Мувофиқи талаботи қонун ба ғоидаи судшаванда на танҳо шубҳаҳои бартарафнашавандаи гунаҳгории ӯ бо пуррагӣ, балки он шубҳаҳои бартарафнашавандае, ки бо лаҳзаҳои алоҳидаи айби эълонгардида, намуди гуноҳ, дараҷа ва хусусияти хоси иштироқи ӯ дар содир намудани ҷиноят, ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо ва ғайра алоқаманд

²⁵⁴ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №17-47/23 // Бойгонии Суди шаҳри Душанбе.

²⁵⁵ Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъғйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

мебошанд, маънидод карда мешаванд²⁵⁶.

Дар ин давра нақши тарафи Ҳимоя дар хусуси зери шубҳа гузоштани айби эълонгардида дар муҳокимаи судӣ бағоят бузург аст. Яъне, тарафи Ҳимоя бо омодагии чиддӣ ва далелҳои кофиву зарурӣ бояд пешорӯи судя ва дар лобалои дигар иштирокчиён баромад намоянд, то ки ҳама гуна шубҳаҳои ҷойдошта ба фоидаи судшаванда ҳал шаванд ва масъалаи бегуноҳии ӯ бештар аз гунаҳгор будани ӯ дар андешаҳо ҷарҳ занад. Вале, агар судя хоҳад, ки нисбат ба шахс ҳукми айбдоркунанда барорад, пас ӯро зарур аст, ки бо ҷамъи далелҳои, ки ҳамаҷониба омӯхта шудаанд аз гунаҳгории судшаванда далолат медиҳанд, хулосабарорӣ намояд.

Ҳамин тариқ, тафтиши судӣ ин қисмати асосӣ ва муҳим буда, дар он моҳияти айбдоркунӣ ва тамоми шикасту рехти парвандаи ҷиноятӣ ба пуррагӣ муайян карда мешавад ва бояд гуфт, ки он такрори тафтишоти пешакӣ нест ва новобаста ба маводҳои ҷамъшудаи давраи мазкур амал менамояд. Қисмати тафтиши судӣ аз ҷониби дигар иштирокчиён ва ба таври баробариву мубоҳисавӣ гузаронида мешавад ва дар он қабл аз ҳама масъалаи бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс муайян карда мешавад.

Сипас, суд баъди анҷоми тафтиши судӣ ба қисмати музокираи судӣ мегузарад, ки он аз нишондоди айбдоркунанда, ҷабрдида, ҳимоятгар ва дигар иштирокчиён иборат мебошад. Музокироти судӣ низ ба монанди тафтиши судӣ, қисми муҳимми муҳокимаи судӣ ба ҳисоб рафта, дар он иштирокчиёни ҳам тарафи Ҳимоя ва ҳам тарафи айбдоркунӣ иштирок менамоянд ва аз натиҷаи қисми тафтиши судӣ хулосабарорӣ менамоянд.

Хотирнишон бояд сохт, ки дар қисми музокироти судӣ иштирок намудан ин як шакли ҳифз ва Ҳимоя намудани ҳуқуқи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни ҳар ду тараф маҳсуб мешавад, ки ин омил низ ба василаи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба даст меояд. Давраи мазкур ин давраест, ки дар он тарафҳо бо ҳар василае мавқеи худро асоснок менамоянд ва яке барои бегуноҳии худ ва дигаре барои гунаҳгор ҳисобидани тарафи дигар

²⁵⁶ Ниг.: Искандаров З.Х. Адвокатураи судӣ. Васоити таълимӣ нишондоди услубӣ оид ба омӯзиши фанни адвокатураи судӣ дар ихтисоси ҳуқуқи судӣ, назорати прокурорӣ ва тафтишотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – С. 200.

талош меварзад. Вале муҳиммият дар он аст, ки аз ин баҳсу мунозираҳо ва пешбурди парвандаи ҷиноятӣ суд чӣ гуна хулосабарорӣ менамояд. Муҳимтарин лаҳза барои ҳарду тараф маҳз ҳамин аст. Бинобар ин, судро зарур аст, ки ба парвандаи ҷиноятӣ беғаразона ва воқеъбинона баҳогузорӣ намояд ва нисбат ба шахс ҳукми одилона барораду адолати судиро ба таври комил таъмин созад. Иштирокчиёне, ки дар музокираи судӣ иштирок менамоянд бояд танҳо вобаста ба далелҳои, ки дар маҷлиси судӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, суҳанронӣ намоянд. Дар музокираи судӣ чун қоида айбдоркунандаи давлатӣ ва ҷимоятгар иштирок менамоянд, вале КМҚ ҚТ иштироки дигар иштирокчиёни муурофиаро манъ накардааст. Ҳангоми иштирок дар музокираи судӣ айбдоркунандаи давлатӣ беш аз ҳама ба ҷамъият хавфнок будани кирдори судшаванда ва зарари расонидаи ӯ ба ҷабрдида ва ҷомеаву давлатро муайян менамояд. Айбдоркунандаи давлатӣ бояд далелҳои мушаххас пешниҳод намояд, ки судшаванда дарвоқеъ ҷиноятро содир намудааст ва барои кирдори содирнамудааш бо ҷазои масалан 7 сол маҳрум кардан аз озодӣ ҳукм бароварда шавад. Вале пеш аз ҳама айбдоркунандаи давлатӣ бояд андешаҳои худро дар ҳаққи судшаванда асоснок намояд, ки ҷаро судшаванда гунаҳгор аст ва ҷаро бояд аз озодӣ маҳрум карда шавад.

Ҷимоятгар бошад ҳангоми баромад дар музокираи судӣ, бевосита аз ҳуқуқи манфиатҳои судшаванда ҷимоя менамояд. Яъне, дар тафтиши далелҳои иштирок намуда, вобаста ба моҳияти айбдоркунӣ, исботи он, ҳолатҳои сабуқкунанда ва ё сафедкунандаи шахси судшаванда ба суд дар асоси маводҳои ҷамъоваришуда, фикру андешаҳои худро ибраз мекорад. Ҳарчанд, ба андешаи баъзе муҳаққиқон ҷамъоварии маводҳо функсияи ҷимоятгар нест. Ба унвони мисол И.В. Тишутина ибраз мекорад, ки: «ҷимоятгарро ҳамчун субъекти ҷамъоварандаи далелҳои ҳисобидан дуруст нест»²⁵⁷.

Гузашта аз ин, ҷимоятгар уҳдадор аст, ки ҳама гуна саволгузорию ба нафъи судшаванда ҳал намояд. Масалан, агар судшаванда дар ҷараёни

²⁵⁷ Тишутина И.В. Защитник в уголовном процессе / И.В. Тишутина // Вестник восточно-сибирского института МВД России. – 2016. – №2 (77). – С. 56.

пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар содир намудани ҷиноят худро бегуноҳ ҳисобад, пас ҷимоятгар низ ба ҳеҷ вачҳ наметавонад, ки ин андешаи судшавандаро беасос хонад ва ё ба суд пешниҳод намояд, ки ба ӯ ҷазои сабуктар татбиқ карда шавад. Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҷимоятгар новобаста аз ҳолати бамиёномада, дар ҳама маврид бояд барои бегуноҳии судшаванда кӯшиш намояд ва нагузорад, ки далелҳои беасос мучиби гунаҳгор ҳисобидани шахси зерҷимояш гарданду дар натиҷа нисбати ӯ ҳукми айбдоркунӣ бароварда шавад. Вале бояд зикр намуд, ки ҳам фикри айбдоркунии айбдоркундаи давлатӣ ва ҳам ҷимоятгар ин танҳо андешаи онҳо аст ва барои баровардани ҳукм аз ҷониби суд ҳеҷ таъсир намегузоранд.

Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки ҳам айбдоркунандаи давлатӣ ва ҳам ҷимоятгар метавонанд аз иштирок дар музокираи судӣ даст кашанд. Даст кашидани айбдоркунандаи давлатӣ аз иштирок дар музокираи судӣ ин даст кашидан аз айбдоркунӣ аст, ки он бояд асоснок карда шавад. Даст кашидани ҷимоятгар аз иштирок дар музокираи судӣ бошад ин даст кашидан аз ҷимояи шахси судшаванда аст, ки мо ба ҳеҷ вачҳ тарафдори ин ҳолату андеша нестем. Тавре зикр намудем, исботи гуноҳи шахс вазифаи шахсе аст, ки гунаҳгор мекунад на инкор. Судшаванда дар навбати худ метавонад нисбат ба ин айбдоркунӣ муқобилият нишон диҳад ва ё надихад, зеро ӯ уҳдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот намояд. Ҳатто ба гуноҳи худ иқрор шудани судшаванда ин ҳанӯз гунаҳгор будани ӯ нест. Аз ин лиҳоз суд дар баровардани ҳукм бояд эҳтиёткорона рафтор намояд, то ки бегуноҳ шахс аз озодӣ маҳрум нашавад. Такроран иброз медорем, ки исбот нашудани гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят баробари бегуноҳ будани ӯ дар содир намудани ҷиноят аст. Бинобар ин, дар КМҶ ҚТ низ бисёр орифона ва оқилона дарҷ гардидааст, ки дар қисми музокираи судӣ аввал тарафи айбдоркунӣ, сипас тарафи ҷимоя баромад менамояд, ки ин аз мазмуни принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бармеояд.

Бояд зикр намуд, ки ҳангоми музокираи судӣ суд бояд бисёр ҷиддӣ муносибат намояд ва ҳар кадоме аз баромадкунандаҳоро хуб гуш кунад. Суд

хуқуқ надорад, ки ба давомияти музокироти судии тарафҳо махдудият гузорад. Баръакс ӯ уҳдадор аст, ки тарафҳоро ба пуррагӣ гӯш кунад. Танҳо дар сурати аз моҳияти масъала берун баромадани тарафҳо суд метавонад музокироти судиро манъ намуда, онҳоро огоҳ созад. Дар акси ҳол суд уҳдадор аст ҳар як баромадкунандаро бодикқат гӯш кунад, зеро як ҳарфи баромадкунанда метавонад ба тақдири минбаъдаи судшаванда асар гузорад ва ҳамчунин барои баровардани ҳукми одилона мусоидат намояд. В.П. Божев зикр менамояд, ки баъди он ки субъектони музокираи судӣ фикру андешаҳои худро баён месозанд онҳо бори дигар метавонанд вобаста ба ҳар саволу андешаи иштирокчии дигар луқмапартӣ намоянд²⁵⁸. Меъёри мазкур ҳамчунин дар қ.4-и моддаи 329-и КМҚ ҚТ зикр гардидааст, ки мутобиқи он баъди суханронии субъектони музокираи судӣ ҳар кадоми онҳо метавонанд дар ҷавоби нутқи намояндагони тарафҳо бо эродҳо (норизоии ҷавобӣ, луқмапартӣ) боз якмаротибагӣ баромад кунанд. Ҳуқуқи изҳори эроди охирин ба судшаванда ё ҳимоятгари ӯ тааллуқ дорад²⁵⁹.

Ҳамин тариқ, пас аз музокираи судӣ раисикунанда аз анҷоми қисми музокираи судӣ эълон намуда, сухани охиринро ба судшаванда медиҳад. Судшаванда ҳангоми ироаи сухани охирини худ пеш аз баровардани ҳукм назари худро нисбат ба айби ба ӯ эълонгардида иброз дошта, ба ҳолатҳои кор аз диди худ баҳо медиҳад. Бояд зикр намуд, ки бо сухани охирин баромад намудани судшаванда ин ҳуқуқи ӯ аст на уҳдадорӣ. Ӯ метавонад бе фаҳмонидани ин ё он сабаб аз ин ҳуқуқ даст кашад. Вале, агар судшаванда сухани охирини худро хоҳад иброз дорад, пас суд уҳдадор аст, ки то замоне ки судшаванда аз мавзуи баррасишаванда берун набарояд, ба давомнокии он махдудият нагузорад ва иштирокчиёни мурофиаи судӣ низ ҳуқуқ надоранд, ки дар вақти баромади судшаванда ба ӯ савол диҳанд. Ҳарчанд, судшаванда бо сухани охирини худ вобаста ба ҷинояти содиргардида мавқеи худро муайян месозад, вале ин суханронии ӯ набояд барои баровардани ҳукм аз ҷониби суд таъсир гузорад. Судья бояд таъя ба эътимоду эътиқодии ботинии

²⁵⁸ Ниг.: Божев В.П. Уголовный процесс: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2017. – С. 226.

²⁵⁹ Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъғйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

худ намуда, новобаста ба фикру андешаи тарафи Ҳимоя ва тарафи айбдоркунӣ ҳукми одилонаи худро барорад. Дар ин чараён суд бояд дар ақидаи худ устувор буда, муътақид бошад, ки судшаванда бегуноҳ ва ё гунаҳгор аст ва ҳеҷ гуна шубҳа ва ё тахмине дар ҳукми ӯ дида нашавад. Агар пас аз анҷоми сухани охири судшаванда суд барои баровардани ҳукм ба ҳонаи машваратӣ раваду вобаста ба даст доштани судшаванда дар содир намудани қинойт дар зехнаш духуррагӣ пайдо шавад, пас бояд ҳатман нисбат ба судшаванда ҳукми сафедкунанда бароварда шавад. А.С. Барабаш иброз мекунад, ки «агар новобаста ба ҳама роҳу воситаҳои истифодашуда, дар рафти пешбурди парвандаи қинойтӣ, суд дар гунаҳгор будани айбдоршаванда мутмаин набошад, пас ӯ уҳдадор аст, ки айбдоршавандаро озод намояд»²⁶⁰.

Баъди баррасии ҳама ҳолатҳои давраи муҳокимаи судӣ, аз ҷониби суд ҳукм бароварда мешавад. Мутобиқи моддаи 6-и КМҶ ҚТ ҳукм қарорест, ки суди марҳилаи якум дар бораи гунаҳгор ё бегуноҳ будани судшаванда мебарорад. Муҳимтарин, асоситарин ва ҳассостарин давраи мурофиаи судӣ ин баровардани ҳукм аст, ки тавассути он адолати судӣ тавлид мешавад. Агар дар ҳукм ҳақиқат набошад, пас бешак на эҳтимолияти бегуноҳиву на адолати судӣ амалӣ намешавад. Бинобар ин, ҳукми суд нуқтаи ниҳой ба ҳама он баҳсу мунозираҳои ҷойдошта мебошад. Ҷуноне маълум аст, ҳукми суд аз номи давлат бароварда мешавад ва он бояд қонунӣ, асоснок ва одилона бошад ва риоя ва иҷрои он бошад барои ҳама ҳатмист. Вобаста ба ин дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи ҳукми судӣ» зикр мегардад, ки «суд, судя уҳдадоранд, ки бо дарки масъулияти баланд ҳукми қонунӣ, асоснок ва одилона қабул карда, иҷрои вазифаҳои пешбурди мурофиаи судии қинойтиро таъмин намоянд. Суд, судя бояд ҳама гуна масъалаҳоеро, ки дар ҳукм ҳал мегарданд, дар асоси қонун тибқи адолати судӣ ва мутобиқи иродаи ботинии худ ҳамаҷониба, пурра, ҳолисона мавриди санҷиш қарор дода, ҳамаи ҳолатҳои корро дар маҷмуъ, бе даҳолат, мавриди баррасӣ қарор

²⁶⁰ Барабаш А.С. Толкование сомнений в пользу обвиняемого, его связь с презумпцией невиновности /А.С. Барабаш // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. – 2019. – №4. – С. 81-82.

диҳанд»²⁶¹. Дар амалияи судӣ баъзан вақт ҳолатҳое мушоҳида мегарданд, ки аз номукаммалии ҳукми содиршуда шаҳодат медиҳанд. Масалан суди ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанбе парвандаи Ш.Н.Б.-ро мавриди баррасӣ қарор дода, ӯро бо моддаҳои 246 қисми 3, банди «б», 247 қисми 4, банди «б» ва 340 қисми 2, банди «в» КҶ ҚТ гунаҳгор меҳисобад ва ба ӯ бо банди «б» қисми 3 моддаи 246 КҶ Қумҳурии Тоҷикистон ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати ҳашт солу шаш моҳ, бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои ҷавобгарии моддию молиявидошта дар корхонаю муассисаҳои новобаста аз шакли моликиятшон ба муҳлати се сол; бо банди «б» қисми 4 моддаи 247 КҶ Қумҳурии Тоҷикистон ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати ҳашт солу шаш моҳ, бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои ҷавобгарии моддию молиявидошта дар корхонаю муассисаҳои новобаста аз шакли моликиятшон ба муҳлати се сол; бо банди «в» қисми 2 моддаи 340 КҶ Қумҳурии Тоҷикистон ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати ду солу шаш моҳ ҷазо таъйин менамояд²⁶². Сипас, аз чониби прокурори шаҳри Душанбе нисбат ба ҳукми баровардаи суди ноҳияи Шоҳмансур эътирози назоратӣ оварда шуда, бо вачҳҳои зарурӣ хоҳиш карда мешавад, ки ҳукм бекор карда шавад. Раёсати суди шаҳри Душанбе зимни таҳлил ва баррасии ҳукми баровардашуда, эътирози назоратии овардашударо ба асосҳои воқеӣ қонеъ мегардонад ва бо қарори худ ҳукми суди ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанберо, ки бо моддаҳои 246 қисми 3, банди «б» ва 340 қисми 2, банди «в» КҶ ҚТ нисбати Ш.Н.Б. оғоз гардида, ҷазо таъйин карда шудааст, бо асосҳои татбиқи нодурусти қонуни ҷиноятӣ ва дағалона вайрон гардидани талаботи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ бекор менамояд²⁶³. Бояд зикр намуд, ки ҳукми суд ин санадест, ки аз эътиқоду эътимоди ботинии судя вобастагӣ дорад, вале он аз номи давлат бароварда мешавад ва мутобиқи он шахс ё бегуноҳ ва ё гунаҳгор ҳисобида мешавад. Ба

²⁶¹ Қарори Пленуми Суди Олии Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳукми судӣ» (бо тағйироте, ки бо қарори Пленум аз 14 июни соли 2018, №32 ворид гардидааст). – Душанбе., 2010. – С. 1.

²⁶² Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №1-6/20 // Бойгонии Суди ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанбе.

²⁶³ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №у.17-08/21 // Бойгонии Суди шаҳри Душанбе.

ин минвол, он бояд ҳамаҷониба таҳлил гардида, баъдан бо боварии комил бароварда шавад. Ҳангоми баровардани ҳукм мазмуну моҳияти принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар он зоҳир мегардад, ки тамоми талаботи дар КМЧ ҚТ зикргардида ба инобат гирифта шавад. Инчунин, тамоми ҳолатҳои кор пурра ва ҳамаҷониба исбот шуда, гунаҳгории шахс бе шубҳа ва гумон муайян шавад. Аз рӯи мазмуни баъзе андешаҳои зикргардида, шахс бешак гунаҳгор аст, танҳо ӯро расман исбот намудан зарур аст. Андешаи мазкур чандон қобили қабул нест. Зеро, ин андешаҳо ба меъёрҳои моддаи 15-и КМЧ ҚТ, ки ҳамагуна шубҳаву таҳминҳоро ба ғоидаи судшаванда маънидод менамояд, муҳолифат менамояд. Гузашта аз ин, иштироки судшаванда дар дилхоҳ ҷинояти содиршуда ва ё содиршаванда бояд бегуноҳии шахсро зери шубҳа нагузорад, балки ҳама ҳолатҳо ба таври зарурӣ исбот карда шаванд, чунки ҳолатҳои содиршавии ҷиноят гуногунанд ва метавонанд шахси судшавандаро бегуноҳ доништа, сафед намоянд. Вале ҳангоми баровардани ҳукми сафедкунанда низ бояд омилҳое, ки ба гунаҳгор будани шахс ишора менамоянд, сарфи назар карда нашаванд. Ҳама ҳолат бояд аз рӯи меъёрҳои адолат, инсондӯстӣ ва муқаррароти КМЧ ҚТ сурат гирад. Ҳарчанд, ҳукми суд ин муайянкунандаи бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахс аст, вале он пас аз 10 рӯз эътибори қонунӣ пайдо менамояд. Яъне, агар нисбат ба шахс ҳукми айбдоркунӣ бароварда шавад, ин ҳанӯз ба пуррагӣ гунаҳгор будани судшавандаро нишон намедиҳад. Зеро, КМЧ ҚТ пас аз эълони ҳукм дар муддати 10 рӯзи муқарраргардида, ба иштирокчиён марҳилаи шикояти кассационӣ ва назоратиро муқаррар намудааст, ки тавассути он шахс метавонад бори дигар аз суди болоӣ бегуноҳии худро талаб намояд. Дар ин хусус И.С. Дикарев зикр менамояд, ки ҳимоятгар ва маҳкумшуда, ба ҳукми суд розӣ нашуда, метавонанд барои аз сари нав дидани парванда аз ҷониби судҳои зинаи болоӣ кӯшиш намоянд²⁶⁴. А.М. Ларин бошад иброз медорад, ки

²⁶⁴ Ниг.: Дикарев И.С. Реализация принципа презумпции невиновности при пересмотре вступивших в законную силу судебных решений в уголовном процессе / И.С. Дикарев // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2012. – №1 (16). – С. 111.

заминаи ҳуқуқи аз нав дида баромадани ҳукми айбдоркунандаро эҳтимолияти бегуноҳӣ ифода менамояд²⁶⁵.

Пас аз таҳқиқи ҳамаҷонибаи амали принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи судии пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки:

1) Новобаста ба вазъият ва дар кадом шаклу сурат содир нагардидани ҷиноят, ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф карда намешавад.

2) На суд, на прокурор ва на шахси дигаре наметавонад дар муҳофизати судии ҷиноятӣ исботи гуноҳро бар зиммаи ҳуди судшаванда гузорад, зеро тартиби мазкур ва субъектони исботкунандаи гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят дар КМЧ ҚТ пурра муайян гардидааст.

3) Ҳеч як иштирокчиҳои муҳофизати ҷиноятиро иҷборан, бо роҳи зӯрӣ, таҳдид ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ барои додани нишондод набояд маҷбур сохт, вагарна эҳтимолияти бегуноҳии шахс таъмин нагардида, адолати судӣ амалӣ намешавад.

4) Судшаванда уҳдадор нест, ки бар муқобили худ шаҳодат диҳад.

5) Иқрор шудани судшаванда ба гуноҳи худ ҳанӯз маънои гунаҳгор будани ӯ нест. Суд бо маҷмуи далелҳои кофӣ ва зарурӣ, ки метавонад куллан гунаҳгории шахсро дар содир намудани ҷиноят собит созад, гунаҳгории шахсро бояд муайян созад.

6) Ҳарчанд амали пурра ва ҳамаҷонибаи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ муҳим арзёбӣ мегардад, вале дар давраи судӣ ба он нуқтаи ниҳоӣ гузошта мешавад.

7) Риояи дуруст ва пурраи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ минбаъд ба кори суд ва татбиқи адолати судӣ таъсир мегузорад. Вале агар принципи мазкур ҳанӯз дар давраи тафтишоти пешакӣ вайрон шавад, пас бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар давраҳои судӣ ин принцип ва дигар принципҳои муҳофизати ҷиноятӣ мазмуну моҳияти худро

²⁶⁵ Ниг.: Ларин А.М. Презумпция невиновности. – М.: Наука, 1982. – С. 76.

гум мекунанд, ки ин ба баровардани ҳукми нодуруст аз ҷониби суд мусоидат менамояд.

8) Тарафҳо метавонанд дар асоси ҳуқуқҳои баробар шикоят ва рад намоянд, далелҳо пешниҳод намоянд, дар таҳқиқу тафтиши он ва дар музокироти судӣ иштирок намоянд ва инчунин дар дигар масъалаҳои бавучудомада баробар иштирок намоянд.

9) Амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи судии пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ воқеан давраи амалишавии адолати судӣ аст. Дар ин давра шахс ё бегуноҳ ва ё қомилан гунаҳгор эълон карда мешавад. Бинобар ин ба масъалаи мазкур бисёр ҷиддӣ ва нозукбинона бояд қадам гузошт. Зеро ҳар хатову иштибоҳи кучаке метавонад шахсро аз озодӣ маҳрум намояд ва адолати судиро аз байн барад.

10) Суд дар ҳама зинаҳои бавучудомада, ба принсипи мазкур таъҷиб менамояд. Тақозои принсипи мазкур ҳамин аст. Як нуқтаро набояд фаромӯш сохт, ки бегуноҳ эълон намудани шахс, садҳо маротиба беҳтар аз гунаҳгории беасосу исботнашуда аст. Яъне, агар ҳолатҳои қор ба таври дахлдор омӯхтаву исбот нагарданд, пас ноғузир бояд ҳукми сафедкунанда бароварда шавад. Шукуҳу шахомати принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ҳамин аст, ки пайваста ба бегуноҳии шахс далолат менамояд ва ҳама айбдоркуниҳои ғайриқонуниву беасосро аз байн бурда, аз мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд исбот меҳақад.

11) Амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар қисми таъйини маҷлиси судӣ, маҷлиси судӣ, қисми тафтиши судӣ, музокирот, баровардани ҳукм ва ҳам дар давраи кассатсионӣ, назоратӣ ва дигар давраҳо амалӣ мегардад.

12) Агар мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд ҳама он талаботҳое, ки аз муқаррароти моддаҳои муайяни КМҶ ҚТ бармеояд, риоя намоянд, пас ҳеч як фарди бегуноҳ аз озодӣ маҳрум намешавад ва гунаҳгор вобаста ба ҷинояти содирнамудааш сазои кирдори кардаашро мегирад. Дар ин ҳолат ҳақ ба ҳақдор расида, эҳтимолияти бегуноҳии шахс таъмин мешавад ва дар маҷмӯъ адолати судӣ ҳамаҷониба амалӣ мегардад.

2.3. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар

Кодекси муурофиавии ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ

Эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки ба таъбири ҳуқуқӣ то эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд, ҳеч касро гунаҳгор намеҳисобад, солҳои зиёд аст, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст. Санадҳои миллии мо аз қабилҳои Конститутсияи ҚТ ва КМҚ ҚТ масъалаи мазкурро ҳамачониба эътироф намуда, дар моддаҳои алоҳидаи худ онро инъикос намудааст. Меъёрҳои муурофиавии ҷиноятӣ, ки дарбаргирандаи принсипи мазкур мебошанд, эълон мекунанд, ки то замоне ки ҳукми суд набарояд ва ба қувваи қонунӣ надарояд, шахс бегуноҳ аст. Дигар ба ҳеч як мақомоти дигари давлатӣ, шахси мансабдор, иттиҳодияи ҷамъиятӣ ва ғ. ин гуна ҳуқуқ дода нашудааст. Меъёри мазкур имрӯз муайянкунанда ва қарордиҳандаи ҳуқуқи озодагии шахс маҳсуб ёфта, намегузорад, ки ҳар фарди дар содир намудани ҷиноят гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда бе исботи ҳамачонибаи гуноҳаш ҳуқуқи манфиатҳояш поймол гардида, билохира аз озодагии маҳрум карда шавад. Зеро, асл бароат аст.

Тавре маълум аст, имрӯз принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳам дар моддаи 20-и Конститутсияи ҚТ²⁶⁶ ва ҳам моддаи 15-и КМҚ ҚТ²⁶⁷, ки ба муурофиавии ҷиноятӣ ишора менамоянд, зикр гардидааст. Дар баробари Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин дигар давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (минбаъд ИДМ) низ дар Кодексҳои муурофиавии ҷиноятии худ принсипи эҳтимолияти бегуноҳиро ҷойгир намуда, ба бегуноҳии шахс нисбат ба гунаҳгорияш авлабият мегузоранд. Чун зербоби мазкур ба таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар Кодекси муурофиавии ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ бахшида шудааст, аз ин хотир, рӯ меоварем ба таҳлили алоҳидаи принсипи мазкур дар давлатҳои узви ИДМ.

Тавре аз зербобҳои қаблӣ ба мо маълум гардид, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ (дар замонҳои пеш ҳамчун вожаи ҳалолкорӣ ва покқивдонӣ –

²⁶⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.

²⁶⁷ Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйири иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

praesumptio boni viri²⁶⁸ истифода мешуд) таърихи тулонӣ дорад ва он ҳам дар тамаддуни шарқӣ ва ҳам тамаддуни ғарбӣ асрҳои зиёд истифода мегардид. Замоне буд, ки инсон ҳамчун мол истифода шуда, аз ҳама ҳуқуқҳое, ки бояд шахс дошта бошад, маҳрум буд. Гузашта аз ин дар баъзе шаклҳои таърихии муҳофизати ҳақҳои инсон аз лаҳзаи дастгир шуданиш аллакай гунаҳгор ҳисобида мешуд ва ҳатто намедонист, ки барои чӣ ӯ дастгир шудааст ва дар ин баробар ҳамчунин аз ҳуқуқи далеловарӣ ва исботкунӣ низ маҳрум буд. Бо мурури замон ва пешрафти ҷомеаву дигаргун шудани вазъият, инсоният тавонист, ки аз ҳуқуқи озодиҳои худ дифоъ намояд ва дар ҳар ҷурму гуноҳе, ки ба ӯ роиҷ мешавад, талаб намояд, ки ин айбдоркунӣ исбот карда шавад. Ба мазмуни дигар уҳдадориҳои исботи айб, аллакай бар зиммаи шахси айбдоркунанда гузошта мешуд, на шахсе, ки инкор мекард.

Бинобар сабаби он ки мо вобаста ба таърих, пайдоиш ва инкишофи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар зербобҳои қаблӣ гуфта гузаштем, аз ин хотир такрори дигарбораи онро зарур намешуморем ва танҳо вобаста ба баъзе паҳлуҳои он, ки дар зербоби мазкур зарур аст, ишора менамоем.

Чуноне аз зербобҳои қаблӣ маълум гардид, дар замони Шуравӣ амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ чандон мавриди таваҷҷуҳ қарор намегирифт ва масъалаи ҷойгузорӣ кардани ин принсип ба қонунгузориҳои муҳофизати ҳақҳои инсон замони мазкур бахшнок буд. Баъзе муҳаққиқон амалишавии принсипи мазкурро кори нодуруст ва саргардоние беш намедонистанд. Нафароне, ки дастгир мешуданд, бояд ба гуноҳашон ҷавоб мегуфтанд. Вале оҳиста-оҳиста дар зехну тафаккури мардум ҳамин андешаҳо нақш баст, ки то гуноҳи шахс исбот нагардад, ӯ бегуноҳ аст ва ба ин васила кӯшиш карданд, то ин андеша дар қонунгузорӣ ҳамчун моддаи алоҳида ҷойгир карда шавад. Сипас, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ хусусияти конституционӣ гирифт ва дар қонунгузориҳои муҳофизати ҳақҳои инсон Шуравӣ инъикоси воқеии худро пайдо намуд.

²⁶⁸ Ниг.: Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – Том II. – СПб.: Изд-во «Альфа», 1996. – С. 245.

Дарвоқеъ, ба риштаи таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ кашидани КМЧ давлатҳои узви ИДМ аз манфиат ҳолӣ набуда, масъалаи мубрам аст. Зеро, замоне ҳамаи ин давлатҳо Иттиҳоди Шуравиро ташкил медоданд ва пас аз пош хӯрдани он ва мустақил гардидани ин давлатҳо имрӯз онҳо ҳамчун узви ИДМ дар ақсои олам шинохта мешаванд.

Ҳамин тариқ, пас аз пош хӯрдани ИҚШС ва мустақилу соҳибистиклол гардидани давлатҳои узви он, ҳар яке пай дар пай Кодексҳои мурофиавии ҷиноятӣ худро қабул намуданд. Аввалин шуда Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ худро соли 1994 Ҷумҳурии Ёзбекистон, баъдан соли 1998 Ҷумҳурии Арманистон, соли 1999 Ҷумҳурии Беларус, соли 2000 Ҷумҳурии Озорбойҷон, соли 2001 Федератсияи Россия, соли 2003 Ҷумҳурии Молдова, соли 2009 Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркманистон, соли 2014 Ҷумҳурии Қазоқистон ва соли 2021 Ҷумҳурии Қирғизистон қабул намуданд.

Ҳарчанд, давлатҳои болозикр пас аз касби истиқлолият ва соҳибхитиёр шуданашон Кодексҳои мурофиавии ҷиноятӣ худро мустақилона ва дар алоҳидагӣ қабул намуданд, вале новобаста ба ин ҳама бобҳо ва моддаҳои ин давлатҳо ҳамоно бо якдигар монандӣ ва шабоҳати зиёд доранд.

Хушбахтона, феълан он мушкилиҳои ҷиддие, ки вобаста ба эҳтимолияти бегуноҳӣ дар замони Шуравӣ ҷой дошт, бартараф гардида, имрӯз ин принцип дар Кодексҳои мурофиавии ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ ҳамчун моддаи алоҳида ҷойгир карда шудааст, ки дар зербоби мазкур баъзе паҳлуҳо ва муаммоҳои онро ба риштаи таҳлил мекашем.

Пас аз таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ намудани моддаҳои Кодексҳои мурофиавии ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ ҷихати мустаҳкамнамоии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ муайян карда шуд, ки принципи мазкур дар моддаи 23-и КМЧ Ҷумҳурии Ёзбекистон²⁶⁹ моддаи 18-и КМЧ Ҷумҳурии Арманистон²⁷⁰, моддаи 16-и КМЧ Ҷумҳурии Беларус²⁷¹, моддаи 21-и КМЧ

269 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года, №2013-ХП) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.08.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30421101#pos=834;-57 (санаи мурочиат: 12.12.2023).

270 Уголовно-процессуальный кодекс Армении: принят Национальным Собранием Республики Армения 1 июля 1998 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82645> (санаи мурочиат: 14.11.2020).

Ҷумҳурии Озорбойчон²⁷², моддаи 14-и КМҶ Федератсияи Россия²⁷³, моддаи 8-и КМҶ Ҷумҳурии Молдова²⁷⁴, моддаи 18-и КМҶ Ҷумҳурии Туркменистон²⁷⁵, моддаи 19-и КМҶ Ҷумҳурии Қазоқистон²⁷⁶ ва моддаи 17-и КМҶ Ҷумҳурии Қирғизистон²⁷⁷ зикр гардидааст.

Тавре аз зербобҳои қаблӣ аллакай ба мо маълум гардид, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар моддаи 15-и КМҶ ҚТ зикр гардидааст.

Дар қисми 1-и моддаи мазкур, ки дар он истилоҳи «ҳеч кас» оварда шудааст, ба андешаи мо шакли беҳтари эҳтимолияти бегуноҳӣ маҳсуб мешавад. Чунки, ин вожа бо як субъекти муайян (гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда) маҳдуд нагардида, балки дарбаргирандаи ҳам гумонбаршуда, ҳам айбдоршаванда ва ҳам судшаванда мебошад. Меъёри мазкур ба ҳеч кас маҳдудият нагузошта, баръакс ба ҳар нафари зери таъқиби ҷиноятӣ қарор дошта, имкон додааст, ки аз бегуноҳии худ истифода намуда, тавассути принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ аз он дифоъ кунад. Ҳарчанд, қисми 1-и моддаи 15-и КМҶ ҚТ истилоҳи «ҳеч кас»-ро муқаррар намудааст, вале тавре дар зербоби якуми боби аввал иброз доштем, қисми 4-и он ба қисми 1-и моддаи мазкур муҳолифат менамояд. Қисми 4-и моддаи 15-и Кодекс, зикр менамояд, ки ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгории айбдоршаванда, ки бартараф карда намешаванд, ба ғоидаи айбдоршаванда ҳал карда мешавад. Чуноне маълум гардид, муқаррароти мазкур ин ҷо комилан

²⁷¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: принят Палатой представителей 24 июня 1999 г.: одобрен Советом Республики 30 июня 1999 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30414958#pos=117;-43 (санаи муроҷиат: 17.07.2023).

²⁷² Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года, №907-IQ) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280#pos=699;-36 (санаи муроҷиат: 02.03.2020).

²⁷³ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001, №174-ФЗ (ред. от 27.11.2023) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/50cc4ba5b9174a79ff3a7c8fe091aed08316c8f9/ (санаи муроҷиат: 16.12.2022).

²⁷⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года, №122-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.07.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=960;-35 (санаи муроҷиат: 27.08.2023).

²⁷⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18 апреля 2009 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.06.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31344376#pos=227;-56 (санаи муроҷиат: 13.01.2023).

²⁷⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года, №231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&pos=769;-52#pos=769;-52 (санаи муроҷиат: 07.01.2023).

²⁷⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года, №129 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.10.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=36639004#pos=801;-56 (санаи муроҷиат: 01.10.2023).

манфиати танҳо айбдоршавандаро ба инобат гирифта, ба ҳуқуқу озодиҳои дигар иштирокчиён, ки қисми 1 ишора менамояд, маҳдудият гузоштааст ва он меъёри кафолати ҳифзи судӣ, ҳуқуқ ба ҳимоя ва дар маҷмуъ озодии шахсро, ки санадҳои миллий ва байналмилалӣ ба ҳар шахс новобаста аз мавқеи муҳофизатӣ кафолат додааст, сарфи назар кардааст, ки инро ба мақсад мувофиқ намешуморем. Вобаста ба ин масъала М.С. Раҳимзода мазмунан ибраз мекунанд, ки ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахс дар муҳофизат чиноятӣ ин муқаррароти роҳбарикунанда ва умумихатмӣ аст, ки дар қонунгузори муҳофизатӣ чиноятӣ мустаҳкам гардида, ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият равона шудааст...²⁷⁸.

Аз ин хотир, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қисми 1 (Шахси таҳти таъқиботи чиноятӣ қарордошта бегуноҳ ҳисоб карда мешавад то ба мавриде ки гунаҳгори ӯ бо ҳукми ба эътибори қонунӣ даромадаи суд муқаррар карда нашавад) ва 4-и моддаи 15-и КМҚ ҚТ (ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгори гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда, ки бо тартиби пешбиниамудаи кодекси мазкур бартараф карда намешаванд, ба ғайри онҳо маънидод карда мешаванд) судманд буда, аз манфиат ҳолӣ нест. Дар ин сурат, моддаи мазкур мукамал гардида, ҳама қисматҳо ҳам ба моддаи 20-и Конституцияи ҚТ ва ҳам ба қисми 1-и моддаи 15-и КМҚ ҚТ мутобиқат менамоянд.

Зимни таҳлили КМҚ давлатҳои узви ИДМ низ муайян карда шуд, ки баъзе мушкилиҳое, ки дар КМҚ ҚТ дида мешавад дар қонунгузори ин давлатҳо низ ба назар мерасанд. Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки дар миёни ин давлатҳо аввалин шуда 22-юми сентябри соли 1994 Кодекси муҳофизатӣ чиноятӣ худро қабул намудааст, дар моддаи 23-и худ эҳтимолияти бегуноҳиро дарҷ менамояд. Мутобиқи қисми 1-и он «гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда то замоне, ки гуноҳашон исбот нашавад бегуноҳ доништа мешаванд...»²⁷⁹. Дар қисми 2-юми он зикр мешавад, ки

²⁷⁸ Ниг.: Раҳимзода М.С. Ҳимояи давлатии субъектони муҳофизатӣ чиноятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография / Зери назари д.и.х., профессор Искандаров З.Х. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – С. 50.

²⁷⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года, №2013-ХП) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.08.2023 г.) [Захираи

гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда уҳдадор нестанд, ки бегуноҳии худро исбот намоянд. Қисми 3-юми моддаи мазкур низ гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшавандаро дар худ инъикос намудааст. Мутобиқи он ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгорӣ, ки имконияти аз байн бурданашон ҷой надошта бошад, бояд ба фоидаи гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда маънидод карда шавад. Ҳамчунин дар идомаи қисмати мазкур зикр мешавад, ки шубҳаҳои ғангоми татбиқи қонун бавуқӯмомада низ ба фоидаи гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда аст.

Аз муқаррароти моддаи 23-и КМҚ ҚЎ маълум мешавад, ки ҳама қисмҳои ин модда дар фарқият аз моддаи 15-и КМҚ ҚТ аниқтараш қисми 4-и он, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшавандаро ишора менамояд, ки қобили дастгирист.

Бояд қайд намуд, ки меъёрҳои бахшида ба эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки дар моддаи 23-и КМҚ ҚЎ оварда шудааст, назар ба КМҚ аксар давлатҳои узви ИДМ беҳтар аст. Чунки, ғангоми таҳлил намудан, муайян карда шуд, ки дар КМҚ бештари ин давлатҳо сухан танҳо дар бораи гумонбаршудаи айбдоршаванда ва ё ҳуди айбдоршаванда меравад ва шахси судшаванда қариб, ки дар КМҚ ҳеч яке аз ин давлатҳо дида намешавад. Ҳарчанд, нуқтаи ниҳой барои бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории шахсро муайян намудан маҳз ба судшаванда гузошта мешавад. Моддаи 23-и КМҚ ҚЎ аз зумраи он давлатҳое аст, ки дар ҳар се қисмати худ ҳам гумонбаршуда, ҳам айбдоршаванда ва ҳам судшавандаро ёдрас мекунад.

Аз номукаммалии гуфтаҳои боло, вобаста ба эҳтимолияти бегуноҳӣ, метавон Ҷумҳурии Арманистонро мисол овард. Дар қ.1-и моддаи 18-и КМҚ ҚА зикр мешавад, ки «гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда то гуноҳаш дар содир намудани ҷиноят тибқи муқаррароти Кодекс исбот нашавад, то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд бегуноҳ доништа мешавад»²⁸⁰. Аз

электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30421101#pos=834;-57 (санаи мурочиат: 12.12.2023).

²⁸⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Армении: принят Национальным Собранием Республики Армения 1 июля 1998 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82645> (санаи мурочиат: 14.11.2020).

меъёри мазкур бармеояд, ки дар моддаи мазкур сухан танҳо дар хусуси гумонбаршуда ва айбдоршаванда меравад. Ҳарчанд муайян намудани гунаҳгории шахс дар содир намудани ҷиноят танҳо салоҳияти суд аст. Агар ин салоҳияти истисноии суд бошад, пас чуноне иброз доштем, ногузир дар баробари гумонбаршуда ва айбдоршаванда, ҳамчунин судшавандаро низ фаромӯш набояд кард. Яъне, агар парвандаи ҷиноятӣ то ба давраи судӣ фиристонидани шавад, пас амали пурраи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи муҳокимаи судӣ нисбати шахси судшаванда татбиқ карда мешавад. Дар якҷанд санадҳои байналмилалӣ низ амали эҳтимолияти бегуноҳӣ нисбати танҳо айбдоршаванда равона гардидааст. Ин гуфтаҳо шаҳодати он аст, ки баъзеҳо то ҳол ба умқи амалишавии эҳтимолияти бегуноҳӣ нарафтаанд. Бинобар ин, масъалаи фавқуззикр ҳамон зерин муаммоҳои зиёд қарор мегирад.

Дар моддаи 16-и КМҶ Ҷумҳурии Беларус бошад истилоҳи «шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда»²⁸¹ оварда шудааст. Аз сабаби он ки дар моддаи мазкур «шахс» зикр мешавад, шояд ин истилоҳ на танҳо айбдоршаванда, балки гумонбаршуда ва ё судшавандаро низ дар назар дошта бошад. Вале новобаста ба ин, дар моддаи мазкур мушкิลӣ бештар на дар қисми 1, балки дар қисмати 2-юми он аст, ки мутобиқи он айбдоршаванда уҳдадор нест, ки бегуноҳии худро исбот намояд. Мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд ҳуқуқ надоранд ба айбдоршаванда пешниҳоди исботи гуноҳаш намоянд. Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки қисми 2-юми моддаи мазкур ба қисми 1-он муҳолифат менамояд, яъне дар қисми 2 сухан танҳо перомунӣ шахси айбдоршаванда меравад. Ҳол он ки қисми 1 истилоҳи шахсро овардааст. Дар фарқият ба меъёри ин модда, қисми 3-и моддаи 15-и КМҶ ҚТ зикр менамояд, ки гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда уҳдадор нестанд, ки бегуноҳии худро исбот намоянд. Яъне, ин ҷо сухан на танҳо дар бораи айбдоршаванда меравад, балки гумонбаршуда ва судшаванда низ дар назар дошта шудааст.

²⁸¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: принят Палатой представителей 24 июня 1999 г.: одобрен Советом Республики 30 июня 1999 г. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30414958#pos=117;-43 (санаи мурочиат: 17.07.2023).

Ҳарчанд, масъалаи мазкур шояд ба назар чизи одӣ менамояд, вале воқеан диққати чиддиро тақозо менамояд. Зеро, сарфи назар кардани судшаванда ва гумонбаршуда, метавонад ҳуқуқи конститутсионӣ ва ҳақеро, ки давлат ба шахс кафолат додааст, маҳрум созад. Ҳамчунин, ин гуна ҳолатҳо метавонанд ба меъёрҳои санадҳои дохилидавлатӣ ва байналмилалӣ муҳолифат намуда, дар ин замина ҳуқуқу озодиҳои дигар иштирокчиёро поймол созад, ки ин дар натиҷа мумкин аст ба вайрон гаштани тамоми принципҳо ва давраҳои мувофиқи қиёсоти мусоидат намояд. Бинобар ин, давлатҳоеро, ки дар масири моддаҳои дахлдор ба эҳтимолияти бегуноҳӣ ин гуна мушкилиҳоро ҷой додаанд, месазад пайи як тағйиру иловаҳо онҳоро ислоҳ намоянд ва шакли дурусти эҳтимолияти бегуноҳиро бо дарназардошти ҳама иштирокчиён муқаррар намоянд.

Моддаи 21-и КМЧ Қумҳурии Озорбойҷой ба меъёри моддаи 16-и КМЧ Қумҳурии Беларус, ки «шахси дар содир намудани қиёсоти айбдоршаванда» оварда шудааст, шабоҳат дорад. Дар моддаи 21-и КМЧ ҚО зикр мегардад, ки: «ҳар айбдоршаванда дар содир намудани қиёсоти бегуноҳ доништа мешавад»²⁸². Меъёри мазкурро низ мувофиқи мақсад намешуморем. Тибқи ин меъёр амали принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо ба айбдоршаванда татбиқ карда мешавад. Фарз кардем дар ин меъёри инъикосгардида, зеро истилоҳи «ҳар айбдоршаванда» дигар иштирокчиён низ дар назар дошта шудааст, вале агар чунин бошад, пас чаро дар қисми 2-и моддаи мазкур, сухан дар хусуси гумон меравад? Дар қисмати мазкур зикр мешавад, ки шахсро ҳатто ҳангоми ба вуҷуд омадани гумони дақиқ, ки ӯ дар содир намудани қиёсоти гунаҳгор аст, гунаҳгор ҳисобидан мумкин нест. Баъдан зикр мешавад, ки тибқи муқаррароти Кодекс ҳама гуна шубҳаҳо, ки ҳангоми исботкунӣ баргараф карда намешаванд, ба фоидаи айбдоршаванда (гумонбаршуда) ҳал карда мешаванд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар қисми 1-и моддаи 21-и КМЧ ҚО танҳо шахси айбдоршаванда дар назар дошта шудааст, вагарна дар қисми 2-и он

²⁸² Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года, №907-IQ) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280#pos=699;-36 (санаи муруҷиат: 02.03.2020).

шахси «гумонбаршуда» илова намегардид. Хангоми таҳияи моддаи мазкур, моҳияти принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба пуррагӣ муайян карда нашудааст. Новобаста ба ин, меъёрҳои моддаи матраҳшаванда, ба талаботи принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ муҳолифат менамояд ва амали пурраву ҳамаҷонибаи онро лағв мегардонад.

М.К. Нуркаев низ қайд менамояд, ки қисми 2-и моддаи 6-и Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, ки дар он «айбдоршаванда» гуфта мешавад, на танҳо ба айбдоршаванда, балки ба «ҳар шахс», ки бегуноҳияш зери шубҳа қарор дорад, паҳн мегардад²⁸³. Мо низ ҷонибдори онем, ки зери мафҳуми айбдоршаванда, дигар иштирокчиён низ дар назар бошад, лекин аз рӯйи таҳлилҳо муайян мешавад, ки дар қонунгузори мурофиавии ин давлатҳо айбдоршаванда ин танҳо айбдоршаванда аст ва дигар иштирокчиён ба монанди гумонбаршудаи судшаванда дар назар дошта нашудааст. Мо вобаста ба ин масъала аллакай болотар андешаҳои худро иброз доштем, ки дар баъзе қисмҳои айбдоршаванда ва дар баъзе қисмҳои дигар айбдоршавандаи гумонбаршуда оварда шудааст. Аз ин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки дар ин гуна давлатҳо нисбат ба амалишавии эҳтимолияти бегуноҳӣ чандон диққати ҷиддӣ дода нашудааст.

Бешак, шахс ҳанӯз аз лаҳзаи дастгир шуданаш ҳуқуқ ба ҳимоя, кафолати ҳифзи судӣ ва эҳтимолияти бегуноҳӣ дорад. Дар он давлатҳое, ки дар моддаҳои дахлдори КМЧ худ, истилоҳи «гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда» зикр мешавад, шояд ба андешаи онҳо амали принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳанӯз дар давраи тафтишоти пешакӣ ба охир мерасад. Ва ё нисбат ба шахс, ки фикри айбдоркунӣ бароварда шавад, ӯ гунаҳгор аст ва ҳоҷати бурдани парванда то ба суд нест. Аниқтараш амали эҳтимолияти бегуноҳияш дар ҳамон лаҳза аз байн меравад. Бинобар ин, дар моддаҳои мушаххаси КМЧ давлатҳои узви ИДМ, ки ба эҳтимолияти бегуноҳӣ бахшида шудаанд, бояд ҳуқуқу манфиатҳои ҳам гумонбаршуда, ҳам айбдоршаванда ва ҳам

²⁸³ Ниг.: Нуркаева М.К. Презумпция невиновности по УПК РФ в свете международных стандартов уголовного судопроизводства / М.К. Нуркаев // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России: межвузовский сборник научных трудов. – Уфа, 2003. – С. 24-25.

судшаванда ба инобат гирифта шавад. Чунки, истилоҳоти зикргардида зина ба зина то баровардани ҳукми суд тавлид меёбанд ва аз онҳо дур будану, сарфи назар кардан, ғайриимкон аст ва эҳтимолияти бегуноҳӣ низ дар ин чараён дар ҳама маврид дар миён чарх мезанад.

Мавриди зикри хост аст, ки дар Эълomiaи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса²⁸⁴ ва якчанд санадҳои байналмилалӣ низ, аз қабилӣ Эълomiaи умумии ҳуқуқи инсон²⁸⁵, Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон²⁸⁶, Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон²⁸⁷, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ²⁸⁸, Статути Римии суди байналмилалӣ чиноятӣ²⁸⁹ ва ғ. дар хусуси эҳтимолияти бегуноҳӣ истилоҳот гуногун аст. Тавре ишора гардид дар баъзеи ин санадҳо ба монанди Эълomiaи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса, Статути Римии суди байналмилалӣ чиноятӣ ва Эълomiaи умумии ҳуқуқи инсон сухан дар бораи ҳама иштирокчиён меравад, яъне онҳо вожаи «ҳеҷ кас» ва ё «ҳар шахс» истифода бурда мешавад, вале дар боқимонда санадҳо аз қабилӣ қисми 2-и моддаи 6-и Конвенсия оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ва якчанд санадҳои дигар сухан танҳо оид ба шахси «айбдоршаванда» меравад.

Дарвоқеъ, айбдоршаванда дар муҳофизати чиноятӣ, яке аз иштирокчиёни муҳим ва калидӣ ба ҳисоб меравад, вале ин маънои онро надорад, ки ҳама

²⁸⁴ Декларация прав человека и гражданина от 26 августа 1789 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://pnu.edu.ru/ru/faculties_old/full_time/isptic/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio35/ (санаи мурочиат: 10.01.2024).

²⁸⁵ Ниг.: Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон / Мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Нашри дуюм. – Душанбе, 2018. – С. 7.

²⁸⁶ Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод человека (измененная и дополненная Протоколами №11 и №14, вступившими в силу 1 июня 2010 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (санаи мурочиат: 16.11.2023).

²⁸⁷ Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека» (заключена в Минске 26.05.1995) (вместе с «Положением о Комиссии по правам человека Содружества Независимых Государств», утв. 24.09.1993) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6966/63fd12c6590f5ab50076b5fb86559f361ba313d4/ (санаи мурочиат: 11.03.2020).

²⁸⁸ Ниг.: Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон / Мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Нашри дуюм. – Душанбе, 2018. – С. 36.

²⁸⁹ Римский статут Международного уголовного суда [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) (санаи мурочиат: 17.06.2023).

ҳолатҳои кор ҳангоми айбдоршаванда будани шахс, ҳалли ҳудро ба пуррагӣ меёбад. Мутобиқи моддаи 47-и КМЧ ҚТ «айбдоршаванда шахсе мебошад, ки нисбат ба ӯ қарор дар бораи ба ҷавобгарӣ кашидан ба сифати айбдоршаванда бароварда шудааст»²⁹⁰. Аз мазмуни меъёри моддаи мазкур бармеояд, ки айбдоршаванда будани шахс ҳанӯз ниҳояти кор нест, балки марҳилаи охир ин судшаванда будани шахс аст, ки ӯ низ ба эҳтимолияти бегуноҳӣ таъяс менамояд ва дар натиҷа бегуноҳӣ ва ё гунаҳгории ӯ муқаррар карда мешавад. Агар мо аз таҳлили санадҳои байналмилалӣ ва КМЧ давлатҳои болозикр, амалишавии эҳтимолияти бегуноҳиро танҳо ба шахси айбдоршаванда зарур шуморем, пас ин маънои онро дорад, ки амали эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо хоси айбдоршаванда аст ва дар ин ҷо мо бидуни шак ҳуқуқу озодиҳои дигар иштирокчиёро поймол менамоем ва ба ин васила амалишавии он ҳуқуқу озодиҳои конститутсионие, ки ба ҳар шахс кафолат дода шудааст, аз байн мебарем. Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки масъалаи мазкур то ҳанӯз ба пуррагӣ ҳалли ҳудро наёфтааст ва иштирокчиёни дахлдори он то ҳол дар ҳар давлат ҳар гуна аст.

Аз ин хотир дар қонунгузории давлатҳои пасошуравӣ, ки дар онҳо суҳан танҳо дар хусуси айбдоршаванда ва ё гумонбаршуда меравад, бояд ё иштирокчиҳои дигар ба мисли судшаванда илова карда шавад ва ё пайи як тағйиру иловаҳо ба ҷойи «айбдоршаванда» истилоҳи «ҳеҷ кас» ва ё «ҳар як шахс» ҷойгир карда шавад. Дар ин ҳолат мумкин аст амали пурраи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамаҷониба ба назар расад.

Дар моддаи 14-и Кодекси муурофиавии ҷиноятии Федератсияи Россия низ суҳан танҳо дар бораи «айбдоршаванда» меравад. Мутобиқи қ.1-и он «айбдоршаванда бегуноҳ доништа мешавад, то замоне ки гуноҳи ӯ дар содир намудани ҷиноят исбот нашавад...»²⁹¹. С.В. Эсаулов моддаи 14-и КМЧ ФР ва моддаи 49-и Конститутсияи онро (дар ин ҷо низ айбдоршаванда қайд мешавад) мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода, зикр менамояд, ки пеш аз

²⁹⁰ Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

²⁹¹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001, №174-ФЗ (ред. от 27.11.2023) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/50cc4ba5b9174a79ff3a7c8fe091aed08316c8f9/ (санаи мууроҷиат: 16.12.2022).

ҳама дар асоси таҳлили Конститутсияи ФР, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва дигар қонунҳоро бояд муайян намуд, ки нисбати кадом ашхос эҳтимолияти бегуноҳӣ амал менамояд. Ба гуфтаи ӯ ҳам моддаи 49-и Конститутсияи ФР ва ҳам қисми 1-и моддаи 14-и КМҚ ФР ба сифати субъекти эҳтимолияти бегуноҳӣ айбдоршавандаро овардааст. Ҳамчунин ӯ иброз медорад, ки агар аз мазмуни моддаи 49-и Конститутсия ва қисми 1-и моддаи 14-и КМҚ ФР хулосабарорӣ намоем, пас маълум мегардад, ки амали эҳтимолияти бегуноҳӣ ба ғайр аз «айбдоршаванда» дигар нисбати ҳеҷ як шахси дигар татбиқ намегардад²⁹². Воқеан чунин аст. Мо дар ҳеҷ маврид бояд амали эҳтимолияти бегуноҳиро танҳо нисбати айбдоршаванда раво набинем, балки дигар иштирокчиёро низ дар назар дошта бошем, зеро тавре иброз доштем мафҳуми «ҳеҷ кас», ки дар санадҳои милливу байналмилалӣ оварда шудааст, дар баробари айбдоршаванда, ҳамчунин дарбаргирандаи дигар иштирокчиён низ ҳаст.

Дар Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Молдова эҳтимолияти бегуноҳӣ дар моддаи 8-и он оварда шудааст. Дар қисми 1-и моддаи мазкур ҳарчанд истилоҳи «ҳар шахс» оварда шудааст, вале идомаи он ба монанди моддаҳои қаблан баррасӣ гардида, боз ҳам ба «айбдоршаванда» талқин месозад. Яъне дар қ.1-и моддаи 8-и КМҚ ҚМ «ҳар шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда»²⁹³ зикр мешавад. КМҚ ҚМ низ ба монанди Ҷумҳурии Беларус ва Озорбойҷон «ҳар шахс» мегӯяд, вале дар идомаи он суҳанро ба айбдоршаванда рабт медиҳад. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар КМҚ ҚМ низ зери истилоҳи «ҳар шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда» номукаммалӣ ва духуррағие ҷой дорад.

Такроран иброз медорем, ки ҳамаи Кодексҳои мурофиавии ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ, ки дар моддаҳои бахшида ба эҳтимолияти бегуноҳӣ истилоҳи ҳар шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ва ё айбдоршавандаро зикр кардаанд, ҳатман бояд ба он тағйирот ворид намоянд

²⁹² Ниг.: Эсаулов С.В. Реализация принципа презумпции невиновности в доказывании на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2013. – С. 41.

²⁹³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года, №122-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.07.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=960;-35 (санаи мурочиат: 27.08.2023).

ва ба идомаи он дигар иштирокчиёнро низ ишора намоянд, зеро ҳар як КМЧ ин давлатҳо дар худ мафҳуми айбдоршавандаро додааст, ки он наметавонад мазмуни мукаммали эҳтимолияти бегуноҳиро дар бар гирад. Агар дар КМЧ ин давлатҳо масалан мафҳуми гумонбаршуда ва ё судшаванда чой надошта бошад, дар ҳама қисмҳои он танҳо айбдоршаванда зикр шавад, пас дар ин сурат метавон гуфт, ки дар КМЧ ин давлатҳо, шояд зери истилоҳи айбдоршаванда ҳама иштирокчиён дар назар дошта шудааст. Вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳамаи ин давлатҳо гумонбаршуда дигару айбдоршавандаву судшаванда дигар аст. Мисоли рушани дигар дар ин бобат қ.3-и моддаи 8-и КМЧ ҚМ аст, ки мутобиқи он: «...ҳама шубҳаҳое, ки ҳангоми исботи гуноҳ тибқи тартиби муқаррарнамудаи кодекс бартараф намешаванд, бояд ба фоидаи гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда маънидод шаванд»²⁹⁴. Аз ин маълум мешавад, ки қ.1-и модаи мазкур ба қ.3-и он мутобикат намекунад. Ба ин минвол месазад аз қисми 1-и моддаи 8-и он истилоҳи айбдоршаванда ё бардошта шавад ва ё дар баробари он дигар иштирокчиён илова карда шавад. Сипас риоя ва иҷроиши холисона ва пурраву ҳамаҷонибаи эҳтимолияти бегуноҳиро метавон мушоҳида намуд.

Дар КМЧ Ҷумҳурии Туркменистон, принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар моддаи 18 зикр гардидааст ва он назар ба дигар давлатҳои болозикр, амали эҳтимолияти бегуноҳиро андак хубтару возеhtar таҷассум намудааст. Зеро дар қисми 1-и он истилоҳи «ҳар шахс бегуноҳ доништа мешавад»²⁹⁵ оварда шудааст ва дар идомаи он ба монанди дигар давлатҳо айбдоршаванда ишора намегардад. Яъне дар он ҳамаи иштирокчиёни дахлдор ба эҳтимолияти бегуноҳӣ дохил карда мешавад. Қисми 2-и моддаи мазкур далолат ба айбдоршаванда мекунад. Вале бояд зикр намуд, ки дар ин ҷо зери истилоҳи айбдоршаванда шояд дигар иштирокчиён низ дар назар дошта шудааст, чунки аллақай аз мазмуни қ.1-и ин модда ба мо маълум гардид, ки «ҳар шахс бегуноҳ доништа мешавад» ва ин меъёр мушкилии дигар қисмро, ки ба

²⁹⁴ Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 23.07.2016 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.

²⁹⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18 апреля 2009 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.06.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31344376#pos=227;-56 (санаи мурочиат: 13.01.2023).

айбдоршаванда ҳавола мешавад, фурӯ мебарад. Ҳарчанд бехтар мебуд, ки дар қисмати мазкур на айбдоршаванда, балки «шахс» ва ё ном ба ном иштирокчиён зикр мешуданд. Вале муҳимият дар он аст, ки қисмати асосии ин модда ҳама гуна шахсро дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ медонанд, то замоне ки ҳукми суд дар ин хусус ба қувваи қонунӣ надарояд.

Иқрор бояд шуд, ки эҳтимолияти бегуноҳӣ дарвоқеъ маҳаки асосии муурофияи ҷиноятӣ аст ва бидуни он ҷой доштани муурофияи судӣ ва амалишавии адолати судӣ ғайриимкон аст.

Моддаи 19-и КМЧ Ҷумҳурии Қазоқистон, ки ба принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ бахшида шудааст, 4 қисмро дар бар мегирад ва дар ҳар қисме ки зарурати номбар намудани иштирокчиён бошад, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда гуфта мешавад. Яъне моддаи 19-и КМЧ Ҷумҳурии Қазоқистон ба монанди КМЧ ҚҶ шакли дурусттари принципи эҳтимолияти бегуноҳиро дар худ ҷой додааст. Ҳамин тариқ, дар қисми 1-и он истилоҳи «ҳар шахс бегуноҳ доништа мешавад...»²⁹⁶ оварда шуда, қисмҳои минбаъда ба гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ишора менамояд, ки дуруст аст.

Дар қабули Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ охири давлате, ки КМЧ худро қабул намудааст, 28 октябри соли 2021 Ҷумҳурии Қирғизистон аст. Ҳарчанд, ин кишвар КМЧ худро назар ба дигар давлатҳо дар шароити имрӯза бо дарназардошти арзиши олий доштани ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд қабул кардааст, вале боз ҳам он меъёре, ки ба эҳтимолияти бегуноҳӣ алоқамандӣ дорад, аз диди мо ҳамоно номукамал ва норавшан боқӣ мемонад. Моддаи 17-и КМЧ Ҷумҳурии Қирғизистон эҳтимолияти бегуноҳӣ ном гирифтааст. Тибқи муқаррароти қисми 1-и моддаи мазкур ба монанди КМЧ Ҷумҳурии Қазоқистон ва Туркменистон истилоҳи «ҳар шахс дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ доништа

²⁹⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года, №231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&pos=769; -52#pos=769; -52 (санаи мурочиат: 07.01.2023).

мешавад...»²⁹⁷ оварда шудааст. И.А. Попов вобаста ба ин масъала чунин андеша дорад, ки «... дар ин чо набояд сухан дар бораи ҳар шахрванд равад, балки мушаххасан гумонбаршуда, айбдоршаванда ва ё судшаванда муқаррар карда шавад»²⁹⁸. Андешаи мазкур ҳарчанд ба мақсад мувофиқ аст, вале ибораи «ҳар шахс бегуноҳ доништа мешавад» ва ё «ҳеч кас гунаҳгор доништа намешавад» беҳтарин роҳ ва шакли муайяннамони эҳтимолияти бегуноҳӣ аст. Он давлатҳое, ки дар моддаҳои бахшида ба эҳтимолияти бегуноҳӣ ин истилоҳотро истифода намудаанд, ҳамаҷониба ва пурра мазмуни ин принсипро риоя намудаанд. Вале тавре мушоҳида намудем, аксар давлатҳо дар қисми 1-и моддаҳои муайянгардида истилоҳи «ҳар шахс» ва ё «ҳар шахси айбдоршаванда»-ро ишора намудаанд, вале қисмҳои дигари он танҳо ба айбдоршаванда ва ё гумонбаршуда равона гардидаасту халос. Ҷумҳурии Қирғизистон низ аз зумраи ин гуна давлатҳост. Тавре зикр намудем, мутобиқи қ.1-и моддаи 17-и КМҶ ҚҚ «ҳар шахс дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ доништа мешавад...», ки ин мазмуни мукаммали эҳтимолияти бегуноҳӣ аст. Вале қисмҳои 2 ва 3-и он ба қ.1-и он муҳолифат менамояд. Дар қисмҳои мазкур сухан танҳо дар хусуси гумонбаршуда ва айбдоршаванда меравад. Оид ба судшаванда дар ҳеч як қисми ин модда ишора нашудааст. Ҳол он ки, иштирокчии асосии амалигардонии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ судшаванда аст ва он бояд ба ҳеч вачҳ сарфи назар карда нашавад.

Вобаста ба аҳаммият ва зарурияти ҳама иштирокчиёни эҳтимолияти бегуноҳӣ, мисоли онро аз диди дигар, яъне бо мисоли мафҳуми муурофияи ҷиноятӣ пешкаш менамоем. З.Ҳ. Искандаров зери таълифи мафҳуми муурофияи ҷиноятӣ иброн медорад, ки «муурофияи ҷиноятӣ тарзи маъруфи ҳимояи ҳуқуқи инсон, манфиати ҷомеаву давлат аз таҷовузҳои ҷинояткорона, аз таъқиботи беасосу ғайриқонунӣ маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодии инсон буда, ба Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ пешбинӣ карда шуда, баҳри таъмин

²⁹⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года, №129 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.10.2023 г.) [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=36639004#pos=801;-56 (санаи муруҷиат: 01.10.2023).

²⁹⁸ Попов И.А. Регламентация принципа презумпции невиновности в уголовно-процессуальном праве российской федерации и государств ближнего зарубежья / И.А. Попов // Пробелы в российском законодательстве. – 2018. – №1. – С. 86.

намудани ҳақиқат, адолат ва ё осоиши ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ муайян шудааст, ки риояи он ҳатмист»²⁹⁹. Дар баробари мафҳуми мазкур ҳамчунин мафҳумҳои дигари муурофияи ҷиноятӣ амал менамоянд, вале бояд зикр намуд, ки дар ҳар кадоми онҳо як иштирокчии муайян номбар шудааст. Гурӯҳе аз муҳаққиқон муурофияи ҷиноятиро ҳамчун фаъолияти мақомоти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, прокуратура ва суд маънидод менамоянд³⁰⁰. Ба андешаи З.Ҷ. Искандаров агар мо муурофияи ҷиноятиро ҳамчун фаъолияти мақомоти махсуси давлатӣ муаррифӣ намоем, бо ҳамин мақоми субъектони дигари муурофияро беихтиёр паст намуда, онҳоро қомилан аз мақомоти таҳқиқ тафтишот вобаста менамоем³⁰¹. Бинобар ин, муҳаққиқи ватанӣ З.Ҷ. Искандаров бисёр хуб нигоштааст, ки муурофияи ҷиноятӣ тарзи маъруфи ҳимояи ҳуқуқи инсон ва манфиати ҷомеаи давлат аст. Яъне, манзури эшон он аст, амали муурофияи ҷиноятӣ ба ҳама иштирокчиён паҳн мешавад ва мо набояд дар баробари фаъолияти як иштирокчӣ, ҳуқуқи манфиатҳои иштирокчиёни дигарро фаромӯш созем. Эҳтимолияти бегуноҳӣ низ ба монанди мафҳуми муурофияи ҷиноятӣ аст, ки наметавонад ба гумонбаршудаи айбдоршаванда ва ё танҳо айбдоршаванда ва судшаванда татбиқ шавад, балки принсипест, ки дарбаргирандаи ҳама иштирокчиён аст ва шахсро ҳанӯз аз лаҳзаи дастгир шуданаш бегуноҳ пиндошта, ин бегуноҳиро ба ӯ ҳам тавассути Конститутсияи ҚТ ва ҳам КМҚ ҚТ қафолат медиҳад.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили моддаҳои дахлдор ба эҳтимолияти бегуноҳии КМҚ давлатҳои узви ИДМ, фаҳмиши тадриҷан дурусттари эҳтимолияти бегуноҳиро дар моддаи 17-и КМҚ Украина дарёфтем. Нахуст ҳуди модда дар фарқият аз дигар давлатҳои узви ИДМ «эҳтимолияти бегуноҳӣ ва таъмини исботи гуноҳ» номгузорӣ шудааст. Ҳарчанд, истилоҳи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба қуллӣ дарбаргирандаи ҳама унсурҳо ва маҳакҳо аст

²⁹⁹ Искандаров З.Ҷ., Маҳмудов И.Т., Собиров М.Ш., Миралиев Н.А. Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ дар нақша). – Душанбе: матбааи ДМТ, 2021. – С. 7.

³⁰⁰ Ниг.: Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Қудратов. – Душанбе, 2016. – С. 10.

³⁰¹ Ниг.: Искандаров З.Ҷ. Оид ба чанд қоидае, ки муурофияи ҷиноятиро дигар намуд! / З.Ҷ. Искандаров // Масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ). – Душанбе, 2013. – С. 22-23.

ва исботи гуноҳ ҳам аз доираи он бармеояд, вале барои то кадом андоза зарур будан ва исботи гуноҳи шахс, ки дар ҳама марҳила масъалаи умдаи муурофия маҳсуб мешавад, КМЧ Украина номи онро бо унвонии «эҳтимолияти бегуноҳӣ ва таъмини исботи гуноҳ» дар сарлавҳаи худ гузоштааст. Тавре иброз доштем, дар миёни ҳамаи КМЧ давлатҳои узви ИДМ шакли дурусттари эҳтимолияти бегуноҳӣ дар моддаи 17-и КМЧ Украина дида мешавад. Зеро, дар 5 қисмати моддаи 17-и он, ки ба эҳтимолияти бегуноҳӣ бахшида шудааст суҳан дар бораи «шаҳс» меравад, на иштирокчии муайян. Масалан, дар қ.1-и моддаи мазкур пешбинӣ мегардад, ки «шаҳс дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ доништа мешавад...»³⁰². Дар дигар қисмҳои моддаи мазкур низ шаҳс пешбинӣ гардидааст, ки ин дарбаргирандаи ҳамаи иштирокчиёни боло аст. КМЧ Украина воқеан ба эҳтимолияти бегуноҳӣ воқеъбинона назар карда, ҳамаи паҳлуҳои онро муайян намуда, сипас як шакли дурусти онро дар моддаи 17-и худ ҷойгир кардааст. Ҳатто, дар қисмати 5-уми моддаи мазкур зикр мешавад ки нисбат ба шаҳсе, ки гуноҳаш ҳанӯз бо ҳукми суд дар содир намудани ҷиноят исбот нашудааст, бояд ҳамчун шаҳси бегуноҳ муносибат намуд. Дарвоқеъ, меъёри мазкур саривақтӣ аст. Шуруъ аз лаҳзаи дастгир кардани шаҳс то лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд бояд нисбат ба шаҳс тавре муносибат намуд, ки гӯё шаҳс дар содир намудани ҷиноят комилан бегуноҳ аст. Зеро, гунаҳгории ӯ ҳанӯз маълум нест ва наметавон нисбат ба шаҳсе, ки мумкин аст ӯ дар содир намудани ҷиноят бегуноҳ бошад, ҳамчун шаҳси гунаҳгор муносибат намуд. Фаромӯш набояд сохт, ки то ҳукми айбдоркунандаи суд набошад, шаҳси гунаҳгор нест. Ин гуна меъёр, ки то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд муносибати дурустро нисбат ба шаҳс талаб менамояд, ба ҷуз Украина дигар дар ҳеч як КМЧ давлати дигар дарҷ нагардидааст.

Бинобар ин, пешниҳод карда мешавад, ки дар қисми 6-и моддаи 15-и КМЧ ҚТ меъёри мазкур ба таври зайл илова карда шавад: То эътибори

³⁰² Уголовный процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 года, №4651-VI (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.12.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31197178 (санаи мурочиат: 10.01.2024).

қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд бояд нисбат ба шахс муносибати дуруст ва инсондӯстонаро ба роҳ монанд.

Хотирнишон бояд сохт, ки дар баробари таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар Кодекси муқофиавии ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ, ҳамчунин Кодекси муқофиавии ҷиноятии моделӣ барои давлатҳои узви ИДМ низ зери таҳлил қарор дода шуд. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар моддаи 23-и кодекси мазкур инъикос ёфта, 4 қисмро фаро мегирад. Дар қисми 1-и моддаи мазкур зикр мешавад, ки «ҳар кас бегуноҳ доништа мешавад, то замоне ки гунаҳгории ӯ дар содир намудани ҷиноят исбот карда нашавад»³⁰³. Вале қисми 2 ва 4-и он ба монанди КМЧ Ҷумҳурии Арманистон танҳо ба гумонбаршуда ва айбдоршаванда ишора намуда, судшаванадро сарфи назар менамояд, ки инро мувофиқи мақсад намешуморем.

Ҳамин тариқ, пас аз омӯзиш ва таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар Кодекси муқофиавии ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ ба чунин хулосаҳо расидем:

1) Дар Кодекси муқофиавии ҷиноятии моделӣ барои давлатҳои узви ИДМ ва қариб дар Кодекси муқофиавии ҷиноятии ҳеч як давлати узви ИДМ, аз ҷумла КМЧ ҚТ мафҳум ва мазмуни мукамал ва ҳамаҷонибаи эҳтимолияти бегуноҳӣ оварда нашудааст. Ин шаҳодат аз он медахад, ки ҳар кадоме аз ин давлатҳо дар ҳар қисмати банди вобаста ба эҳтимолияти бегуноҳӣ ба принципи мазкур ҳамаҷониба назар наандӯхтааст.

2) Зимни таҳлилҳо муайян карда шуд, ки дар моддаи 18-и КМЧ Ҷумҳурии Арманистон ва моддаи 23-и Кодекси муқофиавии ҷиноятии моделӣ барои давлатҳои узви ИДМ «гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда», моддаи 16-и КМЧ Ҷумҳурии Беларус ва моддаи 21-и КМЧ Ҷумҳурии Озорбойҷон «шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда», моддаи 14-и КМЧ Федератсияи Россия «айбдоршаванда» ва моддаи 8-и КМЧ Ҷумҳурии

³⁰³ Модельный Уголовно-процессуальный Кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств (Принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств, Санкт-Петербург, 17 февраля 1996 года) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https:// base.garant.ru/2566935/74d7c78a3a1e33cef2750a2b7b35d2ed/](https://base.garant.ru/2566935/74d7c78a3a1e33cef2750a2b7b35d2ed/) (санаи мурочиат: 16.02.2024).

Молдова «ҳар шахси дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда» оварда шудааст.

3) Аз мазмуни ин меъёрҳои муқаррагардида, муайян мешавад, ки дар КМЧ ин давлатҳо дар масъалаи эҳтимолияти бегуноҳӣ диққати аввалиндараҷа бевосита ба айбдоршаванда дода шудааст.

4) Боқимонда давлатҳо аз қабилӣ қ.1-и моддаи 15-и КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳи «ҳеҷ кас», қ.1-и моддаи 18-и КМЧ Ҷумҳурии Туркманистон, қ.1-и моддаи 19-и КМЧ Ҷумҳурии Қазоқистон ва қ.1-и моддаи 17-и КМЧ Ҷумҳурии Қирғизистон «ҳар шахс» оварда шудааст.

5) Ҳарчанд, дар КМЧ ин давлатҳо истилоҳи «ҳеҷ кас» ва ё «ҳар шахс» оварда шудааст, вале дар қисматҳои баъдинаи моддаҳои баъзеи онҳо боз ҳам суҳан дар хусуси гумонбаршуда ва ё айбдоршаванда меравад, ки инро ба мақсад мувофиқ намешуморем.

6) Бешак, айбдоршаванда яке аз иштирокчиёни марказӣ ва муҳимми пешбурди муҳофизати судии ҷиноятӣ маҳсуб меёбад, зеро нисбати ӯ аллакай айб эълон гардидааст, вале айбдор намудани ӯ ҳанӯз гунаҳгории ӯ нест. Тасаввур намоед, ки принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо ба айбдоршаванда татбиқ карда шавад, чуноне ки аксар давлатҳо ҳамин гуна муқаррар намудаанд. Агар ин гуна бошад пас дигар иштирокчиён гунаҳгоранд? Ва ё эҳтимолияти бегуноҳӣ ба онҳо татбиқ намегардад? Албатта ин нодуруст аст. Ҳам Конститутсияи ҚТ, ҳам КМЧ ҚТ ва ҳам санадҳои байналмилалӣ ин ҳуқуқро ба ҳама новобаста аз мавқеи муҳофизавиашон кафолат додааст.

7) Эҳтимолияти бегуноҳӣ принсипест, ки аз лаҳзаи дастгир шудан то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд шахсро имкон медиҳад, ки аз бегуноҳии худ дифоъ намояд ва ин принсип ин ҳуқуқро таъя ба санадҳои зикргардида кафолат медиҳад. Марбут донишмандони ин принсипро ба айбдоршаванда, гумонбаршуда ва ё ҳуди судшаванда қобили қабул нест.

8) Ҳамаи давлатҳои узви ИДМ аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро мебарояд, ки дар КМЧ давлатҳояшон пайи як тағйири иловаҳо он шакли мазмунеро, ки принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ талаб менамояд, дар

моддаҳои худ инъикос намоянд. Яъне, дар ҳама қисмҳои он на як иштирокчии муайян, балки ҳама иштирокчиёни дахлдор ба парвандаи ҷинойтӣ муқаррар карда шаванд.

ХУЛОСАҲО

Таҳлили принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ҳамчун принципи асосии муурофияи судии ҷиноятӣ, ки амалишавии ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шахрвандро дар муурофияи ҷиноятии Тоҷикистон кафолат медиҳад (мафҳум, моҳият ва шаклҳои асосии эҳтимолияти бегуноҳӣ; таърихи пайдоиш ва инкишофи ин принцип; нақши он дар низоми принципҳои муурофияи ҷиноятӣ ва алоқамандӣ бо онҳо; амалишавии ин принцип дар давраҳои тосудӣ ва судӣ; таҷрибаи байналхалқӣ ва дигар ҷанбаҳои зарурӣ аз нуқтаи назари назариявӣ ва амалӣ, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии КМЧ давлатҳои узви ИДМ) ба унвонҷӯ имкон медиҳад, ки пешниҳодҳо ва тавсияҳои илмӣ-амалӣ манзур намояд, ки барои ҳалли мушкилоти қонунгузории мавҷуда оид ба такмил ва рушди моддаҳои Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ ва амалияи тафтишотӣ ва судӣ муосидат менамоянд.

Хулосаҳое, ки аҳаммияти назариявӣ доранд:

1. Мафҳум ва истилоҳи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар замони гузашта ба ҳар шакл истифода мегардид ва танҳо бо мурури замон мазмуну моҳияти имрӯзаашро касб намудааст [2-М].

2. Эҳтимолияти бегуноҳӣ – ҳақиқати баҳснопазир аст. Аз сабаби он, ки ин принцип шахсро то замоне, ки ҳукм қувваи қонунӣ нагирад гунаҳкор намепиндорад, пас бегуноҳ эътироф намудани шахс ҳатмӣ аст, зеро қонунгузорӣ ҳаминро тақозо менамояд. Барои гунаҳкор эълон намудани шахс гуноҳи ӯро ногузир исбот бояд кард. Дар сурати ғайр, шахс бешубҳа бегуноҳ ҳисобида мешавад ва дар хусуси гунаҳкории ӯ ҳатто сухан гуфтан, амалест ғайриқонунӣ [5-М].

3. «Пас аз таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки замонҳои пеш бештар мавридҳо бартарият на ба эҳтимолияти бегуноҳӣ, балки ба эҳтимолияти гунаҳкории шахс дода мешуд. Дар баъзе давлатҳо исботнамоӣ, ба даст овардани далел ва муайян намудани бегуноҳиву гунаҳкории шахс тавассути усулҳои ғайриинсонӣ муқаррар карда

мешуд. Ҳамчунин, дар баъзе давлатҳо ранҷу уқубат мутобиқи қонунгузорӣ расман иҷозат дода мешуд» [4-М].

4. «Ҳамчун институти муурофиявӣ эҳтимолияти бегуноҳӣ аввалин маротиба соли 1789 дар м.9-и Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванди Фаронса ва ҳамчун принсипи байналмилалӣ соли 1948 дар қ.1-и м.11-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дарҷ гардид. Сипас, мавқеи он дар сатҳи байналмилалӣ ба пуррагӣ муайян гардида, бисёре аз давлатҳо дар асоси он принсипи мазкурро дар Кодексҳои муурофияи ҷиноятӣ худ ворид намуданд» [5-М].

5. Дар Тоҷикистон принсипи мазкур марҳилаи муайяни таърихро сипарӣ намуда, танҳо пас аз 25 августи соли 1983 пайи як қатор тағйиру иловаҳо, ҳамчун мафҳуми асосӣ дар қ.2-и м.8-и КМҶ ҚШС Тоҷикистон ворид карда шуд. Шакли пурратари онро Конститутсияи ҚТ (6-уми ноябри 1994) дар м.20 ва дар заминаи он КМҶ ҚТ дар м.15-и худ (3-юми декабри 2009) муқаррар намуданд [4-М].

6. «Як қатор олимон ҷойи ҳар як принципҳои муурофиявиرو дар низоми ҳуқуқи муурофиявии ҷиноятӣ вобаста ба таъсири он, ба муносибатҳои муурофиявӣ муайян намудаанд. Аз рӯйи ин маҳакҳо принципҳо дар низоми принципҳои муурофиявии ҷиноятӣ ба принципҳои аҳаммияташон каму бештар ҷудо карда мешаванд. Вале ба андешаи мо, ин нуқтаи назар қобили қабул набуда, ҳар як принципҳои муурофиявии ҷиноятӣ новобаста аз таъсир ва давраи амалишавӣ бо мазмуну таъйиноти худ, функцияи ба худ хосро доранд. Бартариӣ як принцип нисбат ба принсипи дигар иҷозат дода намешавад» [3-М].

7. Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ, аз ҷумла КМҶ ҚТ мазмуни мукаммали эҳтимолияти бегуноҳиро дар худ инъикос нанамудааст. Ин шаҳодат аз он медахад, ки ҳар кадоме аз ин давлатҳо мазмуни принсипи мазкурро ба таври дахлдор муқаррар накардаанд. Ҳамаи давлатҳои узви ИДМ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар моддаҳои дахлдори худ ба эҳтимолияти бегуноҳӣ тағйирот ворид намоянд ва он шаклу мазмунро, ки принсипи мазкур талаб менамояд, инъикос намоянд. Яъне дар

ҳама қисмҳои он на як иштирокчии муайян, балки ҳама иштирокчиёни дахлдор ба парвандаи ҷиноятӣ бояд муқаррар карда шаванд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. «Ҳанӯз маълум нест, ки ҳукми сафедкунанда бароварда мешавад ва ё ҳукми айбдоркунанда, шахсони салоҳиятдор уҳдадоранд, ки бо гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ҳамчун бегуноҳ муносибат намоянд. Ин муносибат мавқеи беғарзонаи мутлақро ҳамчун бегуноҳ дар содир кардани ҷиноят дар назар дорад. Муфаттиш, таҳқиқбаранда ва прокурор то эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд набояд оид ба гунаҳкор будани шахс ҳарф зананд. Ҳамчунин, онҳо ҳуқуқ надоранд, ки оид ба чазо ва муҳлати ҳабси ба ӯ таҳдидкунанда ягон маълумоте диҳанд» [5-М]; [9-М].

2. Олимону муҳаққиқон низоми принципҳои мувофиқи ҷиноятиро ба ҳар шакл муқаррар намудаанд, вале мо ҳамон низоми принципҳои дар боби дуюми КМҶ ҚТ овардашударо дуруст мешуморем. Ба андешаи мо, амалишавии низоми принципҳои пешбиниғардида ҳуқуқу озодиҳои инсонро шурӯъ аз лаҳзаи дастгир намудани то ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд кафолат медиҳанд. Дар ин асос, мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва суд функцияҳои худро самаранок ба роҳ монда, дар натиҷа суд адолати судиро ба таври дахлдор амалӣ месозад [3-М]; [14-М].

3. Шахс новобаста аз мавқеи мувофиқи худ то қувваи қонунӣ пайдо намудани ҳукми суд бегуноҳ доништа мешавад. Нақши тарафи айбдоркунанда барои амалӣ гардидани адолати судӣ ва бидуни иштибоҳе муайян намудани бегуноҳии шахс бисёр муҳим аст. Мақомоти таъқиби ҷиноятӣ дар баробари он ки далелҳоро барои гунаҳкор эътироф кардани шахс ҷамъоварӣ менамоянд, ҳамчунин онҳо уҳдадоранд, ки далелҳои сафедкунандаро низ ҷамъоварӣ намоянд. Гузашта аз ин, онҳо бояд ҳангоми дастгир кардани шахс ҳолатҳоро ба таври дахлдор муайян намуда, дар камтарин муҳлат нисбати ӯ чораи пешгирӣ татбиқ карда шавад ва ё шахс озод карда шавад. Ҳамчунин, шахсони ваколатдор бояд ба бегуноҳии ӯ диққати бештар зоҳир намоянд, то ки ҳуқуқу озодиҳои ӯ маҳдуд нагардида, хатар ба бегуноҳияш таҳдид накунад.

4. Новобаста ба вазъият ва дараҷаи ҷинояти содиргардида шахс бегуноҳ шуморида мешавад, то ба мавриде ки ҳама ҳолатҳо исбот нагарданд ва суд ҳулосаи ниҳой набарорад. Амали принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ аз лаҳзаи дастгир намудан оғоз гардида, дар ҳама давраҳои муурофияи ҷиноятӣ истифода бурда мешавад. Дар ҳама давраҳои пешбурди амалҳои муурофиявӣ шахсони салоҳиятдор ҳуқуқ надоранд нисбат ба шахсе, ки гуноҳаш ҳанӯз бо маҷмуи далелҳои ҷамъовардашуда исбот нагардидааст, ҳулосаи айбдоркунанда бароранд. Суд, прокурор ва ҳеҷ як шахси дигаре наметавонад дар муурофияи судии ҷиноятӣ исботи гуноҳро бар зиммаи ҳуди шахс гузорад. Тартиби мазкур ва субъектони исботкунандаи гуноҳи шахс дар содир намудани ҷиноят дар КМҶ ҚТ пурра муайян гардидааст. Бояд зикр намуд, ки бегуноҳ эълон намудани шахс, садҳо маротиба беҳтар аз айборкунии беасосу исботнашуда аст [1-М].

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.
2. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо аз 23.07.2016 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815.
3. Кодекси муурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // АМОҶТ с. 2013. – №7. – мод. 502; с. 2014. – №3. – мод. 145; №7. – қ.1. – мод. 391; №11. – мод. 644; с. 2015. – №3. – мод. 202; №7-9. – мод. 709-711; №12. – қ.1. – мод. 1109; с. 2016. – №3. – мод. 133) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://majmilli.tj> (санаи мурочиат: 16.11.2023).
4. Декларация прав человека и гражданина, 26 августа 1789 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://pnu.edu.ru/ru/faculties_old/full_time/isptic/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio35/ (санаи мурочиат: 10.01.2024).
5. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод человека (измененная и дополненная Протоколами №11 и №14, вступившими в силу 1 июня 2010 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (санаи мурочиат: 16.11.2023).
6. Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека (заключена в Минске 26.05.1995) (вместе с «Положением о Комиссии по правам человека Содружества Независимых Государств», утв. 24.09.1993) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6966/63fd12c6590f5ab50076b5fb86559f361ba313d4/ (санаи мурочиат: 11.03.2020).
7. Модельный Уголовно-процессуальный Кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств (Принят Постановлением

- Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств, Санкт-Петербург, 17 февраля 1996 года) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/2566935/74d7c78a3a1e33cef2750a2b7b35d2ed/> (санаи мурочиат: 16.02.2024).
8. Конституция Итальянской Республики [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://wwwext.comune.fi.it/costituzione/cirillico.pdf> (санаи мурочиат: 12.11.2019).
9. Римский статут Международного уголовного суда [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) (санаи мурочиат: 17.06.2023).
10. Уголовно-процессуальный закон Латвии (закон, принятый Сеймом 21 апреля 2005 года и обнародованный Президентом государства 11 мая 2005 года с изменениями, внесёнными по состоянию на 27 сентября 2018 года) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/upz-latvii-prava-i-objazannosti-uchastnikov-ugolovnogo-processa-v-latvii.pdf> (санаи мурочиат: 10.01.2019).
11. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года, №907-IQ) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280#pos=699;-36 (санаи мурочиат: 02.03.2020).
12. Уголовно-процессуальный кодекс Армении: принят Национальным Собранием Республики Армения 1 июля 1998 года) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82645> (санаи мурочиат: 14.11.2020).
13. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии (Контрольный текст по состоянию на 15.07.2020, №6949) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://cjad.nottingham.ac.uk/documents/implementations/pdf/GeorgiaCriminal_Procedure_Code_amend_2020_RU.pdf: (санаи мурочиат: 27.03.2022).
14. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года, №129 (с изменениями и дополнениями по состоянию на

- 10.10.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=36639004#pos=801;-56 (санаи мурочиат: 01.10.2023).
15. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: принят Палатой представителей 24 июня 1999 г.: одобрен Советом Республики 30 июня 1999 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30414958#pos=117;-43 (санаи мурочиат: 17.07.2023).
16. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года, №231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&pos=769;-52#pos=769;-52 (санаи мурочиат: 07.01.2023).
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года, №122-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.07.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=960;-35 (санаи мурочиат: 27.08.2023).
18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года, №2013-XII) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.08.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30421101#pos=834;-57 (санаи мурочиат: 12.12.2023).
19. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001, №174-ФЗ (ред. от 27.11.2023) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/50cc4ba5b9174a79ff3a7c8fe091aed08316c8f9/ (санаи мурочиат: 16.12.2022).
20. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18 апреля 2009 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.06.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31344376#pos=227;-56 (санаи мурочиат: 13.01.2023).

21. Уголовный процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 года, №4651-VI (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.12.2023 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31197178 (санаи мурочиат: 10.01.2024).
22. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> (санаи мурочиат: 13.12.2021).
23. Эълomiaи умумии ҳуқуқи инсон аз 10-уми декабри соли 1948 [Матн] // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон / Мурағибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе, 2018. – 404 с.

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

24. Абдуллоев, П.С. Далелҳо ва исбот дар муҳофизаи ҷиноятӣ: васоити таълимӣ [Матн] / П.С. Абдуллоев. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – 252 с.
25. Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Том I. Античный мир и Восточные цивилизации [Текст] / Под ред. Г.Ю. Семигина. – М.: Мысль, 1999. – 423 с.
26. Багаутдинов, Ф.Н. Обеспечение публичных и личных интересов при расследовании преступлений [Текст] / Ф.Н. Багаутдинов. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 544 с.
27. Беккариа, Ч.О. Рассуждения о преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч.О. Беккариа. – СПб., 1803. – 307 с.
28. Беккариа, Ч.О. Преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч.О. Беккариа. – М.: Юриздат, 1939. – 464 с.
29. Бобочонзода, И.Х., Қодирзода, Т.Қ., Рустамзода, М.Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: Ҷиноят ва ҷазо (дар саволу ҷавобҳо). Дар ду қисм. Қисми якум. Ҷиноят. Васоити илмию амалӣ [Матн] / И.Х. Бобочонзода, Т.Қ. Қодирзода, М.Р. Рустамзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 280 с.

30. Божьев, В.П. Конституционные принципы уголовного процесса / Уголовный процесс: учебник для вузов / Под. ред. Б.Б. Булатова, А.М. Баранова [Текст]. – Москва, 2010. – 591 с.
31. Божьев, В.П. Уголовный процесс: учебник для вузов [Текст] / В.П. Божьев. – М.: Юрайт, 2017. – 515 с.
32. Воронов, А.Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее [Текст] / А.Ф. Воронов. – М.: ИД «Городец», 2009. – 496 с.
33. Вышинский, А.Я. Революционная законность и задачи советской защиты [Текст] / А.Я. Вышинский. – М.: Редакционно-издательский сектор Мособлисполкома, 1934. – 234 с.
34. Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) [Матн] / Муҳаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. – Китоби II: Маботии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. – Қисми 3: Бундаҳиш ва дигар маботии ҳуқуқ. – Қисми 4: Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 400 с.
35. Голунский, С.А. О вероятности и достоверности в суде [Текст] / С.А. Голунский // Проблемы уголовной политики. – Кн. 4. – М., 1937. – 590 с.
36. Громов, Н.А., Францифоров, Ю.В. Правоприменительная деятельность расследования, прокуратуры и судов [Текст] / Н.А. Громов, Ю.В. Францифоров. – М., 2000. – 310 с.
37. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] / В.И. Даль. – М., Издательская гр. «Прогрес», «Универс», 1994. – Т. 4 – 2804 с.
38. Демидов, И.Ф. Принципы советского уголовного процесса [Текст] / Курс советского уголовного процесса: общая часть / И.Ф. Демидов. – М., 1989. – 287 с.
39. Духовский, М.В. Русский уголовный процесс [Текст] / М.В. Духовский. – М., 1908. – 448 с.
40. Ендольцева, А.В., Сыдорук, И.И. Уголовный процесс: учебное пособие [Текст] / А.В. Ендольцева, И.И. Сыдорук. – М.: Юнити-Дана, 2012. – 447 с.
41. Ендольцева, А.В., Химичева, О.В., Клещина, Е.Н. Уголовно-процессуальное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по

- направлению подготовки «Юриспруденция» [Текст] / А.В. Ендольцева, О.В. Химичева, Е.Н. Клещина. – М.: Юнити-Дана, 2017. – 727 с.
42. Искандаров, З.Х. Адвокатураи судӣ. Васоити таълимӣ нишондоди услубӣ оид ба омӯзиши фанни адвокатураи судӣ дар ихтисоси ҳуқуқи судӣ, назорати прокурорӣ ва тафтишотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ [Текст] / З.Х. Искандаров. – Душанбе: «Эр-граф», 2016. – 312 с.
43. Искандаров, З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он [Матн] / З.Х. Искандаров. – Душанбе: «Эҷод», 2007. – 136 с.
44. Искандаров, З.Х., Маҳмудов, И.Т., Чалолов, А.Ғ., Собиров, М.Ш. Ҳуқуқи муҳофизати ҳаққонӣ дар нақша (Қисми пешбурди тосудӣ ва судӣ) [Матн] / З.Х. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, А.Ғ. Чалолов, М.Ш. Собиров. – Душанбе, ҶДММ «Нашри мубориз», 2022. – 239 с.
45. Искандаров, З.Х., Маҳмудов, И.Т., Собиров, М.Ш., Миралиев, Н.А. Ҳуқуқи муҳофизати ҳаққонӣ дар нақша (Қисми умумӣ) [Матн] / З.Х. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, М.Ш. Собиров, Н.А. Миралиев. – Душанбе: матбааи ДМТ, 2021. – 154 с.
46. Искандаров, З.Х. Защита прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: история и современность [Текст] / З.Х. Искандаров. – Душанбе: «Эр-граф», 2022. – 368 с.
47. Касумов, Ч.С. Презумпция невиновности в советском праве [Текст] / Ч.С. Касумов. – Баку: Элм, 1984. – 140 с.
48. Колоколов, Н.А. Уголовное судопроизводство в 3 томах. Том 2 [Текст] / Н.А. Колоколов. – М.: Юрайт, 2017. – 353 с.
49. Крашенинников, П.В. Курс уголовного процесса: учебник [Текст] / П.В. Крашенинников. – М.: Статут, 2016. – 1278 с.
50. Курбонов, К.Ш. Добросовестность в гражданских правоотношениях и её правовой эффект [Текст] / К.Ш. Курбонов. – СПб.: Питер, 2018. – 340 с.
51. Ларин, А.М. Презумпция невиновности [Текст] / А.М. Ларин. – М.: Наука, 1982. – 152 с.
52. Ларин, А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства [Текст] / А.М. Ларин. – М., 1985. – 240 с.

53. Латинско-русский словарь [Текст] / Под ред. проф. С.И. Соболевского. М., 1949. – 786 с.
54. Либус, И.А. Презумпция невиновности в советском уголовном процессе [Текст] / И.А. Либус. – Ташкент: Узбекистан, 1981. – 282 с.
55. Луғати русӣ-тоҷикӣ [Матн] / Зери таҳрири М.С. Осимӣ. – М., 1985. – 1280 с.
56. Ляхов, Ю.А. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации [Текст]: учебник / Отв. ред. П.А. Lupинская. – М., 2003. – 754 с.
57. Маҳмудзода, М.А., Худоёрзода, Б.Т. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон [Матн] / М.А. Маҳмудзода, Б.Т. Худоёрзода. – Нашри чорум. – Душанбе: «ЭР-граф», 2023. – 352 с.
58. Маргинани, Б. Хидоя. Комментарии мусульманского права: в 2 ч. Ч. 1. Т. I-II [Текст] / Пер. с англ.; Под ред. Н.И. Гродекова; Отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. проф. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 808 с.
59. Мокичев, К.А. Против ревизионистских извращений марксистско-ленинского учения о государстве и праве [Текст] / К.А. Мокичев. – М., 1959. – 133 с.
60. Мурофияи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ [Матн] / Зери таҳрири Р.Р. Юлдошев, Н.А. Нозиров, А.Л. Арипов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – 368 с.
61. Мухитдинов, А.А. Процессуальное положение следователя в уголовном процессе (на материалах Республики Таджикистан) [Текст] / А.А. Мухитдинов. – Душанбе: Изд-во ТНУ, 2015. – 335 с.
62. Ҳуқуқи муурофиявии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Қудратов. – Душанбе, 2016. – 528 с.
63. Ойгензихт, В.А. Избранные труды [Текст] / В.А. Ойгензихт. – Душанбе: «Типография ТНУ», 2019. – 740 с.
64. Омельченко, О.А. Основы римского права [Текст]: учебное пособие / О.А. Омельченко. – М: Юрид, лит., 1984. – 420 с.

65. Перлов, И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе [Текст] / И.Д. Перлов. – М., 1955. – 248 с.
66. Полянский, Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса [Текст] / Н.Н. Полянский. – М.: МГУ, 1956. – 196 с.
67. Раджабов, С. Развитие советского уголовно-процессуального законодательства в Таджикистане [Текст] / С. Раджабов. – Душанбе, 1974. – 192 с.
68. Радько, Т.Н. Презумпция невиновности и юридическая ответственность [Текст]: Лекция / Т.Н. Радько. – М.: Московская академия МВД России, 2001. – 54 с.
69. Рахимзода, М.С. Ҳимояи давлатии субъектони муруфияи ҷиноятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография / Зери назари д.и.х., профессор Искандаров З.Х. – Душанбе: «Эр-граф», 2021. – 336 с.
70. Раҳмон, Д.С. Ҳуқуқи инсон дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон: вижагӣ, дастовард ва мушкилот [Матн]: монография / Д.С. Раҳмон. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 512 с.
71. Раҳмон, Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Ю.А. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 390 с.
72. Розин, Н.Н. Уголовное судопроизводство [Текст]: пособие к лекциям / Н.Н. Розин. – СПб., 1914. – 548 с.
73. Савицкий, В.М. Презумпция невиновности [Текст] / В.М. Савицкий. – М.: Норма, 1997. – 120 с.
74. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Эъломияи Куруши Кабир [Матн] / Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш / Ҷ. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – 164 с.
75. Смирнов, А.В., Калиновский, К.Б. Уголовный процесс [Текст]: учебник / Под общ. ред. А.В. Смирнова. – 4-е изд. – М.: КНОРУС, 2008. – 704 с.
76. Строгович, М.С. Избранные труды: в 3 т. Т. 2 Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве [Текст] / М.С. Страгович. – М.: Наука, 1992. – 531 с.

77. Строгович, М.С. Курс советского уголовного процесса [Текст] / М.С. Строгович. – М., 1968. – Т. 1. – 470 с.
78. Строгович, М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности [Текст] / М.С. Строгович. – М.: Издательство «Наука», 1984. – 141 с.
79. Строгович, М.С. Уголовный процесс [Текст] / М.С. Строгович. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – 511 с.
80. Трусов, А.И. Основы теории судебных доказательств [Текст] / А.И. Трусов. – М., 1960. – 155 с.
81. Тыричев, И.В. Советский уголовный процесс [Текст] / И.В. Тыричев. – М.: Юридическая литература, 1980. – 568 с.
82. Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан [Текст]: учебник / Под ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. – Душанбе: «ТАДЖПРИНТ», 2017. – 494 с.
83. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ: нашри чорум [Матн] / Зери таҳрири академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Маҳмудзода М.А. ва номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Саидзода И.Х. – Душанбе: «Меҳроҷ-граф», 2022. – 682 с.
84. Раҳимзода М.З. Фарҳанги русӣ ба тоҷикии истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] / М.З. Раҳимзода. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 302 с.
85. Фойницкий, И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том II [Текст] / И.Я. Фойницкий. – СПб., изд.-во «Альфа», 1996. – 607 с.
86. Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право) [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.
87. Химичева, Г.П. Принципы уголовного процесса [Текст] / Г.П. Химичева. – М., 1992. – 42 с.
88. Шифман, М.Л. Прокурор в уголовном процессе [Текст] / М.Л. Шифман. – М., 1948. – 248 с.

89. Якуб, М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права [Текст] / М.Л. Якуб. – М., 1960. – 426 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

90. Аббасов, Ф.Н. Особенности законодательного закрепления принципов уголовного судопроизводства в странах СНГ [Текст] / Ф.Н. Аббасов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2005. – №4 (28). – С. 123-134.

91. Абдуллоев, Н.А. Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда ҳамчун принсипи муурофияи судии ҷиноятӣ дар партави лоиҳаи Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ [Матн] / Н.А. Абдуллоев // Давлат ва ҳуқуқ. – 2008. – №2. – С. 49-53.

92. Абдуллоев, Н.А., Абдуллоев, П.С. Язык уголовного судопроизводства [Текст]: сравнительно-правовой анализ / Н.А. Абдуллоев, П.С. Абдуллоев // Фишурдаи маърузаҳои илмӣи конференсияи ҷумҳуриявӣи илмӣ-назариявӣи ҳайати устодону кормандони кафедраи ҳуқуқӣи судӣ ва назорати прокуратурии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба 25 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.04.2016) / Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Нашр, 2016. – С. 23-28.

93. Абдуллоев, П.С. Ҳақиқат ҳамчун мақсади исбот дар муурофияи ҷиноятӣ [Матн] / П.С. Абдуллоев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – №2 (14). – С. 83-92.

94. Абдуллоев, П.С. Таълимот оид ба далел ва исбот дар муурофияи ҷиноятӣ [Матн] / П.С. Абдуллоев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2018. – №4. – С. 72-86.

95. Абрашитов, В.М. Актуальные проблемы и вопросы понимания и толкования принципа презумпции невиновности в современном праве [Текст] / В.М. Абрашитов // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2012. – №2 (17). – С. 48-53.

96. Агутин, А.В. Принципы уголовно-процессуальной деятельности: социокультурные и мировоззренческие основания [Текст] / А.В. Агутин // Материалы IV Международной научно-практической конференции 5-6 апреля 2016 г. – Москва, 2016. – С. 12-20.
97. Артамонова, Е.А. Общая характеристика взаимосвязи волеизъявления обвиняемого и уголовно-процессуальных принципов [Текст] / Е.А. Артамонова // Вестник Воронежского института МВД России. – 2019. – №3. – С. 167-172.
98. Барабаш, А.С. Толкование сомнений в пользу обвиняемого, его связь с презумпцией невиновности [Текст] / А.С. Барабаш // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. – 2019. – №4. – С. 81-93.
99. Барабаш, А.С., Дробышевский, С.А. О специфике принципов уголовного процесса [Текст] / А.С. Барабаш, С.А. Дробышевский // Правовая политика и правовая жизнь. – 2012. – №2. – С. 63-71.
100. Безруков, С.С. Реализация принципов уголовного судопроизводства до и после судебного разбирательства [Текст] / С.С. Безруков // Вестник Пермского Университета. – 2011. – №3 (13). – С. 207-214.
101. Бобылев, С.Р. Проблемы института задержания в уголовном процессе [Текст] / С.Р. Бобылев // Судебная власть и уголовный процесс. – 2018. – №2. – С. 281-284.
102. Быков, В.М. Препятствует ли принцип презумпции невиновности борьбе с коррупцией? / В.М. Быков // Юстиция. – 2011. – №11. – С. 35-37.
103. Быков, В.М. Принципы уголовного процесса по Конституции РФ 1993 года [Текст] / В.М. Быков // Российская юстиция. – 1994. – №8. – С. 8-12.
104. Викторова, Г.Н. Эффективность обжалования действий (бездействия) и решений следователя во внесудебном и судебном порядке [Текст] / Г.Н. Викторова // Закон и жизнь. – 2017. – Т. 1. – №2. – С. 47-59.
105. Виноградова, О.Б., Портянкина, С.П. Реализация принципа состязательности в уголовном судопроизводстве [Текст] / О.Б. Виноградова С.П. Портянкина // Ученые записки Крымского федерального

- университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. – 2020. – Т. 5. – №2 (73). – С. 264-268.
106. Владимирович, С.В. Актуальные вопросы теории и практики отказа прокурора от обвинения на стадии подготовки уголовного дела к судебному разбирательству [Текст] / С.В. Владимирович // Сибирское юридическое обозрение. – 2019. – Том 16. – №3. – С. 359-363.
107. Газетдинов, Н.И. Реализация принципа презумпции невиновности в уголовном судопроизводстве России [Текст] / Н.И. Газетдинов // Журнал российского права. – 2005. – №1. – С. 68-74.
108. Ғанизода, У.Ғ. Асосҳои ҳуқуқи иштироки ҷимоятгар дар давраи тафтишоти пешакӣ [Матн] / У.Ғ Ғанизода // Масъалаҳои мубрами конунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ аз 8-уми октябри соли 2020) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессорон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 169-174.
109. Гордеев, П.С. Некоторые аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе [Текст] / П.С. Гордеев // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2012. – №2 (17) – С. 244-246.
110. Гриненко, А.В. Теоретические основы учения о принципах уголовного судопроизводства [Текст] / А.В. Гриненко // Материалы IV Международной научно-практической конференции 5-6 апреля 2016 г. – Москва, 2016. – С. 58-65.
111. Деришев, Ю.В., Мурашкин, И.Ю. Принцип презумпции невиновности: теория, противоречия реализации и пути их нейтрализации [Текст] / Ю.В. Деришев, И.Ю. Мурашкин // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2012. – №2 (45). – С. 44-48.
112. Дикарев, И.С. Реализация принципа презумпции невиновности при пересмотре вступивших в законную силу судебных решений в уголовном процессе [Текст] / И.С. Дикарев // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2012. – №1 (16). – С. 111-114.

113. Епифанов, А.Е. Презумпция невиновности в ракурсе мировых процессов по обеспечению прав человека [Текст] / А.Е. Епифанов // Юридический Вестник ДГУ. – 2014. – №1. – С. 20-25.
114. Зацепина, О.Е. Классификация правовых презумпций [Текст] / О.Е. Зацепина // Актуальные проблемы российского права. – 2018. – №2 (87). – С. 80-87.
115. Искандаров, З.Х. Нақши Конститутсия дар инкишофи ҳуқуқи судӣ [Матн] / З.Х. Искандаров // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба 17-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе: Эксклюзив, 2012. – С. 13-17.
116. Искандаров, З.Х. Оид ба чанд қоидае, ки муҳофизати ҳақуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҳақуқшиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ). – Душанбе, 2013. – С. 22-25.
117. Искандаров, З.Х., Маҳмудов, И.Т., Абдуллоев, П.С. Қонунгузори муҳофизати ҳақуқи судӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд, дастовард ва дурнамо [Матн] / З.Х. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, П.С. Абдуллоев // Кодекси муҳофизати ҳақуқи судӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: 10-соли амал, мушкилот ва дурнамо (Маводи мизи гирди ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ, ш. Душанбе, 16-уми ноябри соли 2020) / Зери таҳрири н.и.қ., дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 10-26.
118. Каххоров, Д.Г. Обеспечение законности как функциональная цель прокурорской деятельности в досудебных стадиях уголовного процесса [Текст] / Д.Г. Каххоров // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5: Юриспруд. – 2015. – №4 (29). – С. 138-142.
119. Кондрат, И.Н. Правовые коллизии, возникающие при реализации принципа «IN DUBIO PRO REO» в российском уголовном судопроизводстве [Текст] / И.Н. Кондрат // Российская юстиция. – 2011. – №8. – С. 24-27.

120. Конин, В.В., Корсаков, К.А. Доказывание и субъекты доказывания в уголовном судопроизводстве: переоценка сложившихся взглядов [Текст] / В.В. Конин, К.А. Корсаков // Юридический вестник Самарского университета. – 2020. – №6 (2). – С. 81-85.
121. Лиеде, А.Н. Вопросы возбуждения уголовного дела [Текст] / А.Н. Лиеде // Вопросы уголовного права, процесса, криминалистики. – 1968. – №247. – С. 140-147.
122. Малахова, Л.С. Влияние нравственности на основы судебного разбирательства в уголовном процессе [Текст] / Л.С. Малахова // Вестник магистратуры. – 2018. – №3-2 (78). – С. 122-125.
123. Малхазов, И.И. «Перемещение обязанности доказывания» и советский уголовный процесс [Текст] / И.И. Малхазов // Ученые записки Ростов. ун-та. – Т. 59: Труды юрид. фак-та. – 1957. – №3. – С. 171-178.
124. Мамыкин, А.С. Гарантии обеспечения права на защиту в уголовном судопроизводстве [Текст] / А.С. Мамыкин // Материалы IV Международной научно-практической конференции 5-6 апреля 2016 г. – Москва, 2016. – С. 112-120.
125. Махмудов, И.Т. Иштироки прокурор дар муурофияи ҷиноятӣ омили муҳимми таъмини қонуният, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва принсипи мувоҳида [Матн] / И.Т. Махмудов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низомии ҳуқуқи миллий: заминаҳои рушд ва дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 464-469.
126. Махмудов, И.Т. Иштироки прокурор дар муурофияи ҷиноятӣ: ҳолат ва дурнамо [Матн] / И.Т. Махмудов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №3 (23). – С. 199-212.
127. Махмудов, И.Т. Мавқеи мақомоти прокуратура дар ҷодаи ҳифзи ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: ҳолати кунунӣ ва дурнамо [Матн] / И.Т.

- Махмудов // Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (1-2-юми декабри соли 2023) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Ғафурзода А.Д. ва номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қодирзода Д.С. – Душанбе: Аршан, 2023. – С. 87-102.
128. Махмудов, И.Т. Назорати прокурорӣ дар раванди исботкунӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ [Матн] / И.Т. Махмудов // Рушди қонунгузорию соҳибкорӣ тичорат ва сайёҳӣ дар даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ аз 18-уми майи соли 2018) / Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсентон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2018. – С. 225-232.
129. Матвиенко, А.А. Принцип состязательности сторон в уголовном судопроизводстве: проблемы правоприменения [Текст] / А.А. Матвиенко // Научный альманах. – 2017. – №6-1 (32). – С. 228-231.
130. Михайлов, А.А. Возвращение судом уголовного дела для дополнительного расследования: 150 лет истории, теории, практики [Текст] / А.А. Михайлов // Уголовная юстиция. – 2014. – №1 (3). – С. 31-38.
131. Морозов, С.А. Понятие правосудия в российском уголовном процессе [Текст] / С.А. Морозов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2022. – Т. 22. – №2. – С. 23-27.
132. Мотовилокер, Я.И. Должен ли обвиняемый нести уголовную ответственность за дачу заведомо ложных показаний? [Текст] / Я.И. Мотовилокер // Глагол правосудия. – 2016. – №1 (11). – С. 76-81.
133. Нгуен, Т.Н.И. Бремя доказывания в уголовно-процессуальном праве Социалистической Республики Вьетнам [Текст] / Т.Н.И. Нгуен // Вестник Московского университета МВД России. – 2018. №3. – С. 148-150.
134. Негматов, Б.С. Принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ: назария ва амалияи татбиқи он [Матн] / Б.С. Негматов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ бахшида ба 40-солагии

- таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ. – Душанбе: Сино, 2014. – С. 172-179.
135. Негматов, Б.С. Тартиби муурофиавии тафтиши судии соддакардашуда [Матн] / Б.С. Негматов // «Мушкилотҳои конунгузории замин дар даврони муосир»: маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ (13 октябри соли 2023) / Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. ва номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Шарифзода Ф.Ш. – Душанбе: Меҳроч-граф, 2023. – С. 229-234.
136. Нестерова, А.М. Состязательность сторон как принцип уголовного судопроизводства в РФ [Текст] / А.М. Нестерова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2017. – №7-2. – С. 50-52.
137. Николук, В.В., Безруков, С.С. Развитие отечественной доктрины о принципах уголовного процесса в период действия УПК РФ [Текст] / В.В. Николук, С.С. Безруков // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2013. – №2 (49). – С. 3-12.
138. Нуркаева, М.К. Презумпция невиновности по УПК РФ в свете международных стандартов уголовного судопроизводства [Текст] / М.К. Нуркаева // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России: межвузовский сборник научных трудов. – Уфа, 2003 – С. 24-38.
139. Овчинникова, О.В. Проблемы собирания электронных доказательств стороной защиты [Текст] / О.В. Овчинникова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2018. – Т. 18. – №3. – С. 27-33.
140. Оксана, В.М. Предварительное расследование: Современное состояние и перспективы развития [Текст] / В.М. Оксана // Вестник Московского университета МВД России. – 2019. – №3. – С. 134-136.
141. Омариева, А.Н. Презумпция невиновности и ее значение в отправлении правосудия [Текст] / А.Н. Омариева // Вестник Поволжского института управления. – 2019. – Том 19. – №2. – С. 72-78.
142. Петрухин, И.Л. Роль признания обвиняемого в уголовном процессе [Текст] / И.Л. Петрухин // Российская юстиция. – 2003. – №2. – С. 24-26.

143. Попов, И.А. Регламентация принципа презумпции невиновности в уголовно-процессуальном праве российской федерации и государств ближнего зарубежья [Текст] / И.А. Попов // Пробелы в российском законодательстве. – 2018. – №1. – С. 85-88.
144. Розовский, Б.Г. Уголовный процесс: затянувшееся противостояние Средневековью [Текст] / Б.Г. Розовский // Библ. криминалиста. – 2013. – №6. – С. 47-67.
145. Садоншоев, Д. Реализация принципа презумпции невиновности в практической деятельности правоохранительных органов Республики Таджикистан [Текст] / Д. Садоншоев // Уголовный процесс, криминалистика и оперативно-разыскная деятельность. – 2019. – №2 (49). – С. 161-166.
146. Сайфутдинов, Т.И., Кахоров, Н.М. Вопросы расширения состязательных начал отечественного уголовного судопроизводства [Текст] / Т.И. Сайфутдинов, Н.М. Кахоров. // Учёные записки. – 2015. – №3 (44). – С. 63-66.
147. Собиров, М.Ш. Алоқамандии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принсипи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ [Матн] / М.Ш. Собиров // Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (1-2-юми декабри соли 2023) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Фафурзода А.Д. ва номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қодирзода Д.С. – Душанбе: Аршан, 2023. – С. 280-285.
148. Собиров, М.Ш. Назорати прокурорӣ оид ба таъмини принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ [Матн] / М.Ш. Собиров // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети

- ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 538-541.
149. Собиров, М.Ш. Роль презумпции невиновности в обеспечении правосудия [Текст] / М.Ш. Собиров / Законодательство. – 2022. – №2 (46). – С. 90-93.
150. Содиков, Ш.ДЖ. Проблемы несоблюдения равноправия участников уголовного процесса [Текст] / Ш.ДЖ. Содиков // Образование и право. – 2018. – №12. – С. 165-167.
151. Соловев, А.А. Классификация принципов уголовного процесса [Текст] / А.А. Соловев // Общие положения уголовного процесса. судебная власть и уголовный процесс. – 2012. – №1 – С. 56-65.
152. Тадевосян, В.С. К вопросу об установлении материальной истины в советском процессе // Советское государство и право. – 1948. – №6. – С. 71-73.
153. Тишутина, И.В. Защитник в уголовном процессе [Текст] / И.В. Тишутина // Вестник восточно-сибирского института МВД России. – 2016. – 2 (77). – С. 52-60.
154. Ткачева, Н.В. Функции суда на досудебных и судебных стадиях уголовного процесса [Текст] / Н.В. Ткачева // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2013. – Т. 13. – №1. – С. 63-66.
155. Тугутов, Б.А., Прушинский, Д.И. Классификация полномочий прокурора в суде по уголовным делам [Текст] / Б.А. Тугутов, Д.И. Прушинский // Сибирский юридический вестник. – 2019. – №3 (86). – С. 86-91.
156. Тушев, А. Роль прокурора в реализации состязательности [Текст] / А. Тушев // Российская юстиция. – 2003. – №4. – С. 33-35.
157. Хачароев, Х.Д. К вопросу о понятии и сущности правосудия [Текст] / Х.Д. Хачароев // Российская юстиция. – 2012. – №4. – С. 57-60.
158. Хочаева, Н.Б. Рушди падидаи далелҳои шайъӣ дар қонунгузори мурофиавии ҷинояти Тоҷикистон [Матн] / Н.Б. Хочаева // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи милли: заминаҳои рушд ва

дурнамои илмӣ ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 493-503.

159. Цыбулевская, О.И. Презумпция невиновности: нравственный аспект [Текст] / О.И. Цыбулевская // Юридическая техника. – 2010. – №4. – С. 571-573.
160. Шелегов, Ю.В. Принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств уголовного дела: сущность и проблема регламентации [Текст] / Ю.В. Шелегов // Материалы IV Международной научно-практической конференции 5-6 апреля 2016 г. – Москва, 2016. – С. 201-206.
161. Эльмира, А.А., Дина, Ш.Б. Реализация конституционного принципа презумпции невиновности в деятельности правоохранительных органов [Текст] / А.А. Эльмира, Ш.Б. Дина // Образование. Наука. Научные кадры. – 2020. – №4. – С. 129-131.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

162. Абдрашитов, В.М. Теоретические основы презумпции невиновности [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Абдрашитов Вагип Мнирович. – Казань, 2017. – 500 с.
163. Абдуллоева, М.К. Дастгир кардани шахс бо гумони содир намудани ҷиноят [Матн]: дис. ... номз. илмх. ҳуқуқ: 12.00.09 / Абдуллоева Мадина Камоловна. – Душанбе, 2023. – 225 с.
164. Аширбекова, М.Т. Принцип публичности уголовного судопроизводства: понятие, содержание и пределы действия [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Аширбекова Мадина Таукеновна. – Екатеринбург, 2009. – 61 с.
165. Виноградова, С.А. Принципы правосудия как основа судебной деятельности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Виноградова Станислава Анатольевна. – Москва, 2017. – 140 с.

166. Гриненко, А.В. Система принципов уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Гриненко Александр Викторович. – Воронеж, 2001. – 42 с.
167. Дрягин, М.А. Презумпция невиновности в российском уголовном судопроизводстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дрягин Михаил Александрович. – Иркутск, 2004. – 208 с.
168. Завқизода, С.А. Интихоб, тайёр намудан ва такмили ихтисоси судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ-амалӣ ва ташкилию ҳуқуқӣ [Матн]: автореф. дис. ... номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.09 / Завқизода Солеҳ Амин. – Душанбе, 2022. – 77 с.
169. Каландаришвили, Х.А. Презумпция, преюдиция и фикция в российском уголовном судопроизводстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Каландаришвили Христина Александровна. – Иркутск, 2021. – 204 с.
170. Мирзамонзода, Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Мирзамонзода Хайрулло Мирзамон. – Душанбе, 2021. – 378 с.
171. Морквин, В.А. Правовые презумпции в уголовном судопроизводстве России [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Морквин Виталий Алексеевич. – Тюмень, 2008. – 243 с.
172. Негматов, Б.С. Тартиби соддакардашудаи пешбурди тафтиши судӣ дар муруфиаи ҷиноятӣ [Матн]: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.09 / Негматов Баҳодур Сафарович. – Душанбе, 2023. – 205 с.
173. Пикалов, И.А. Состязательность в системе принципов уголовного процесса и её реализация стороной защиты на досудебных стадиях [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Пикалов Игорь Алексеевич. – Екатеринбург, 2006. – 27 с.
174. Рахмаджонзода, Р.Р. Учение об уголовном преследовании в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Рахмаджонзода Рифат Рахмаджон. – Душанбе, 2022. – 984 с.

175. Шахкелдов, Ф.Г. Концептуальные аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе: генезис и тенденции совершенствования [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Шахкелдов Фридрих Григорьевич. – Майкоп, 2006. – 379 с.
176. Шумский, Г.А. Презумпция невиновности и обязанность доказывания на предварительном следствии [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шумский Геннадий Анатольевич. – Москва, 2000. – 170 с.
177. Эсаулов, С.В. Реализация принципа презумпции невиновности в доказывании на досудебных стадиях уголовного судопроизводства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Эсаулов Сергей Васильевич. – Москва, 2013. – 225 с.

V. Захираҳои электронӣ [электронный ресурс]:

173. Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2021 аз 19 апрели соли 2019, №1242 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https:// www.sud.tj/sanadho/barnomai-2019-2021](https://www.sud.tj/sanadho/barnomai-2019-2021) (санаи мурочиат: 16.12.2023).
174. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 / Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj/node/843> (санаи мурочиат: 13.01.2024).
175. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ аз 21-уми ноябри соли 2019 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/21842> (санаи мурочиат: 24.09.2023).
176. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13-уми март соли 2018 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/17248> (санаи мурочиат: 28.09.2023).

VI. Маводҳои таҷрибаи судӣ ва омор:

177. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба одамкушӣ» (бо тағйиротҳое, ки бо қарори Пленум аз 23 ноябри соли 2012, №29 ворид карда шудаанд). – Душанбе, 2009. – 8 с.
178. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳукми судӣ» (бо тағйироте, ки бо қарори Пленум аз 14 июни соли 2018, №32 ворид гардидааст). – Душанбе, 2010. – 20 с.
179. Нашрияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – июл-сентябр 2014. – №3. – 150 с.
180. Нашрияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – январ-март 2023. – №1. – 71 с.
181. Результаты мониторинга судебных разбирательств в республике Казахстан 2005-2006 г.г. Отчет [Текст]. – Алматы, 2007. – 151 с.
182. Мактуби расмии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба шинос шудан бо парвандаҳои ҷиноятӣ аз бойгонии судҳои ноҳияҳои шаҳри Душанбе аз 05 декабри соли 2023, №1422-5/1-7.
183. Парвандаи ҷиноятӣ 1-14/20 // Бойгонии Суди н. Шохмансури ш. Душанбе.
184. Парвандаи ҷиноятӣ №11-123/19 // Бойгонии суди ш. Душанбе.
185. Парвандаи ҷиноятӣ №1-113/19 // Бойгонии суди н. Синой ш. Душанбе.
186. Парвандаи ҷиноятӣ №11-62/21 // Бойгонии Суди ш. Душанбе.
187. Парвандаи ҷиноятӣ №у.17-08/21 // Бойгонии Суди ш. Душанбе.
188. Парвандаи ҷиноятӣ №11-205/20 // Бойгонии Суди ш. Душанбе.
189. Парвандаи ҷиноятӣ №1-330/20 // Бойгонии Суди н. И. Сомонии ш. Душанбе.
190. Парвандаи ҷиноятӣ №1-558/22 // Бойгонии Суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.
191. Парвандаи ҷиноятӣ №1-6/20 // Бойгонии Суди н. Шохмансури ш. Душанбе.
192. Парвандаи ҷиноятӣ №17-47/23 // Бойгонии Суди ш. Душанбе.
193. Парвандаи ҷиноятӣ №22-120/18 // Бойгонии Суди ш. Душанбе.

194. Парвандаи ҷиноятии №4-51/18 // Бойғонии Суди н. Синой ш. Душанбе.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд:

[1-М]. Собиров, М.Ш. Эҳтимолияти бегуноҳӣ: мафҳум, моҳият ва субъектони баамалбарорандаи он [Матн] / М.Ш. Собиров // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – 2021. – №4 (24). – С. 208-217; ISSN 2414 9217.

[2-М]. Собиров, М.Ш. Роль презумпция невинности в обеспечении правосудия [Текст] / М.Ш. Собиров // Законодательство. – 2022. – №2 (46). – С. 90-93; ISSN 2410-2903.

[3-М]. Маҳмудов, И.Т., Собиров, М.Ш. Нақши принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар низоми принципҳои муҳофизати ҳақуқоти инсон [Матн] / И.Т. Маҳмудов, М.Ш. Собиров // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – 2023. – №4 (32). – С. 236-242; ISSN 2414 9217.

[4-М]. Собиров, М.Ш. Таърихи ташаккули принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ [Матн] / М.Ш. Собиров // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. – №3 (43). – С. 57-62; ISSN 2307-5198.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷой гирифтаанд:

[5-М]. Маҳмудов, И.Т., Собиров, М.Ш. Мафҳум ва моҳияти принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ [Матн] / И.Т. Маҳмудов, М.Ш. Собиров // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – 2019. – №1 (13). – С. 121-129.

[6-М]. Собиров, М.Ш. Эҳтимолияти бегуноҳӣ принципи таъминсозандаи ҳуқуқи инсон дар муҳофизати ҳақуқоти инсон [Матн] / М.Ш. Собиров // Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва равандҳои муносири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба 70-умин солгарди қабули Эломиаи умумии ҳуқуқи инсон) / Зери таҳрири

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 128-132.

[7-М]. Собиров, М.Ш. Эҳтимолияти бегуноҳии айбдоршаванда аз нигоҳи устои хирадманду оянданигор Неймат Абдуллоев [Матн] / М.Ш. Собиров // Рушди падидаҳои адолати судӣ ва назорати прокурорӣ дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 80-умин солгарди Ҳуқуқшиносии шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Абдуллоев Неймат Абдуллоевич). – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 232-235.

[8-М]. Собиров, М.Ш. Назорати прокурорӣ оид ба таъмини принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ [Матн] / М.Ш. Собиров // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низомии ҳуқуқии миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 538-541.

[9-М]. Собиров, М.Ш. Эҳтимолияти бегуноҳӣ ва баъзе мушкилотҳои он дар самти ҳуқуқи инсон [Матн] / М.Ш. Собиров // Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (7-уми декабри соли 2021) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – С. 232-238.

[10-М]. Собиров, М.Ш. Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар муҳофизати ҳақҳои инсон [Матн] / М.Ш. Собиров // Ахбори суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – №3-4. – С. 48-52.

[11-М]. Абдуллоев, Н.А., Собиров, М.Ш. Мулоҳизае чанд оид ба амалишавии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар муҳофизати ҳақҳои инсон [Матн] / Н.А. Абдуллоев, М.Ш. Собиров // Кодекси муҳофизати ҳақҳои инсон Ҷумҳурии Тоҷикистон: 10-соли амал, мушкилот ва дурнамо (маводи мизи гирди ҷумҳуриявии илмию амалӣ (ш. Душанбе, 16-уми ноябри соли 2020)) / Зери

таҳрири н.и.ҳ., дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 27-30.

[12-М]. Собиров, М.Ш. Назорати прокурорӣ ва эҳтимолияти бегуноҳии шахс дар муурофияи ҷиноятӣ муосир [Матн] / М.Ш. Собиров // Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: 10-соли амал, мушкилот ва дурнамо (маводи мизи гирди ҷумҳуриявии илмию амалӣ (ш. Душанбе, 16-уми ноябри соли 2020)) / Зери таҳрири н.и.ҳ., дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 182-186.

[13-М]. Собиров, М.Ш. Алоқамандии принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ бо принсипи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ [Матн] / М.Ш. Собиров // Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (1-2-юми декабри соли 2023) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Гафурзода А.Д. ва номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қодирзода Д.С. – Душанбе: Аршан, 2023. – С. 280-285.

[14-М]. Собиров, М.Ш. Эҳтимолияти бегуноҳӣ ва ҷилваҳои адолати судӣ [Матн] / М.Ш. Собиров // Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ (5-уми декабри соли 2023) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 388-393.

III. Воситаи таълимӣ:

[15-М]. Искандаров, З.Ҳ., Маҳмудов, И.Т., Собиров, М.Ш., Миралиев, Н.А. Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ (қисми умумӣ дар нақша) [Матн] / З.Ҳ. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, М.Ш. Собиров, Н.А. Миралиев. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 154 с.

[16-М]. Искандаров, З.Ҳ., Маҳмудов, И.Т., Ҷалолов, А.Ғ., Собиров, М.Ш. Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ дар нақша (қисми пешбурди тосудӣ ва судӣ)

[Матн] / З.Ҳ. Искандаров, И.Т. Маҳмудов, А.Ғ. Ҷалолов, М.Ш. Собиров. – Душанбе: ҶДММ «Нашри мубориз», 2022. – 239 с.